

**COURSE
GUIDE**

**IGB 282
VARIETIES OF PROSE WRITING IN IGBO
ỌDỊDỊ ỌDỊNỊGHHA EDEREDE IGBO**

ODE IHEỌMỤMU:

Dkt. Chioma M. Akaeze,
Ngalaba Lingwistiks, Igbo na
Asụsụ Najjiria Ndị Ọzọ,
Mahadum Najjiria, Nsuka.
Prọf. Herbert Igboanụsị (Onye Ọdezi Ihe Ọmụmu)
Ngalaba Lingwistiks na Asụsụ
Afrika, Mahadum Ibadan, Ibadan
University of Ibadan, Ibadan, Nigeria.)
Prọf. Herbert Igboanụsị (Onye Nchikwa Ihe Ọmụmu)
Ngalaba Lingwistiks na
Asụsụ Afrika, Mahadum Ibadan, Ibadan
University of Ibadan, Ibadan, Nigeria.)

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2021 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by
National Open University of Nigeria

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

ISBN 978-978-058-140-4

Printed 2021

NDINA**IHU**

Mkpolate.....	iv
Mbunuche izugbe.....	iv
Mbunuche Kpom kwem.....	iv
Ihe omume.....	v
Ule na enyemmaaki.....	vii
Usoro enyemmaaki.....	vii
Ndina ihe omumu.....	viii
Ka i ga-esi ritekaricha uru ihe omumu a.....	viii
Ndi Nkuzi na Ihe Nkuzi.....	ix
Nchikota.....	ix

MKPOLITE

IGB 282: Odidi odinigha ederede Igbo bu ihe omumu nwere okpu kredit 3, nke a na-eme na simesta nke mbu n'afọ agumakwukwo nke mbu. E dere ya maka umu akwukwo na-eme Igbo kpom kwem. O nwere nkeji ihe omumu iri na anọ, ndi ruturu aka n'odidi odinigha ederede e nwere n'Igbo. E si n'asusu Igbo weta ihe atụ niile e nyere n'akwukwo a iji ziputa ka asusu Igbo si ahazi echiche ha ma o bu aghota ihe oge ha na-edede odinigha. E nyere mgbaazi di iche iche iji duzi nwata akwukwo n'etu e si ede odinigha n'Igbo.

Mkpolite ihe omumu a kowara ihe o na-ekwu maka ya, akwukwo di iche iche a ga-agu na ka a ga-esi jiri ha muo akwukwo. O kowara oge ole i nwere maka nkeji omumu o bu la ma gbaziere gi ka i ga-esi mee ihe omume so ya. O di mkpa na i na-eje klasi ka gi na ndi nkuzigikparita gbasara nsogbu o bu la i nwere gbasara ihe omumu a.

MBUNUCHE IZUGBE

A haziri ihe omumu a ka o nwee ike kuziere gi etu e si agu na etu e si ede udi odinigha di iche iche n'Igbo. N'ih i nke a, Mbunuche ndi gbara okpurukpu maka ihe omumu a bu:

- a. Ikowa ihe bu agumaguodinigha
- b. Ikwuputa ntala edemede odinigha Igbo
- c. Ikwuputa nkenudi edemede odinigha dika oru mmuta nkiti.
- d. Ikwaputa ndiche di n'etiti ederede Igbo na edemede Igbo dika oru mmuta.

MBUNUCHE KPOM KWEM

E nwere Mbunuche ndi a turu anya imejuputa na yunit o bu la n'ihe omumu a. Nwata akwukwo kwesiri igu mbunuche ndi a tupu o muwa yunit o bu la. A turu anya na mgbe o muchara ihe omumu a, o ga-enwe ike:

- ikowaa ihe odinigha bu
- ideputa ogo di iche iche na ntala odinigha Igbo
- iziputa ndiche di n'etiti odinigha na nkenudi agumagu ndi ozo
- kowaa nhazi odinigha

USORO IHE ỌMỤMỤ

Iji mee ihe ọmụmụ a nke ọma ma meruo ya n'isi, ọ dị mkpa na ị gụrụ yunit ọ bụla, guo akwukwo ọgugu a tuputara nakwa akwukwo ndi ozo NOUN weputara. Nkeji ọ bụla nwere ihe omume so ya. N'agbata di iche iche n'ihe ọmụmụ a, a turu anya na ị ga-ezite ihe omume ndi ahụ i mere maka nlele. Na ngwucha ihe ọmụmụ a, e nwere ule mmechi. Ọ ga-ewe ihe di ka izu uka iri na ise imecha ihe ọmụmụ a. E deputara ihe niile gbasara ihe ọmụmụ a n'ebe a. I ga-eweputa oge guo yunit ọ bụla ofuma ka i nwee ike mee ihe ọmụmụ a ofuma ma mecha ya n'oge.

NGWA IHE ỌMỤMỤ A

Ihe ndi bu isi ihe ọmụmụ a gunyere:

1. Mkpolite ihe ọmụmụ
2. Yunit ihe ọmụmụ
3. Akwukwo ọgugu
4. Failu ihe omume
5. Oge nziputa ihe a mutarala

YUNIT IHE ỌMỤMỤ

E nwere yunit ihe ọmụmụ iri na anọ n'ihe ọmụmụ a; ha gunyere

Ndina

Modul 1 Ọdiniigha Na Agumagu 1

Yunit 1	Gini bu odiniigha ederede Igbo
Yunit 2	Ntoala na ntolite odiniigha ederede Igbo
Yunit 3	Agumagu odiniigha oru nka Igbo ederede na ngalaba agumagu oru nka Igbo ndi ozo
Yunit 4	Uru na oghom nwere ike i di site n'odiniigha ederede Igbo dika oru nka

Modul 2 Udi Odiniigha Igbo Ederede Di Iche Iche

Yunit 1	Nkenudi odiniigha ederede Igbo dika oru mmuta
Yunit 2	Ntughari na nkenudi ntughari di iche iche dika odiniigha
Yunit 3	Nkenudi odiniigha ederede Igbo dika oru nka

Modul 3 Ndina/Mmebere Agumagu Odiniigha Dika Oru Nka

Yunit 1	Nhazi odiniigha ederede dika oru nka
Yunit 2	Odinaya/ndina odiniigha oru nka

Yunit 3	Agwa na akparamagwa
Yunit 4	Kensirihu
Yunit 5	Ntọala
Yunit 6	Asụsụ
Yunit 7	Nnyocha ọdịniiğha ọrụ nka site n'usoro ọkpụ

Modul 1 kpọlitere amụmamụ edemede, odee na aka nka. Modul 2 lebara anya n'ụdị edemede dị iche iche e nwere. Modul 3 kọwara edemede ekereuche na ụdị ya. Modul 4 gbadoro ụkwụ n'aghọtaazaa na nka dị iche iche. Yunit ọ bụla nwere ihe ọmụmụ a ga-amụ n'otu izu. Ọ gụnyere mbunuchenkuzi, ntuzi aka ihe ọmụmụ, akwụkwọ ọgụgụ, nnwale onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaakị. Ihe ndị a niile ga-enyere gị aka imejuputa mbunuche yunit ọ bụla nakwa nke ihe ọmụmụ a.

NRỤTỤAKA NA AKWỤKWỌ ỌGỤGỤ

Akwụkwọ ọgụgụ ndị a bụ ihe kacha mkpa nwata akwụkwọ ga-agụ maka ihe ọmụmụ a mana o nwekwaziri ike igụ akwụkwọ ndị ọzọ e depụtara na nrụtụaka iji ghọta ihe ọmụmụ a nke ọma.

NNWALE

E kewara ihe omume a ụzọ abụọ; ihe omume onye nkuzi ga-amaakị na ule. Oge ị na-eme ihe omume ndị a, a tụtụ anya na ị ga-etinye ihe niile ị mụtara n'ihe ọmụmụ a n'ọrụ. Ị ga-ezitere onye nkuzigị ihe omume niile ị mere maka nlele dị ka oge na-achị emereme ihe ọmụmụ a nakwa failu ihe omume si kwu. Ihe omume ị zigaara onye nkuzi ga-ebu pasent iri atọ (30%) n'ime maakị e nwere n'ihe ọmụmụ a.

IHE OMUME

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaakị na ngwụcha yunit ọ bụla. A tụtụ anya na ị ga-eme nke ọ bụla n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaakị ha niile ma hōrō atọ maakị ha kachasi iji mejuputa nnwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n'ime ha bu pasent iri (10%).

I mecha ihe omume yunit ọ bụla, ị ga-ezigara ya onye nkuzi n'ekwe-ntị ma ọ bụ ọwa ozi ududo. A ga-agba mbọ hụ na o ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ọ bụrụ na nwata akwụkwọ agaghị emecha ihe omume a tupu oge e nyere eruo, ọ ga-akpoturu onye nkuzi ya ka ọ mara ma o nwere ike inyekwu ya oge.

A gaghị enyekwu nwata akwụkwọ oge ọ bụla ma ọ bụrụ na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala belu sọsọ ma ọdachi daputara esiri ike.

ULE NA ENYEMMAAKI

Ule ikpeazu maka IGB 282 ga-ewe áwà abụọ ma buru pasent iri asaa (70%), nke maaki niile. Ule a ga-ebu ajuju ga-adikwa ka ajuju e zutere n'ihe omume di iche iche e merela. A ga-anwale gi n'ihe niile a kuziri gi n'ihe omumu a. I ga-agba mbo hu na i ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazu na ule gugharia ihe niile e mere n'ihe omumu a. O ga-abakwara gi uru ma i gugharia ihe omume nke onwe na nke onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

USORO ENYEMMAAKI

Tebulu a na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maaki n'ihe omumu a.

Nnwale	Maaki
Ihe omume 1-4: Atọ o bula n'ime maaki ha kachasi = (10% x 3)	30%
Ule ikpeazu	70%
Mgbako	100%

Ndina Ihe omumu a

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Mkpolite ihe omumu	1	
Modul 1			
1	Gini bu odiniigha ederede Igbo?	2	
2	Ntola na ntolite odiniigha ederede Igbo	3	
3	Agumagu odiniigha oru nka Igbo ederede na ngalaba agumagu oru nka Igbo ndi ozọ	4	
4	Uru na oghom nwere ike i di site n'odiniigha ederede Igbo dika oru nka	5	Ihe omume 1
Modul 2			
1	Nkenudi odiniigha ederede Igbo dika oru mmuta	6	
2	Ntughari na nkenudi ntughari di iche iche	7	

	dịka ọdịniigha		
3	Nkenụdị ọdịniigha ederede Igbo dịka ọrụ nka	8	Ihe omume 2
Modul 3			
1	Nhazi ọdịniigha ederede dịka ọrụ nka	9	
2	Ọdịnaya/ndịna ọdịniigha ọrụ nka	10	
3	Agwa na akparamagwa	11	
4	Kensirihụ	12	
5	Ntọala	13	
6	Asụsụ	14	
7	Nnyocha ọdịniigha ọrụ nka site n'usoro ọkpụ	15	Ihe omume 3
8	Nkuzigharị	16	
9	Ule	17	
10	Mgbako	18	

KA I GA-ESI RITEKARICHA URU IHE ỌMUMU A

N'ụdị ihe ọmumụ a, yunit nkuzi na-anọchi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ ga-eme ka i nwee ike guṅ ma mee ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masị gị, n'ebe na n'oge o ji masị gị. Ya ka o ji dị mkpa na ị hụ tara nke a dị ka ịgu nkuzi kama ige nkuzi na klaasi. Etu onye nkuzi ga-esi nye ihe omume na klaasi ka akwukwo a sikwa nye ihe omume a ga-eme n'ebe o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbụ bụ Mkpolite n'isi okwu a ga-ekwu maka ya na etu yunit ahụ si metụta yunit ndị ọzọ n'ihe ọmumụ ahụ. Nke na-eso ya bụ mbunuche. Nke a ga-akuziri gị ihe ndị ị kwesiri ịma mà ị mecha ihe ọmumụ a. Ọ dị mkpa ka ị na-ewere ntuzi aka na mbunuche ndị a oge ị na-agụ akwukwo a. Ị guchaa yunit ọ bụla, ị ga-atụle ma ị mejuputara mbunuche ndị a. Ọ bụrụ na ị na-eme etu a kwa mgbe, ị nwere nnukwu ohere ime nke ọma n'ihe ọmumụ a.

E nwere nnwale onwe na ngwucha yunit ọ bụla; ụsà ha dịkwa n'ime ihe ọmumụ ọ bụla. Ime ihe omume ndị a ga-enyere gị aka imejuputa mbunuche yunit ọ bụla ma kwadoo onwe gị maka ihe omume na ule ga-eso ya. Ị ga-agba mbọ mee ihe omume ọ bụla n'oge kwesiri na yunit ọ bụla. E nwechara ihe atụ e nyere na yunit ọ bụla; ị ga-atụle ha ma i rute ebe ha dị.

NDỊ NKUZI NA IHE NKUZI

E nwere awa asatọ e weputara maka ikuzi ihe omumụ a. A ga-agwa nwata akwukwo ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a, tinyere aha na akara ekwentị onye nkuzi ga-eme ya. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere gi n'otu nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaaki ma dee gbasara ihe omume niile i mere; o ga-etinye uche n'ima ma i na-aga n'ihu ka i na-ada ada, ka i na-enwe nhia-ahụ iji hụ na onyeere gi aka ebe kwesiri ka nkuzi ihe omumụ a na-aga n'ihu. I ga-agba mbọ hụ na i zijeere onye nkuzi ihe omume gi nke o ga-amaaki tupu oge e nyere eru. O ga-amaaki ya ma zighachiri gi ya n'oge na-adighi anya.

I ga-akpoturu onye nkuzi gi n'ekwentị ma o bu na 'i-mel' ma o buru na i choo enyemaka. I ga-akpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- i ghogha ngalaba yunit ihe omumụ ma o bu ihe ndi e nyere gi guo.
- nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- i nwere ajuju ma o bu na ihe omume na-enye gi nsogbu; ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma o bu banyere maaki e nyere gi n'ihe omume.

I ga-agba mbọ gere nkuzi. O bu naani ohere i nwere ihu onye nkuzi gi ihu na ihu ma juo ajuju ndi a ga-aza gi ozigbo. I nwere ike ikwu maka nsogbu o bu la i nwere gbasara nkuzi a. Iji rite uru na nkuzi a, i ga-edetu ajuju niile i nwere tupu i jebe klaasi. I ga-erite nnukwu uru ma i sonye n'ihe omumụ n'uju.

E mere IGB 282 ka o kwadoo gi maka iitule odinigha Igbo site n'ime ka i mara etu e si ede edemede Igbo. Nke a gunyere udi, nhazi, nsupe, ntupo na iwebata atumatu okwu etu o si kwesi. O gunyekwaziri etu e si eleba anya n'odinigha. Oge i na-emecha ihe omumụ a, i ga-enwe ike kowaa odinigha na udiri ya nakwa ihe di icha na nkenudi odinigha e nwere n'Igbo.

A na-atu anya na obi ga-atọ gi utọ ka i na-eme ihe omumụ a. Ya gaziere gi.

**MAIN
COURSE**

CONTENTS		PAGE
NDINA		
Modul Nke Mbụ (1) - Ọdịnịgha Na Agumagu.....		1
Yunit 1	Gini bụ ọdịnịgha ederere Igbo?.....	1
Yunit 2	Ntọala na ntọlite ọdịnịgha ederere Igbo	9
Yunit 3	Agumagu ọdịnịgha ọrụ nka Igbo ederere na ngalaba agumagu ọrụ nka Igbo ndị ọzọ.....	16
Yunit 4	Uru na ọghom nwere ike i di site n'ọdịnịgha ederere Igbo dika ọrụ nka	23
Modul Nke Abụọ (2) - Ụdị Ọdịnịgha Igbo Ederere Dị Iche Iche		27
Yunit 1	Nkenụdị ọdịnịgha ederere Igbo dika ọrụ mmụta...	27
Yunit 2	Ntughari na nkenụdị ntughari di iche iche dika ọdịnịgha.....	46
Yunit 3	Nkenụdị ọdịnịgha ederere Igbo dika ọrụ nka.....	54
Modulu Nke Atọ (3)- Ndina/Mmebere Agumagu Ọdịnịgha Dika Oru Nka		61
Yunit 1	Nhazi ọdịnịgha ederere dika ọrụ nka.....	61
Yunit 2	Kensirihu	73
Yunit 3	Ntọala.....	79
Yunit 4	Asusu.....	84
Yunit 5	Nnyocha ọdịnịgha site n'usoro okpu.....	89

MODULU NKE MBỤ (1) ỌDỊNỊGHA NA AGỤMAGỤ

Yunit 1	Gịni bụ ọdịnigha ederede Igbo?
Yunit 2	Ntọala na ntọlita ọdịnigha ederede Igbo
Yunit 3	Agụmagụ ọdịnigha ọrụ nka Igbo ederede na ngalaba agụmagụ ọrụ nka Igbo ndị ọzọ
Yunit 4	Uru na ọghom nwere ike isite n'ọdịnigha ederede Igbo dika ọrụ nka

YUNIT 1 GỊNỊ BỤ ỌDỊNỊGHA EDEREDE IGBO?

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọmkwem
 - 3.1 Gịni bụ ọdịnigha ederede?
 - 3.2 Gịni bụ ọdịnigha ederede Igbo?
 - 3.3 Gịni bụ agụmagụ?
 - 3.4 Njikoro ọdịnigha dika ọrụ nka na ọdịnigha dika ọrụ mmụta nkịtị
 - 3.5 Ndiche di n'ọdịnigha dika ọrụ nka na ọdịnigha dika ọrụ mmụta nkịtị
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Nnwale onyenduzi ga-elenye anya
- 7.0 Nrụtaaka

1.0 MKPQLITE

Nkọwa nkịtị e nwere ike inye ọdịnigha ederede bụ na ọ bụ ihe e dere n'igha. Nke a pụtara na ọ bụ ihe na-adighi n'ogbara n'ogbara maobu n'agiri n'agiri. Ya bụ na ọdịnigha ederede bụ ụzọ e nwere ike iji asusu deputa maobu kwuputa ihe n'udi ọ ga-aga werere. E jighi mkpi okwu mara ya, e jighikwa emereme na njije mara ya. Ihe e jikari mara ya bụ nkwasị na nkowami. Ọdịnigha ederede di n'udi etu ahụ okwu nkịtị mmadu si n'onu kwuputa ubochi obula si adi. Ihe na-emebekari ọdịnigha ederede bugasi ahirikwu ndi newkwara ike imebe nkebi edemede. Nkọwa ọdịnigha anaghi ezu oke maoburu na e webataghi nkọwa agụmagụ na ya. Nke a bụ maka na ọdịnigha so n'otu n'ime ngalaba agụmagụ e nwere.

N'isiokwu nke a, a ga-elenyezi anya nke oma na nkọwa ọdịnigha na agụmagụ. A ga-ahutazi njikoro ọdịnigha na agụmagụ nakwa na ngalaba

agumagu ndi ozo. Nke a ga-enye aka iziwaputa ndi ichi di n'etiti odiniigha na ngalaba agumagu ndi ozo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- Ikowa ihe bu odiniigha
- Ikowa ihe bu odiniigha ederede Igbo
- Ikowa ihe bu agumagu
- Ikwuputa njikoro odiniigha dika oru nka na odiniigha dika oru mmuta nkiti
- Ihuta ndiche di n'odiniigha dika oru nka na odiniigha dika oru mmuta nkiti
- Iziputa ngalaba odiniigha di na ya dika agumagu.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Gini bu odiniigha ederede?

Okwu a bu odiniigha bu okwu nke ndi otu na-ahu maka oganihu na ntowanye asusu Igbo nabatara ka a na-akpo otu n'ime ngalaba agumagu Igbo. Ya bu ngalaba agumagu nke na-abughi abu maobu ejije. Odiniigha ederede Igbo bu ngalaba agumagu ederede Igbo nke anaghi agbado ukwu na ndako uda maobu na ndanusoro. O na-abukari ederede nke ahirikwu na nkebi edemede na-emebe. Ihe a na-akowa bu na dika a na-ahukari abu ka o na-adi n'ahiri abu n'ahiri abu, odiniigha na-adi n'ahirikwu n'ahirikwu. Ahirikwu ndi di na ya na-emebe nkebi edemede ndi na-abata na ya. Odiniigha na-adikari n'udi etu ahu okwu mmadu nkiti kwuru nonu si aga were were. Abu nwere ike inwe mkpikpi okwu mana ederede odiniigha na-enwe ohere inabata mkpurukwu, usoro okwu na ahirikwu maka nkwasị na nkowami.

Odiniigha abughi naani n'udi ederede ka o nwere ike idi. E nwere ike ihuta odiniigha n'udi ekwurunonu dika o nwere ike idi n'ilu, asinilu, ukabuilu, nkoni, nkomi, na nkokiri. Ndi a niile a guputara ebe a bucha odiniigha agumagu onu.

O buru na anyi soro nkowa ndi Griik nyere agumagu dika ihe obula e dere ede, a ga-asị na odiniigha niile e dere ede bucha agumagu. Mana otu ihe di mkpa bu na nghota na nkowa e nyere okwu anaghi adigide uwatuwa. Nghota na nkowa okwu nwere ike igbanwe agbanwe dika oge na-aga. N'oge ugbo a, e nwere ike ighota agumagu dika oru nka (aromar) maobu oru ederede nkiti. E newekwara ike ighota ya dika oru mmuta/Iheomumu nkiti. E soro uzo a, e nwere ike inwe odiniigha dika oru nka/aromar, omuma atu: akuko, ederede niile (omenanro, iduuzi

ukwu na nke nta, edendu onwe na edendu onye dgz). Ozo, e nwekwaziri ike inwe odinigha dika oru ihe ederede nkiti (writings on literal knowledge) dika edemede niile (akomako, nkowasi, nkowami, arumaru, mkpoputa, edide na ntughari niile) dgz. Ihe a na-eme ka o doo anya ebe a bu na o bughị odinigha niile bucha oru arumarọ maobu oru nka.

Ka o sila di, odinigha ederede niile na-enwe ohere itinye otutu mkpurukwu maobu ahirikwu ndi dabara adaba n'odinaya edemede a na-edede maka ya. Isiokwu odinigha obula maobu ihe a chorọ iji nke obula mee na-ekpebitekari udi aka nka odinigha obula na-agbaso. Udi ahirikwu ndi e nwere ike iji kowaa maobu kowamie ihe n'odinigha buga: ahiri mfe, ahirikwu, ahiri mgbagwo dgz. Ahiri ndi a na-emebe nkebi edemede ndi na-emeju odinigha. O buzi na nkebi edemede ndi a ka a na-ahuta isiokwu na ndinaiokwu ederede odinigha nke obula. Nkebi edemede odinigha obula na-enwe ihe na-ejiko ya na ibe ya.

NNWALE ONWE

- i. Na nkowa nkiti, ginị bu odinigha ederede?
- ii. A puo n'odinigha ederede, kedu udi ozo odinigha nwere ike idi? Nye omumaatu anọ maka ihe i zara.
- iii. Kedu ihe abuo ejighi mara odinigha na ihe abuo e ji mara ya?

3.2 Ginị bu odinigha ederede Igbo?

Tupu anyi abanye n'ikowa ihe e nwere ike isi na o bu odinigha ederede Igbo, o di mkpa irutu aka ozo na odinigha ederede Igbo bu otu n'ime ngalaba agumagu ederede Igbo. Ihe butere e ji nwee aha dika odinigha Igbo sitere na nleda anya nke ndi mba ofesi ufodu ledara agumagu mba Afrika na mgbe gara aga. Ndi mba ofesi ndi a ahutaghi na o bu nkụ di na mba na-eghere mba nri. Ha gbadoro ukwu n'etu agumagu ha di wee na-enyocha agumagu mba Afrika. Nke a butere nleda anya n'otutu agumagu mba Afrika di iche iche. Nleda anya di etu a n'agumagu mba Afrika kpaliri mmuo ndi okaa Afrika n'ihe amumamu agumagu. Mmadu dika Obi Wali (1963) n'oru ederede ya kpalitere arumaru uka maka nkowa a ga-enye agumagu mba Afrika niile. A biara nwee echiche di iche iche maka isiokwu a. E nwere ndi na-ekwu na ihe di mkpa n'ikowa agumagu mba Afrika bu asusu. Obi Wali n'onwe ya si na ezigbo agumagu mba Afrika bu nke e kwesiri ide n'asusu mba Afrika bu ndi nwe ya ma buru ebe a toro nto ala ya. Ndi dika Nnabuenyi Ugonna (1978) na Ngugi wa Thiong'o kwadoro echiche a. Ha na-ekwu na iji asusu na-abughị asusu si mba Afrika ede agumagu mba Afrika bu ikwalite omenala na asusu ndi ozo.

Ndi dika Emenyonu na Achebe so n'otu ndi na-asị na iji asusu ndi ozo dika asusu bekee edeputa agumagu mba Afrika abughị nsogbu. Ha si na

ihe dị mkpa bụ ịsughari asụsụ ahụ etu ọ ga-ezipụta nkwenye na ndụ ndị Afrika.

N'echiche ndị otu Nwadike na ndị ọzọ dika Mbah na Mbah (2007) dgz, agụmagụ bụ nke mba Afrika ga-abụ nke e dere n'asụsụ mba Afrika dị iche iche, ma burukwa nke bụ maka ndị Afrika, omenala na nkwenye ha. E soro echiche ndị otu Nwadike, e nweziri ike ikowa ọdiniigha Igbo dika otu n'ime ngalaba agụmagụ Igbo e dere n'asụsụ Igbo ma buru nke na-eziputa omenala na nkwenye ndị Igbo. E soro nkowa nke a, a gaghị akpọ ọdiniigha nke Ibemesi (2005) dere nke a na-akpọ *Soro Okwu M*, agụmagụ ọdiniigha Igbo. Ọ bụ eziokwu na e dere ya n'asụsụ Igbo mana nkwenye na omenala a na-ahụta n'ime ya abughị nke ndị Igbo. Ọzọ dika ibe ya bụ na a gaghị akpọ agụmagụ Achebe bụ *Things Fall Apart* agụmagụ Igbo. A hū tara ndụ ndị Igbo na nkwenye ha na ya mana, e deghị ya n'asụsụ Igbo. Ya bụ na iduuzi Pita Nwana bụ *Omenuko* dabara na nkowa e nyere ọdiniigha Igbo. E dere ya n'asụsụ Igbo ma burukwa nke na-ekwu maka ndụ ndị Igbo, omenala na nkwenye ha. Aha ọzọ e nwere ike ikpọ ọdiniigha Igbo ederede bụ ọdiniigha ọlọrọ ọhuru. Nke a bụ maka na ọ bụ ọbibi ndị ọcha butere usoro odide ihe zuru Igbo ọnu. Tupu ndị ọcha abia, agụmagụ Igbo dị n'udị ekwurunonu. E nwebughị ulọ akwukwo ebe a na-akuzi ka e si ede ma na-agukwa asụsụ Igbo. Usoro odide dibu adi n'ala Igbo, dika Nsibidi ezughị Igbo ọnu. Usoro odide zuru Igbo ọnu taa soro ndị mgbasa ozi uka lota. Na nchikota, ọdiniigha ederede Igbo bụ otu n'ime ngalaba agụmagụ Igbo ọlọrọ ọhuru nke e dere n'asụsụ Igbo ma buru maka ndụ ndị Igbo na gburugburu uwa ha.

NNWALE ONWE

- i. Gini mere o ji di mkpa ikowa ọdiniigha Igbo?
- ii. Kedu ebe nkowa ọdiniigha Igbo siri puru?
- iii. Onye kpaliri mmuo ndi okaa maka itinye onu n'ihe a ga-akowa dika ọdiniigha mba Afrika?
- iv. Kedu aha ọzọ e nwere ike ikpọ ọdiniigha Igbo?
- v. Site n'echiche ndi otu Nwadike kwaa ọdiniigha Igbo ederede ma nye omumatu anọ.

3.3 Gini bu agumagu?

Agumagu dika ọ bụ literachọ na bekee sitere n'okwu Latin *literae* nke putara ihe e dere ede. Okwu Latin a nyere agumagu nghota izugbe ya nke bụ ihe amumamu obula e dere ede. Ihe nke a putara bụ na ihe obula e dere iji mee Iheomumu bucha agumagu dika ederede Iheomumu sayensi na akuko ala dgz. Ihe ọzọ nghota a putara bụ na e wepuru ekwurunonu dika agumagu. Ebe ọ bụ na ndi Iheomumu nghotaokwu (semantics) na-eme ka a mata na okwu obula anaghi enwegide otu

nghota, e nwere ike inye agumagu nghota puru iche. Ya bu na e nwere ike ikowa agumagu dika oru nka nke sitere n'ekemeke uche mmadu puta ma buru nke a na-esite n'ime ya eziputa ndu na obibi ya ma na-akuzikwa ihe. Nkwa nke a nyere ohere agumagu onu isonye n'ihe a na-ekwu. Dika oru nka, e nwere ngalaba agumagu ato di okpurukpu. Ha bu: ngalaba odiniigha (prose), ejije (drama) na abu (poetry). Iheomumu anyi ebe a gbadoro ukwu na ngalaba odiniigha: odiniigha dika oru nka, arumaro na odiniigha dika oru ederede mmuta nkiti di iche iche. Ederede ndi anyi na-ekwu maka ha ebe a bu edemede na ntughari di iche iche diga n'udi agbata agumagu oru nka arumaro na agumagu mmuta. Omumaatu: edemede akomako, edemede nkwasị, edemede nkowami, ekwumekwu, edemede nkoputa, edide, arumaru dgz.

Na nchikota, agumagu bu oru sitere n'ekemeke uche maobu ihe mmadu hutara maobukwanu mutara na ndu ma buru nke e jiri asusu a horo aho deputa maobu kwuputa. Agumagu ekwurunonu bu agumagu ederede uzọ wee diwa. Mba niile nwegara agumagu e ji mara ha n'udi arumaro maobu n'udi oru mmuta nkiti. Agumagu nwere ike idi n'udi ekwurunonu maobu udi e dere ede. Udi ekwurunonu si na mgbe okpu diwa, o bu ya totara udi e dere ede.

NNWALE ONWE

- i. Kedu nghota abuo e nwere ike inye agumagu?
- ii. Kedu udi agumagu abuo nwere ike idi?
- iii. Kedu ngalaba agumagu ndi e nwegara?

3.4 Njikoro na Ndi iche Odiniigha Igbo dika Oru Nka na Odiniigha Igbo dika Oru Ederede Mmuta Nkiti

3.4.1 Njikoro Odiniigha Oru Nka Igbo na Odiniigha Oru Ederede Mmuta Igbo Nkiti

Site na nkwa odiniigha nke bidoro na nkwa agumagu, odiniigha nwere ike ibu akuko niile (akuko nkenke na iduuzi), edemede niile (edemede akomako, nkwasị, nkowami, arumaru, ekwumekwu, edide dgz) ya na ederede ntughari. E nwere ihe ndi e nwere ike iji mara odiniigha Igbo ederede niile. Ihe ndi a bu ihe ndi jikoro ha:

- Ha na-adikari n'udi e dere ede dika aha ha si di. Ha na-enwekari onye dere nke obula n'ime ha.
- Ozọ bu na ha na-abukari n'asusu Igbo ka e ji edeputa ha. Odiniigha Igbo ederede obula na-abukari nke na-arutu aka maka ihe metutara ndi Igbo na ka ha si ahuta ndu.
- Onodu asusu odiniigha niile na-adi n'udi okwu nkiti mmadu kwuputara n'onu si adi. A na-edeputa ha n'ahiriokwu nke na-

emebe nkebi edemede. Ahiriokwu a nwere ike ibu nke ogologo maobu nke nkenke.

- Odiniigha anaghi adi n'ogbara n'ogbara maobu n'ahiri n'ahiri.
- A naghị akpị okwu na-emebe odiniigha akpị. A na-enwe ohere iji asusu koputachaa ihe a chorọ ikwu nke oma. Ya bu na e nwere ike inwe nkowasi na nkowami na ya.
- Ezigbo nhọ okwu ndi metutara isiokwu odiniigha obula na-ekwu maka ya di mkpa maka ezi nghota n'odiniigha obula.
- E si na ha amuta ihe maka ndu mmadu bi na ya.

3.4.2 Ndiche di n'etiti odiniigha ederede Igbo dika oru nka (aromarọ) na odiniigha oruedemede Igbo mmuta nkiti

N'agbanyeghi na e nwere ike isi na odiniigha ederede niile bucha agumagu ma nwee ihe jikoro ha onu, e newkwara ndiche ndi e nwere ike inweta n'etiti odiniigha oru nka na odiniigha dika oru ederede mmuta nkiti.

- Odiniigha dika oru nka na-abukari aromarọ nke sitere n'ekemeke uche mmadu wee puta. O bughị mgbe niile ka odiniigha oru ederede mmuta na-esite n'ekemeke uche mmadu puta. A bia n'ihe dika edemede akomako, o nwere ike isite n'ekemeke uche mmadu wee koputa ya. Mana a bia n'ihe dika edemede nkowasi na nkowami, otutu eziokwu gbasara ka ihe di maobu ka ihe si aga na-abata n'ime ya. Omumaatu: onye a si ya dee edemede maka otu obodo a kporo aha ga-eke ihe a ma ama maka obodo ahụ. O gaghi arọwa ihe masiri ya na etu o masiri ya. N'odiniigha aromarọ, odee nwere ike nye ihe na ndi batara n'akuko ya aha masiri ya. Mana a bia n'ihe dika edemede nkowasi, odee agaghi na-enye aha masiri ya. Onye a si ya dee ka e si esi ofe puru iche n'obodo ya ga-edeputa ma kporo aha ihe ndi e ji esi ofe ahụ kpomkwem ghara ikpo ha aha masiri ya na-abughị aha e ji mara ihe ndi ahụ. Usoro a na-agbaso esi ofe ahụ ka o ga-eke ihe ahụ. O bughị ihe masiri ya na etu masiri ya.
- Odiniigha dika oru nka nwere ike iji asusu nka ruo oru n'uzo ighota ihe a na-ekwu maka ya ga-aga ngoringo. Mana e webatagodu okwu nka n'odiniigha ederede mmuta nkiti, a ga-akowaputa ya ka ihe a na-akowa doo anya nke oma ma di mfe ighota osiso. Udi nkowa a na-enyere oguu aka ighota ihe a na-ekwu osiso. Mana o buru n'odiniigha oru nka, a na-ahapuru oguu okwu nka batara n'akuko ka o were aka ya nye ya ntapia dika o si metuta ya. Nke a putara na asusu odiniigha oru nka nwere ike ka taa akpu/sie ike karia asusu oru ederede mmuta nkiti.
- Asusu odiniigha oru nka nwere ike iduhie oguu uzo. Oguu nwere ike inwe nghota puru iche n'ihe odee bu n'uche. Mana a bia

n'asusu ọdiniigha ọrụ ederede mmụta nkịtị dika nkowasi, nkowami na edide, a na-agba mbọ zeere asusu ọbụla ga-ebute nduhie maọbụ mgbagwo nghota. Nke a mere na asusu agumagu mmụta anaghị eji ilu arụ ọrụ ebe ọ dị ukwu. Ilu bata na ya, a na-agba mbọ kowaa ya ka ihe e bu n'uche tọọ ya pụta ihe.

- Ọdiniigha dika ọrụ nka na-aka akpa obi oma n'ogugụ ya kari ọdiniigha dika ọrụ ederede mmụta nkịtị. Ihe butere nke a bụ maka asusu nka dị iche iche a na-ewebatakarị n'ọdiniigha arọmarọ. Ọ dighị etu a n'ọdiniigha ederede mmụta nkịtị. Isiowu ọdiniigha dika ọrụ nka bụ maka mkpali maka ebe isiokwu ọdiniigha ederede mmụta nkịtị bụ nkuzi na mkpughe iheomumụ.

4.0 MMECHI

Na yunit a, e dubatara anyị n'ikowa ihe bụ ọdiniigha agumagu ọrụ nka, na ọdiniigha ederede Igbo ndị ọzọ. Site na nkowa ọdiniigha, e ziputara ụdị ọdiniigha abụọ e nwere ike inwe nke gụnyere: ọdiniigha dika ọrụ nka (arọmarọ) na ọdiniigha dika ọrụ ederede mmụta nkịtị. Ihe ọzọ e ziputara ebe a bụ njikoro na ndị iche dị n'etiti ụzọ ọdiniigha abụọ ndị a e kwuputara ebe a.

5.0 NCHIKỌTA

N'heomumụ a, anyị sitere na nkowa agumagu dika ihe ọbụla ederede maka ndụ na ụwa anyị nọ na ya kowa ọdiniigha na ọdiniigha ederede Igbo. Anyị kowara ọdiniigha ederede Igbo dika otu n'ime ngalaba ọrụ ederede niile nke dị n'asusu Igbo ma buru nke metutara ndụ ndị Igbo na gburu gburu ụwa ha. Nkowa a sitere na nkowa umu afo Igbo nyere ihe a na-akpo agumagu Igbo. Ihe njikoro ọdiniigha ọrụ nka na nke ederede mmụta nkịtị bụ na ha niile bụ agumagu nke a haziri n'igha. Ya bụ na ha anaghị adị n'ogbara n'ogbara kama n'ahirikwu jikoro onu wee mebe nkebi edemede.

6.0 IHE OMUME

1. Nye nkowa ọdiniigha dika o si metuta agumagu.
2. E nwere ike iji “agumagu” nochie anya aha ọdiniigha?
3. Kedu ngalaba ọdiniigha ndị e nwere ike inwe n'ọdiniigha Igbo? Nye omumaatu anọ maka nke ọbụla.
4. Deputa njikoro abụọ na ndị iche abụọ dị n'etiti ngalaba ọdiniigha abụọ e nwere.

7.0 NRUTUAKA

Ibemesi, F. N. (2005). *Soro okwu m.* Enugu: CIDJAP Press.

Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo literature and stylistics.* Nsukka:

University of Nigeria Press Ltd.

Nnabuihe, C. B. (2005). *Agumagu ederede Igbo: 1933-2003.* Lagos: Green Olive

Nwadike, I. U. (1992). *Ntala agumagu.* Nigeria: Ifunanya Publishers.

Nwana, P. (1933). *Omenuko.* Ibadan: Longman.

Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na nnyocha agumagu Igbo.* Obosi: Pacific Publishers.

YUNIT 2 NTOALA NA NTOLITE ODIJIGHA EDEREDE IGBO

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Agba ndeputa mkpuruokwu Igbo
 - 3.2 Agba ntughari agumagu ndi mba ozọ n'Igbo
 - 3.3 Agba mmalite agumagu Igbo e dere ede
 - 3.4 Agba ntolite na ngawanye odijigha Igbo ederede
 - 3.4.1 Ogbọ 1933 – 1949
 - 3.4.2 Ogbọ 1950 – 1965
 - 3.4.3 Ogbọ 1966 – 1972
 - 3.4.4 Ogbọ 1973 – 1999
 - 3.4.5 Ogbọ 2000 ruo ugbu a
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nnwale onyenduzi ga-elenye anya
- 7.0 Nruuaka

1.0 MKPOLITE

Tupu ederede odijigha ebido, odijigha Igbo diburi adi n'udi ekwurunu etu o di na ngalaba agumagu ndi ozọ. O dibu n'udi akuko ifo, akuko nkomiiko, nkokiko, agugu ala, akuko mbido, nkoni, ukabuilu dgz. Udi odijigha ndi a na-esite n'aka ndi nna fere n'aka umu ha. O nweghi onye a ga-asị na o bu ya nwe udi odijigha ndi a. O bu ndi ocha ka e nwere ike iweliri aka elu maka mmalite odide odijigha Igbo. Nke a bu maka na o bu ha toro ntoala odide ihe n'ala Igbo. Mbọ ndi ocha n'uzo di etu a sitere na njem ndi ocha mere n'ala mba Afrika niile maka mgbaso ozi nke okwukwe uka. Nwadike, (1992) kwuru na odide Igbo malitere n'ala West Indies n'afọ 1766. O bu eziokwu na o bughị oge a ka agumagu na odijigha Igbo malitere, kamaobu n'oge a ka ndetu ihe a na-asu n'onu n'Igbo malitere; ya bu ntoala odide ihe n'Igbo. ka oge na-aga. Odide odijigha Igbo nwegara uzọ di iche iche o gabigara tupu o gbanye mgborogwu ya taa. Ya bu na e nwegara agba di iche iche odijigha ederede Igbo gara wee rute ebe o di taa.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- ikwuputa ntoala edemede odijigha Igbo

- ikwuputa agba digasi iche iche e nwere na nhibe na ntolite agumagu odinigha Igbo
- ikwu ndi gbara mbo digasi iche iche maka nhibe na otito odinigha Igbo.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Agba ndeputa mkpuruokwu Igbo

Odide odinigha Igbo anokataghi si n'elu daa. O nwere etu na ebe o si bido. Odide okwu Igbo bu uzọ malite tupu odide agumagu Igbo. Agumagu Igbo niile dibu n'udi ekwurunonu. Mana ka ndi ocha malitere odide okwu Igbo, odide ihe n'Igbo biara gaa n'ihu. E nwegara agba di iche iche odide ihe gara wee rute n'odide odinigha Igbo.

Nwadike (1992) mere ka a mara na o bu na West Indies ka onye Ukwokwu a kporo G. C. A. Oldendorp deturu mkpuruokwu Igbo iri na ato n'akwukwo n'afọ 1766. Nke a bu mbu mmadu na-edetu okwu Igbo n'uzo di etu a. Onye Ukwokwu a bu onye mba Germany. Nwoke a deturu okwu Igbo ndi o nwetere mgbe o gara West Indies maka ichikotara ndi otu nzuko ya ngwa edemede akuko. O bu ndi umu ala Igbo e rere n'ohu mgbe a na-agba ahia ohu bu ndi o zutere n'ugbo okpete otobiribiri (Sugar cane plantation) ka o si n'aka ha nweta okwu ndi ahụ o deturu n'akwukwo ya. Ka Oldendorp gakwara ala Pennysylvania, o nwekwara okwu ndi ozo o tinyere n'akwukwo nke o biputara na 1777.

Na 1789, otu nwa afọ Igbo a gbatopuru n'ohu biziri biputa okwu Igbo iri asaa na itoolu n'akwukwo edendu onwe ya nke a kporo *The Interesting Narrative of Olaudah Equiano*. Freetown nke di na mba Sierra Leone bukwa ebe ozo nwaanyi a na-akpo Hannah Kilham deturu okwu Igbo iri ise mgbe a biara nkuzi nke okwukwe ebe ahụ. Sierra Leone bu ebe a kporo ndi ohu si mba odida anyanwu Afrika a toghapuru n'ohu na mba Britain. Hannah si n'onu ndi Igbo no n'ala Sierra Leone nweta okwu Igbo ndi o deturu. Odide okwu Igbo ozo buzi n'ala Igbo kpomkwem n'afọ 1832. Nke a bu mgbe nwa amadi a kporo Macgregor Laird na-eme njem nchoputa osimiri Naija. Okwu Igbo ndi o biputara di iri asaa (70). Mgbe ozokwa bu mgbe Rev. J. F. Schon bukwa onye mba Germany dekotara okwu Igbo ruru otu puku na nari isii (1,600). O mere ka uka C. M. S. di na London mara maka nke a. Onye Ukwokwu ndi Baptist bu John Clarke nokwara n'ala Fernando Po chikota ma deputa okwu Igbo ruru nari abuo na iri ise (250). O sikwa n'aka ndi Igbo a gbatopuru n'ohu nweta okwu Igbo ndi a n'afọ 1848. Ebe ndi ozo e deturu okwu Igbo na mbu bu n'akwukwo nke a kporo *Polyglotta Africana* nke si n'aka S. W. Koelle n'afọ 1854. Rev. Samuel Ajayi Crowther n'afọ 1857 biziri deputa otu nkenke akwukwo nke a

kpọrọ *Isoama Ibo Primer*. N'akwukwọ a, Crowther sitere n'otografị Lepsius detuo otutu ihe ntughari n'Igbo dika Yunit mbu n'akwukwọ ozi nke Matthew, aririọ dinwenụ anyi, iwu iri Chineke, abijidij Igbo, usoro okwu Igbo, nkebi okwu na ahiriokwu Igbo. E nwere ike isi na odide Isoama Igbo munyere oku odide agumagu Igbo.

NNWALE ONWE

- i. Kedu ndi e nwere ike iweliri aka elu maka mmalite odide ihe n'Igbo?
- ii. Ebee ka odide ihe n'Igbo n'udi o di taa malitere?
- iii. Kwuputa, o pekata mpe, mmadu ato so toto ntala maka odide ihe n'Igbo na ebe ha noro gbaa mbu ha.

3.2 Agba ntughari agumagu ndi mba ozu n'Igbo

Agba nke a putara ihe mgbe e hiwechara otu nzuko C. M. S. Naija n'Onicha n'afu 1857. Otutu oru ntughari agumagu bidoro. O di mkpa ichetere anyi na obibia ndi uka n'ala Igbo abughi maka ikwalite maobu iwube agumagu kpomkwem. Kama, odide agumagu Igbo digasi iche iche taa sitere n'otutu ihe ndi mbiarambia ndi a megara wee puru. Isiokwu ndi uka ji bia bu maka igbasa ozi oma nke uka. Mgbasaozi oma a dubara ndi ocha n'ime otutu ihe odide n'ala Igbo nke otu n'ime ha bu ime ntughari n'otutu oru ndi a ruru aru dibu n'olu asusu ndi ozu, ha dzie n'olu asusu Igbo.

Ufodu oru ntughari ndi e mere n'oge a buga ntughari akwukwo ozi St. Matthew, iwu nke Chukwu, na ekpere dinwenụ anyi. A biakwara malite ntughari akuko ifo ndi mba ofesi ndi ozu gata n'asusu Igbo. E sitere na nke a gata na ntughari ufodu akwukwo agumagu bekee site n'asusu bekee gata n'asusu Igbo. Omumaatu agumagu ndi a tughariri bu mpaghara akuko si n'*Arabian Nights*, *Tales from Shakespeare*, na *Grimm's Fairy Tales*. E mechara na 1927 degarja *Isoama Ibo Primer* nke Crowther ka o zawazie *Akwukwo Ogugu Ibo*. Archdeacon T. J. Denis na ufodu ndi otu ya tughariri akwukwo nsu n'Igbo. Ha kporo ya *Union Igbo Bible*.

Ihe di mkpa irutu aka ebe a bu na Igbo e ji ruo otutu oru ntughari buga Igbo Isuama na Igbo Union. Ihe ozu bu na oru ntughari ndi e nwere n'agba a riri mperi ebe o di ukwu. Ihe kpatara mperi a bu na otutu ndi mere ntughari ndi ahụ e nwegara oge ahụ amachaghị nka odide na osusu Igbo ne oma. Otutu n'ime ha enweghi ozuzu maka nka asusu bekee na asusu Igbo. Oru ntughari ndi ahụ ha mere dika oru a watara n'anya. Ma chetekwa na mbunuche ha bu maka mgbasa ozi oma ha jiri bia. Ihe odide ha bu ihe ga-enye aka kwalite mbunuche ha. Ka o sila di odide odinigha na ihe ndi ozu n'Igbo sizi uzu a puru ma gaa n'ihu.

NWALE ONWE

- i. Kedu mgbe a toro ntoala ntughari agumagu n'asusu Igbo?
- ii. Kedu ihe bu mbunuche ndi malitere oru ntughari ndi e nwere n'asusu Igbo?
- iii. Deputa oru anọ a tughari n'asusu Igbo na agba ntughari agumagu ha n'asusu Igbo.
- iv. Kedu mperi oru ntughari ndi mbu n'agumagu Igbo riri?

3.3 Agba odiniigha Igbo e dere ede

N'ebe a, anyi ga-agbado ukwu n'odiniigha e dere ede dika oru agumagu nka. Udi odiniigha a nwere ike buru nke e sitere n'ihe mere eme rota maobu nke e sitere n'ihe emeghi eme rota. Ihe emeghi eme nwere ike buru ihe nwere ike ime, mana o nweghi ebe e ji n'aka o mere kpomkwem.

Ndi toro ntoala mmalite na nkwalite odide odiniigha Igbo dika oru nka agumagu bu ndi *International Institute of African Languages and Culture (IALC)*. E guzobere otu a na London n'afọ 1926. Site n'enyemaka goomentị obodo London, e hiwere asompi edemede agumagu di n'asusu mba ndi isi ojii. Asompi a bu nke nwere ihe nrite na ya maka agumagu ndi ga-abu okacha ibe ya mma. O bu ebe a ka edemede agumagu nke otu nwa afọ Igbo dere noro puta okacha ibe. Agumagu a bu *Omenuko*, nke a na-ahuta dika iduuazi edendu onye. Onye dere ya bu Pita Nwana. E biputara agumagu a n'afọ 1935. O bu eziokwu na *Omenuko*, dika iduuazi Igbo bu uzọ puta ihe n'afọ 1933 mana mbiputa ya kpomkwem bu na 1935 (Nwadike; 1992). Tupu e biputazie *Omenuko*, e biputala *Ala Bingo* nke bu iduuazi uwa nrọ na 1933. Aha onye dere ya bu D. N. Achara. O bu iduuazi abuo ndi a hiwere aja n'ukwu ntoala na nsipuru agumagu Igbo e dere ede o kachasi odiniigha Igbo ederede. O bu Igbo Union ka e ji dee akwukwo agumagu ndi a. Mana abididi ohuru batakwara nke ndi uka Katolik jikari eme ihe odide n'asusu Igbo. Ka ndi Igbo ka no n'okpuru ndi mishon ndi ocha, odide odiniigha na agumagu Igbo ndi ozọ nwegara agba di iche iche ha gara wee rute ebe ha no taa.

NNWALE ONWE

- i. Kedu odiniigha Igbo ederede mbu sitere n'aka nwa afọ Igbo?
- ii. Kedu odiniigha Igbo nwa afọ Igbo dere ede e bu uzọ biputa na mgbe e biputara ya?
- iii. Onye dere odiniigha Igbo nke tuuru nzere okacha ibe n'asompi ndi IALC n'afọ 1933?
- iv. Kedu otografi Igbo e ji dee ya bu odiniigha ahụ tuuru ugo okacha ibe n'asompi agumagu ndi isi ojii nke 1933?

3.4 Agba ntolite na ngawanye ọdiniigha Igbo ederede

Ọ bụ eziokwu na ederede agụmagu ọdiniigha Igbo toro ntala site n'ọbibia ndi ocha na oru ha n'ala mba ndi isi ojii. Nke a aputaghi na a hapuziri otito na oganiihu ederede na agumagu Igbo ndi ozo n'aka ndi mbiarambia bu ndi toro ntala mmalite odide ihe n'asusu Igbo. Site na mgbe e dechara *Omenuko*, iduuzi Igbo ndi ozo sochiri ya anya. Ka o sila di, ntowanye ọdiniigha Igbo dika o di na ngalaba agumagu ndi ozo gabigara ogbo digasi iche iche.

3.4.1 Ogbo 1933 - 1949

Nke a bu ogbo mmalite odide ọdiniigha Igbo dika oru nka. N'oge a, ederede ọdiniigha dika oru mmuta diiri adi n'udi ntughari digasi iche iche. Ọdiniigha oru nka putara ihe oge a bu *Omenuko* nke Pita Nwana dere na *Ala Bingo* nke D. N. Achara dere. Ọ bụ n'afọ mateghete iri ato na ato (1933) ka e dere iduuzi ndi a. N'oge a a na-ekwu maka ya, e nweela ndoro ndoro otografi e ji ede Igbo nke malitere n'afọ mateghete iri abuo na itoolu (1929). E nwere Igbo Union nke ndi Siemesi (CMS) ji eme ihe odide. E mechara nwezie mkpuru abidii ozo nke ndikatolik nabatara ha ji eme ihe odide nke a kporo otografi Katolik. Mbata otografi ohuru a butere nkewa. Nkewa a wetere ndoghachi azu n'odide agumagu Igbo na mbu mbu ahụ. Iduuzi ederede Igbo ndi ozo esochighi *Omenuko* na *Ala Bingo* anya n'ihu na ndi mmadu no na mgbagwoju anya otografi nke a ga-eso eso wee dee ihe. Ozo dika ibe ya bu na omumu odide ihe n'olu asusu Igbo ka no na mmalite ya ma na-agakwa n'ihu site n'agbamumbo ndi nkuzi uka bukariri ndi ocha. Ihe ndi ufodu e dere n'ogbo a di n'udi ọdiniigha mana ha abughi oru nka gunyere *Akwukwo ogugu mbu nke Igbo* (1939), a kporo ya Okeke tara ose oji, *Mbido onu Igbo 1 & 2 (Prima 1 & 2)* (1940), *Nne Jesu* (1944), *Ndu Dinwenu anyi Kristi* (1944) dgz. E nwekwara ufodu ọdiniigha dika oru nka metutara ndi Igbo mana ha bu ndi e dere n'olu asusu bekee. Omumaatu bu *Ikolo the wrestler and other Ibo tales* (1947), na *When love whispers* (1948). Anyi soro nkwa anyi nyere n'ederede a gbasara ọdiniigha e kwesiri ikpo ọdiniigha Igbo kpomkwem, anyi agaghi agunye oru ndi a e dere n'olu asusu bekee ka ọdiniigha oru nka Igbo. Ha metutara ndi Igbo ma ha adighi n'asusu Igbo.

3.4.2 Ogbo 1950 – 1965

Oge a bu oge ndoro ndoro otografi a ga-iji dee ihe n'Igbo, nke onye obula ga-anabata, ka na-aga n'ihu, ma na ujo apuwala ndi mmadu n'anya. Ufodu ọdiniigha oru nka ederede putara oge a bu *Nkapi Anya Ukwu* (1950). Nke a bu oru ntughari sitere n'aka Chianakwalam. Oru ọdiniigha nka ndi ozo bu: *Elelia na Ihe O Mere* nke D. N. Achara dere na 1952, *Ije Odumodu Jere* nke Bell-Gam dere na 1952, *Osondu* nke

Oguamanam dere na 1952, *Ndi Nzoputa Afrika* nke Oruchalu dere na 1963, *Okuko Gbasaa Okpesi* nke Nzeako dere na 1964, *Ebubedike na Igwekeala* nke Ugochukwu dere na 1965 dgz. Otutu akuko di n'ogbo a metutakariri akuko uwa nro.

3.4.3 Ogbo 1966 - 1971

Ogbo a bidoro n'oge agha Biafra na Najirija bidoro siwe ruo n'oge a luru ya bu agha na obibi ya. O nweghi oru odinigha putara n'oge a maka na ndi mmadu no n'izo isi onwe ha. Nke a mere na e nwere ike ikpo ogbo a, ogbo gba aka n'ebe oganihu odide odinigha oru nka Igbo no.

3.4.4 Ogbo 1972 - 1999

Oge a bu oge a luhara agha ruo na a banye milenum ohuru. Odide na mbiputa odinigha Igbo, dika oru nka biakwara malite n'ebe o di ukwu ma na-agakwa n'ihu. N'oge a, ndoro ndoro otografi ebiela. Otografi Onwu aburu nke oha nabatara maka iji eme ihe odide n'asusu Igbo. Ufodu oru ndi putara n'oge a bu *Dimkpa Taa Aku* - F. C. Ogbalu (1972), *Isi Akwu Dara N'ala* na *Ukwa Ruo Oge Ya* - Tony Ubesie (1973), *Nkoli* - Nzeako (1973), *Okpa Aku Eri Eri* - Odilora (1974), *Ukpana Okpoko Buuru* - Ubesie (1975), *Onye Chi ya Kwọ N'azu* - Obodo (1983), *Uwa Ka Mma na Nro* - Nwadike (1999). N'oge a, odide odinigha dika oru nka ka metuta ihe ndi nwere ike ime na ndu mmadu kariya ihe ndi nwere ike ime na nro. Ufodu ihe odide n'oge a metutara ihe mere n'agha Najirija na ihe ndi metutara nsogbu sitere n'agha na n'ala Igbo. Ebe nke a kacha puta ihe bu n' iduuazi ndi sitere n'aka T. U. Ubesie. Ihe ozọ putakwara ihe n'iduuazi ndi e dere oge bu udi ndu a na-ebi ebe mmepe anya ka na-abata abata, dika o di n' *Okpa Aku Eri Eri*, *Ukpana Okpoko Buuru*, *Onye Chi ya Kwọ N'azu* dgz.

3.4.5 Ogbo 2000 – ruo ugbo a

Ogbo a bu ogbo milenum ohuru. N'oge a, mmepe anya adila kariya ka o di na mbu. Otutu ndi mmadu emeela Iheomumu n'odide na ogugu Igbo. Otutu ndi mmadu enweela mmasi ebe o di ukwu n'ide odinigha oru nka Igbo. Otutu ulo oru mbiputa akwukwo adila nke mere na ndi mmadu nweziri ike ime odide ebe o di ukwu. Ufodu oru odinigha agumagu nka ndi na-aputazi oge bu: *Onye a na-eche* - Okebalama (2000), *Ugonna* - Ofomata (2001), *Odị Uko na Mba* - Okebalama (2003) dgz. Iduuazi ndi a bugasi udi a na-ahugasị emereme na-eziputa ndu enu oyibo, mmepe anya, na nsogbu ndi so ha.

4.0 MMECHI

Na yunit a, e dubatara anyị na ntọala na ntolite odide ọdịnigha Igbo ọ kachasi ọdịnigha Igbo ederede dika ọrụ nka. N'Iheomumụ a, anyị hụrụ na otito na ọganihu ọdịnigha Igbo ederede gabigara agba na ọgbọ dighasi iche iche wee ruo ebe ha nọ taa. Site n'agba nchikọta na ndeputa mkpuruokwu n'Igbo ruo n'agba odide ọdịnigha Igbo taa, anyị hụrụ na odide agumagu Igbo nwegara ihe ndi cheere ya aka mgba n'agbanyeghi mbọ niile a gbara maka ọganihu odide agumagu ederede Igbo niile nke gunyere ọdịnigha Igbo ederede.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, anyị hū tara na nchikọta na odide mkpuruokwu Igbo bu ụzọ malite tupu odide ọdịnigha Igbo na ngalaba agumagu ndi ọzọ. Anyi hutakwara na ọ bu n'ala West Indies ka e bu ụzọ ziputa mmasi na nchikọta na odide ya bu mkpuruokwu Igbo nke Oldendorp bu onye mba Germany mere. E mekwara ka anyi mata na ndoro ndoro otografi e nwere ike iji mee ihe odide n'asusu Igbo bira doghachi odide ihe n'asusu Igbo azu. Mana ka o sila di, odide ọdịnigha Igbo na ederede ndi ọzọ mechara gaa n'ihu wee rute ebe ha nọ taa. Iheomumụ a rutukwara aka na ọ bu ọdịnigha ederede Igbo bu ngalaba agumagu ọrụ nka Igbo ederede ndi ọzọ ụzọ. Ọ bukwa ya bu ọdịnigha ọrụ nka ndi ọzọ umu afo Igbo dere n'asusu bekee ụzọ wee malite.

6.0 IHE OMUME

1. Gini nwere ike ibu ebumnoobi onye na-eme Iheomumụ na nsiripuru na ntolite ọdịnigha ederede Igbo?
2. E nwere ike isi na aha ọzọ e nwere ike ikpo ọdịnigha Igbo bu agumagu Igbo? Nye nkowa maka osisa obula i nyere.
3. Deputa, o pekata mpe, agba ato odide ọdịnigha Igbo gabigara ya na ihe abuo e dere n'agba nke obula.
4. Deputa mmadu anọ n'ime ndi niile gbara mbọ n'iwube odide ihe n'asusu Igbo. Ọ dikwa mkpa irutu aka na mbọ ndi i deputara gbara kpomkwem.

7.0 NRUTUAKA

Emenyonu, E. (1978). *The rise of the Igbo novel*. Ibadan: University Press Limited.

Nnabuihe, C. B. (2005). *Agumagu ederede Igbo 1933-2003*. Lagos: Green Olive.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers Ltd.

YUNIT 3 AGUMAGU ỌDINIIGHA ỌRU NKA IGBO EDEREDE NA NGALABA AGUMAGU ỌRU NKA NDI ỌZỌ

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Myriri di n'etiti odiniigha, abụ na ejije
 - 3.2 Ndiiche di n'etiti odiniigha na abụ
 - 3.3 Ndiiche di n'etiti odiniigha na ejije
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka

1.0 MKPOLITE

Odiniigha dika oru nka na-arutukari aka n'otu ihe maobu ozọ n'uzo a haziri nke oma. O na-abukari oru ekemeke uche mmadu karija oru akuko ala maobu ihe mere eme kpomkwem. O bu eziokwu na e nwekwara odiniigha oru nka a na-esite n'ihe mere eme arota. N'udi odiniigha di etu a, a ga-ahutakwa aka nka aromaro n'ime ya nke ga-egosiputa na o bu agumagu sitere n'ekemeke uche mmadu. N'udi odiniigha di etu a, odee ya ga-enwe aka nka puru iche o ga-agbaso wee kpuputa agwa, akparamagwa ndi o ji eziputa isiokwu na ndinaiokwu ya, usoro o ga-esi kpuhee ma were akomako ya ruo na njedebe ya. O bu ekemeke uche odee ka o ga-esi keputa ka ihe ndi a dum ga-adi. Ya bu na o dighi mfe i si na odiniigha na akuko ala enweghi ihe jikoro ha.

Otu oge, ekemeke uche odee ji akpu akuko ya na-agbado ukwu n'ihe di na gburugburu odee. O bughị naani n'odiniigha ka nke a na-eme. Okpu abụ maobu ejije na-esite na gburugburu ha nweta ekemeke uche ha ji akpuputa oru agumagu n'udi ha chorọ. Ka o sila di, agumagu niile dika oru nka na-esite n'ekemeke uche mmadu. Ha niile bucha uzo e si achikota ma na-ehekwa ihe di na gburugburu uwa maobu ndu. Dika oru nka, e ji nka mma maobu asusu okookoo achọ nke obula n'ime ha mma. Nke obula bu ihe e ji akpali mmuo mmadu n'uzo puru iche. N'agbanyeghi myiri di n'etiti oru nka niile dika agumagu, e nwegasiri ebe odiniigha si ditu uche na ngalaba agumagu oru nka ndi ozọ. Ndi iche a ka n'udi aka nka a gbasoro wee keputa nke obula n'ime ha.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- ikwuputa njikoro odinigha na abu
- ikwuputa njikoro odinigha na ejije
- ikowa ndi iche di n'etiti odinigha na ngalaba agumagu ndi ozo dika ejije na abu.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Myiri di n'etiti odinigha, abu na ejije

Ngalaba abu, ejije na odinigha abughi ndi a ga-elegara anya dika ngalaba ndi ahụ enweghi ihe ejikoro ha. Ma e nweghi ihe ozo, ha bucha agumagu. Ha ato bu agumagu oru nka. Abu, ejije na odinigha bucha oru nka nke mmadu ji achikota ma na-ehekwa ihe di na gburugburu ya. O bu asusu nkiti na asusu nka ka ha ato ji aru oru ikpuputa ihe ndi digasi na ndu n'udi o ga-emetuta oguu oru nka n'ahu. Ngalaba agumagu ndi a bucha oru nka nke nwere isiokwu na ndinaiokwu odee ha bu n'obi wee debe. Ha bu oru nka sicha n'ekemeke uche mmadu puta. Ngalaba agumagu ato ndi a niile na-enwe etu ha si amalite, nwee ndinetiti ha na mmechi ha. Ha niile bucha uzọ e si eji aka nka na asusu ochọ mma puru iche ezi uwa ozi. Nke a putara na ha niile na-eji atumatu agumagu di iche iche ekeputa uche ha. Ha bucha aka oru mmadu nke e nwere ike jji kpa mmadu obi oma.

Ha niile dacha n'udi e nwere ike isite n'otu kpata ibe ya. Omumaatu; e nwere ike isite n'abu kpuputa ejije maobu akuko. Akuko ntola ejije gosiri na o bu site na mmemme abu ndi Griik ji efe Dionysius ofufe ka Thespis si meputa ejije nke mbu. Dionysius bu chi mmanya na omumu ndi odinala Griik. Ozo, otu egwu a na-aguba n'ala Igbo (abu akuko) bu nke e sitere n'iduuzi Chinua Achebe, *Things Fall Apart*, wee mebe. Egwu a bu:

Ikemefula nwa oma mu ooh
 Ikemefula nwa oma mu ooh
 Ikemefula o o ka i si jeeh
 Nwa oma na-emero nta
 Na-emero imoooh
 Ofu anya nne ya ji akpa nga nga
 Ka ha weere nye ndi Umofia
 Si na-eji achuru ha aja ee!
 Ewoo! ebelebe ebugoooh!
 O gbugooo! O gbugooo!...

Onye nyonyere anya na ndina abụ akụkọ a nọ n'elu, ma mara iduuzi, *Things Fall Apart* ga-amata na ọ bụ site n'akụkọ dị n'ime iduuzi a ka e si rọta abụ a anyị hụrụ n'elu ebe a. Ọzọ bụ na e nwekwara ike isite n'ụdị abụ kọpụta akụkọ nke e nwere ike ikpọ akụkọnegwu. Ya bụ na nkewa dị n'etiti ngalaba agụmagụ atọ ndị a abụghị nke na ha enweghị ụzọ ha si emetụta ibe ha.

Ọzọ bụ na ha atọ nwechara ike ibụ nsitere n'uche rọta maọbụ nsitere n'ihe na-eme na ndụ maọbụkwanụ ihe mere eme wee rọta. Ngalaba agụmagụ ndị a dika agụmagụ ederede nwechara ndị dere ha bụ ndị a gasị na ọrụ nka ndị a bụ nke ha.

NNWALE ONWE

- i. Kedu ebe ise ọdịnigha si yite ngalaba agụmagụ ndị ọzọ?
- ii. Gịnị ka a na-akpọ abụ e si na ya kọpụta akụkọ?
- iii. Dika agụmagụ ederede, onye nwere ike inwe ha?

3.2 Ndịiche dị n'etiti ọdịnigha na abụ

Ọ bụ eziokwu na anyị ahụla na e nwegasiri ihe ndị jikoro ngalaba agụmagụ niile ọrụ, ya bụ ebe ha nọ yite ibe ha, mana nke a apụtaghị na ha enweghị ndịiche ndị pụtara ihe na ha. Ngalaba agụmagụ ọbụla nwere ihe ndị e jikari mara ha. N'ilenye anya na ndịiche ndị dị n'etiti ọdịnigha na abụ, anyị nwere ike ikwu na ọdịnigha na-adị n'ụdị okwu nkịtị mmadụ kwupụtara n'ọrụ. Ọ naghị adị n'ahiri abụ n'ahiri abụ maọbụ n'ogbara n'ogbara etu e si ahụta ya n'abụ. Kama, n'ọdịnigha, ahiriokwu na-emebe nkebi edemede; bụ nke na-emebe ọdịnigha. Nhazi ahiriokwu ndị a na-emebe nkebi edemede anaghị agbaso iwu ndanusoro, ndakọ ụda maọbụ mita. Ọ burugodu na o nwere ka nke a si bata n'akomakọ dị n'ọdịnigha, nke a abụghị njirimara ọdịnigha. Mana a bịa n'abụ Igbo, ndanusoro, ndakọ ụda, nhazi n'ahiri abụ n'ahiri abụ, nhazi n'ogbara n'ogbara, nhazi na nkebi abụ bụcha ihe e ji mara abụ.

Asụsụ ọdịnigha na-agawa were were n'ọrụ mgbe a na-agụ ya. Nghota ya anaghikwa ahia ahụ. Mana asụsụ abụ na-abukari asụsụ tara mmiri. Ọzọ dika ibe ya bụ na, a bịa n'ọdịnigha, odee ya na-akowasi ma na-akowami ihe ọ na-ekwu maka ya. E nwere ike tọọ ilu ma kowaa ya n'ụdị ọzọ. Mana n'abụ, odee na-ejikari mkpị okwu wee na-akowaputa echiche ya. Nke a mere na a na-ejikari enyo okwu na ọdịmara (imagery & symbolism) arụ ọrụ ebe ọ dị ukwu n'abụ kariya n'ọdịnigha.

Ọdịnigha na-aka edebe iwu asụsụ n'odide ya kariya abụ. A bịa n'abụ, etu e nwere ike iji okwu ruo ọrụ nwere ike dị iche n'ihe a ma ama maka okwu ahụ. Ọmụmaatụ:

Onyekwuoucheya ka ụgbọ anyị ji aga
 Onye kwuo uche ya
 O zute njem alọta alọta
 (Nke si na *Nka Dị N'Ụburu*; M. G. Asogwa: 2007).

Lee okwu nke mbụ bidoro nkebite abụ a dị n'elu ebe a, ị ga-ahụ etu e si dee “Onyekwuoucheya” dika otu mkpuruokwu. Nke a abụghị usoro a nabatara n'odide Igbo. A b́jara gbakọọ okwu anọ kwesiri inoro onwe ha onu ka ha b́ja buru otu okwu. I lezie anya n'ahiri abụ nke na-esote nke mbụ a ka ị ga-aghota ihe a na-akowa. Ozọ dika ibe ya bu na ahiri abụ nke obula malitere na mkpuru abidii nke ukwu n'agbanyeghi na e nweghi ebe e tinyere kpom na njedebe ahiri abụ nke obula. Mana udi aka nka di etu a abughị njirimara odinigha.

Odinigha bu naani na mmalite ahirikwu maobu mgbe a chorọ ide aha aka ka a na-eji mkpuru edemede nke ukwu amalite ya. Ozọ bu na n'odinigha a na-etinye kpom na njedebe ahirikwu. N'abụ, otu ahirikwu nwere ike igafere site n'otu ahiri abụ ruo ozọ wee gagide ruo otutu ahiri abụ ndi di n'otu nkebi ahụ na-etinyeghi kpom obula. Anaghi enwe udi ngafere ahiri di etu a n'odinigha.

Abụ na-aka eji uda aru oru n'agumagu kari odinigha. Ngalaba uda abughị isi sekpụ nti n'odinigha. A na-aka enwe mgbubi okwu n'abụ kari n'odinigha.

NNWALE ONWE

- i. Kedu ka nhazi abụ si di iche na nhazi odinigha?
- ii. Kedu ndiche di n'usoro nsupe okwu Igbo n'abụ na n'odinigha?
- iii. Kedu ebe asusu e ji akoputa echiche mmadu n'abụ si puo iche n'asusu odinigha?

3.3 Ndiche di n'etiti odinigha na ejije

Odinigha na ejije bucha oru agumagu dika anyi kwurula mbu. Ha niile ji asusu aru oru n'uzo puru iche. Ha abuo na-eji agwa akoputa echiche di na ha. N'agbanyeghi ebe myiri ha niile, ha nwegara ebe nke obula si di iche n'ebe ibe ya no. Odinigha ederede na-abukari maka nguputa ebe isiokwu ejije bukarị maka omume. O bu n'omume maobu mmereme ka ejije na-ezu oke. Ejije na-enwe ndi as na-egosi ya. Ufodu kporo ha ndi nkiri (spectators) ebe ufodu na-akpo ha ndi nso eme (parcipients). Mgbe a na-akwado mmeputa ejije, a na-enwe onye/ndi ntuzi aka emereme ahụ. Ma nke a adighi etu a n'odinigha. A ga-asị na o bu odeo odinigha bu onyentuzi aka oru ya.

A bịa n'ụdị asụsụ e ji agwa ọha okwu n'ụdị agụmagụ abụọ ndị a, ejije na-eji tensi ndị ugbo a agwa ọha okwu ebe ọ dighi etu a n'odiniigha dika akukọ. Odiniigha dika akukọ na-ejikari tensi ndinaazu. Omumaatu: "Nwunye ya *buuru* onwe ya tuo n'ala n'ime ulo ikpe. Ndi *huru* maazi Uzodimma n'anya *bidoro* bewe akwa...Ebe a ka e si *kpuru* Uzodimma ga dewe n'ulo nga (Ubesie, 1974, *Mmiri Oku E Ji Egbu Mgbe*).

Ngwaa ndi di n'italiks na nkebite akukọ a, sitere n'iduuzi Tony Ubesie, dicha na tensi ndinaazu nke gosiri na a na-akọ ihe merela eme. Ngwa lee omumaatu ozo si n'akwukwo ejije:

Aham: Ọ buru otu ahụ, *abuzi* m nwata ugbo a. Kedu ihe ahia nke m? (Oluđiya *amurĩa*) (Akaeze na Chidiebere, 2012; *Akara Chi*).

E lee anya na nkebite emereme a, kama isi na Oluđiya "muru amu" a si "Oluđiya amurĩa", ya bu na a naghị akoputa ihe merela eme kama ihe ome na-eme maobu kwesiri ime n'ogbo.

Ozo bu na a na-emeputa ejije n'ogbo mana odiniigha na-abukari maka mmadu iguru ya onwe ya. A na-ejikari agwa aru ru ebe o di ukwu n'ejije kari n'odiniigha. O bu agwa na-emeputa emereme niile di n'ejije. O bu mkparita uka di n'etiti agwa na ibe ya ka usoro akukọ di n'ejije si aputa ihe. Mana a bia n'odiniigha, o bughị oge niile ka usoro akukọ gbadoro ukwu n'emereme agwa di n'akukọ. Otutu oge, o bu okokukọ na-akowaputa usoro akukọ etu o ga-edo anya.

A biakwa n'ejije, mmeghari akuku ahụ di iche nke agwa di n'ejije na-emeghari so na-enye aka na nghota ejije nke oma. Mana a naghị enwe udi mmeghari ahụ a n'odiniigha ebe emereme abughi isiokwu ya. O bu kari site na nkowasi, nkowami, na nho okwu ode ka nghota odiniigha ji aputakari ihe.

A bia na mmeputa ejije, a na-ekwu okwu e ejije, ogbo maobu ama egwuregwu, ngwa mmeputa, dgz. Mana a naghị ekwu okwu ihe ndi a n'ogugu odiniigha obula.

Nhazi ejije na-abukari n'emume n'emume ya na na nkiri na nkiri. N'odiniigha, o na-abu n'isi n'isi. A na-ahazi usoro akukọ odiniigha n'ahiriokwu ndi na-emebe nkebi edemede. Nkebi edemede ndi a na-emebe Yunit obula. Mana n'ejije, o bu mkparita uka na mmetuta emereme agwa na ibe ya na-emejuputa emume na nkiri di n'ejije. Mkparita uka di n'etiti agwa na ibe ya na-adi n'ogbara n'ogbara. Egwu ogugu na-abatakari n'omume ejije kari n'odide odiniigha.

4.0 MMECHI

Ọdịnịgha, dika otu n'ime ngalaba agumagu nwere umu nna ya ndi ozo. N'Iheomumu a, anyi eziputala ngalaba abu na ejije dika ngalaba agumagu ndi ozo ha na odinigha nwere ihe jikoro ha. N'agbanyeghi na ha niile bucha agumagu, ndi e nwere ike isite na ha rutu aka n'ozidi iche iche maka uwa, maobu kpalie mmuo obi utu n'ime mmadu, ha niile nwere ndiche digasi iche iche.

5.0 NCHIKOTA

N'isi Iheomumu nke a, anyi buru uzọ lenye anya na myiri ndi na-aputakri ihe n'etiti odinigha ederede dika oru nka na ngalaba agumagu na oru nka ederede ndi ozo dika abu na ejije. Myiri ndi a bu ebe o metutara ha dika oru agumagu, ngwa nkuzi na mgbazi, ngwa e ji akpali mmuo oguu, ngwa e ji eme ka ihe na-eme na gburu gburu mmadu metuta mmadu na mmuo n'uzo puru iche. O bu asusu a piri api na ekemeke uche odee ka o si akpuputa ngalaba nke obula na aka nka masiri ya.

N'agbanyeghi myiri niile a hutara na ngalaba agumagu ndi a, a hutakwara ndiche digasi iche iche n'etiti odinigha ederede Igbo na ngalaba abu na ejije Igbo ederede. Ndiche ndi a sitekariri n'aka nka odee ngalaba nke obula gbasoro maka na nke obula n'ime ha nwere aka nka e ji mara ya.

6.0 IHE OMUME

- 1a. Deputa uzọ atọ odinigha si yite abu.
- 1b. Kedu nka mma abuo a na-ahuta n'etiti odinigha na ejije?
2. Deputa aka nka puru iche na nhazi odinigha ederede Igbo dika iduuzi.
- 3a. Deputa ndiche di n'etu e si eji asusu aru oru n'odinigha na abu.
- 3b. Kedu ndiche di n'etiti oru agwa n'ejije na n'odinigha?

7.0 NRUTAKA

Akazeze, C. M. & Chidiebere, H. P. (2012). *Akara chi (Enweghi nhicha)*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Asogwa, M. G. (2007). *Nka di n'uburu*. Enugu: Samuels Publishing.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers Nigeria.

Ubesie, T. U. (1974). *Mmiri oku e ji egbu mbe*. Ikeja: Longman Nige. Ltd.

<https://www.quora.com/what-are-the-differences-between-prose-poetry-drama>

<https://www.enotes.com/homework/>

YUNIT 4 URU NA OGHOM NWERE IKE ISITE N'ODINIIGHA DIKA ORU NKA

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Uru nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka
 - 3.2 Oghom nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka

1.0 MKPOLITE

Na nkebi Iheomumu a, i ga-amuta uru na oghom nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka. Uru ndi a buru ibu; site n'inye obi utu ruo na ikowaputa ihe ndi na-eme n'uwa. Onye obula na-agu odiniigha dika oru nka maobu oru mmuta nwere uru di iche iche ya bu odiniigha na-abara ya. N'aka nke ozo, dika ihe niile nwere uru si nwe oghom, odiniigha dika oru nka maobu oru mmuta nwekwara ike inwe oghom ndi nwere ike isi na ya puta. Ya mere na o ga-adji mkpa ma e leruo anya na uru na oghom ndi a.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- ikowa uru nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka
- ikowa oghom nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Uru nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka

Oadiniigha dika oru nka bu akuko a roro aru nke odee ji ekemekeuche ya cheputa ma hazie ya na nkebi edemede na nkebi edemede ma tinyekwa ya n'isi n'isi ka onye o masiri guo, nwee obi utu ma sikwa na ya muta ihe. O buru na e nweghi uru di n'odiniigha dika oru nka, a gaghị enwe ntowanye n'odide ya kemgbe Pita Nwana desiri iduuzi Igbo mbu nke a kporo *Omenuko* n'afu 1933. Ruo ugbu a, ndi Igbo ka na-edo odiniigha dika oru nka. Ufodu uru nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka gunyere:

- **Inwe obi uto:** Isi sekpu nti n'odinigha dika oru nka bu na a naseite na ya enwe obi uto. O bu nke a mere na odinigha na-atu oguu uto ogugu. O naghị apu ya n'aka ruo mgbe o guchara ya. Nwadike (1992) ruturu aka na nke a mgbe o si na mgbe obula mmadu na-agu agumagu na obi na-atu ya uto nke ukwu.
- **Mmuba ekemekeuche:** Odinigha dika agumagu oru nka nanye ohere ka onye obula tinye ekemekeuche ya n'oru. Ndi oguu na ndi ntucha n'onwe ha, na-ejikwa ekemekeuche ha tapia odinigha dika oru nka. Mgbe e nyere mmadu ohere iji ekemekeuche ya meputa ihe, ekemekeuche onye di etu a namuba. Akwukwo agumagu na-eme mmadu ka o chee echiche.
- **Ichoputa onye odogwu gi:** Fechter (2019) kowara na a bia n'otutu odinigha dika oru nka na a na-enwe odogwu onye nke na-emeri ogbatuhie bira ya na ndu. Ndi odogwu na-enye ndi oguu obisike ibu odogwu n'onwe ha site n'igba mbo merie ihe ima aka n'ihu di na ndu ha.
- **Inwe mmetuta mmuo:** Uru ozu nwere ike isite n'odinigha dika oru nka bu na o na-eme ka ndi oguu nwee mmetuta n; ime mmuo banyere ihe mere agwa di n'akuko. Mgbe a na-agu iduuzi, oguu na-enwe ohere ikwu uche ya gbasara ihe ndi mere agwa di n'akuko. Etu anyi si kowaputa ihe mere n'akuko bu etu o si metuta anyi na mmuo. Nke a na-enye aka eme ka mmadu na-enwekwa mmetuta mmuo mgbe ndi no na gburugburu ya nwere otu ihe odachi maobu nke ozu.
- **nkocha na nkato ihe na-eme n'obodo:** Ndi Igbo na-atu n'ilu si na a sokata eze aruru ala anya, e kpuru nkata n'ihu gwa ya okwu. Odinigha dika oru nka bu uzou ndi odee si akato ihe ojoo na-eme n'obodo. Otutu mgbe, ndi mmadu anaghị enwenwu ike ikwuputa ihe ojoo ufodu ndi no n'obodo na-eme n'ihu ujo ihe ga-eme ha. O bu site n'iduuzi ka ndi mmadu ji akocha ihe ojoo na-eme n'obodo. N'iduuzi Nwadike nke a kporo *Uwa bu Agha*, ebe ahụ ka o no kochaa ihe ojoo na-eme na mahadum. *N'Anu Gbaa Ajo Osu* nke Ofomata dere, ebe ahụ ka o no kochaa ma katoo akparamagwa ndi ohi n'obodo.
- **Imuta ka e si emeri ogbatuhie:** Dika agwa ndi no n'odinigha dika oru nka na-amuta etu ha ga e si gbaso ma merie ogbatuhie di na ndu ha, n'uzo di etu a, ha na-akuzikwara ndi oguu etu ha nwere ike isi merie ogbatuhie dikwa na ndu ha.
- **Udo nke obi:** Igu odinigha dika oru nka na-enye udo nke obi. Nchocha ndi Mahadum nke Sussex mere n'afu 2009 gosiri na igu akwukwo ihe dika nkeji isii na-ebelata pasenti iri isii na asato nke oke ndokasi ahụ mmadu na-enwe. Fechter (2019) mere ka a mata na ndi na-agu odinigha dika oru nka na-ehi ura nke oma ma nwekwaa ezigbo ugwu. Okachamara n'ihe gbasara uburu na uche mmadu, David Lewis, kwuru na site n'ihapuru onwe gi iduuzi i na-agu na i ga-enwe ike igbanari oke nchekasi na ihe ndokasi ahụ

dị iche iche nke a na-ahụ kwa ubochi n'ụwa n'ihị na dika i na-agụ iduuzi ahụ, i nọ na-achighari mmụọ gi n'enyọ uche odee.

NNWALE ONWE

- i. Deputa ma kowaa uru ise nwere ike isite n'odinigha dika oru nka.
- ii. Gini ka enyookwu ode nwere ike ime na ndu oguu?

3.2 Oghom nwere ike isite n'odinigha dika oru nka

Ihe obula nwere uru nwere oghom so ya. Oghom a choputara nwere ike isite n'odinigha dika oru nka gunyere:

- Odinigha dika oru nka abughi ebe e si enweta etu ihe si di kpomkwem n'ụwa. Akuko di n'odinigha dika oru nka anaghi abucha eziokwu. Ya bu na o bughi ka e si kowaputa ndu n'iduuzi ka o si adicha na ndu mmadu na-ebi n'ụwa. O bu nke a mere ndi mmadu ji agu odinigha dika oru mmuta mgbe obula ha chorọ imata eziokwu kpomkwem.
- Odinigha dika oru nka na- aka agbadokari ukwu n'ime ka mmadu nwee obi anuri kariya ihe mmuta ndi ozọ di iche iche gbasara ahụ ike, okporozọ, arumulo na ihe ndi ozọ.
- Oke igu odinigha dika oru nka na-eme ka mmadu si n'ụwa mmadu na-apu. N'ihị na mmadu na-agu etu onodu si di mma n'iduuzi, o nwere ike ibido hutawa ụwa o nọ n'ime ya dika ihe na-enweghizi uru o bara n'ihị na o chefuru ighota na o bughi ka ihe nracha si ami n'odinigha dika oru nka ka o si ami n'ụwa mmadu. a bu na odinighie mmadu uzoh.
- Mmadu nwekwara ike isi na odinigha mta agwa ojoo digasi iche iche. Onwere ike buru ka e nwere ike isi kpaa nkata iga ohi dika e nwere ike ihuta ihe di otu a na na *Anu gbaa ajo oso* maobu na *Mmiri oku e jigbu mbe*; ebe ndi ohi kpachara ajo ike.

NNWALE ONWE

Kedu oghom ato nwere ike isite n'odinigha dika oru nka?

4.0 MMECHI

N'imechi nkebi Iheomumu a, a ga-achoputa na odinigha dika oru nka nwere uru na oghom di na ya. Uru ndi a kariji oghom di na ya.

5.0 NCHIKỌTA

Nkebi Iheomumụ a akọwaputala uru na oghom nwere ike isite n'odinigha dika oru nka. O kowara uru odinigha dika oru nka bara ndi gunyere na a na-esi na ya enwe udo nke obi ma katoo ihe ojoo na-eme n'obodo. Oghom di na ya bu na o bughị ebe a na-enweta eziokwu kpomkwem gbasara etu ihe si di n'ụwa.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa uru na oghom anoo anoo nwere ike isi n'odinigha dika oru nka.
2. Deputa iduuzi Igbo edererede abuo na ndi dere ha e nwere ike isite na ha webata ajo omumme na ndu mmadu.

7.0 NRUTUAKA

Fechter, J. (2019). 7 benefits of reading literary fiction you may not know. Nke e si na www.lifehack.org nweta na 30/06/2019.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

MODULU NKE ABỤỌ (2) ỤDỊ ỌDỊNỊGHA IGBO EDEREDE DỊ ICHE

ICHE

Yunit 1	Nkenụdị ọdịnịgha ederede Igbo dika ọrụ mmụta
Yunit 2	Nkọwa ntughari na nkenụdị ntughari di iche iche nke ikowaputa ntughari ọdịnigha ga-abu ihe mgbakwasị ukwu
Yunit 3	Nkenuụdị ọdịnigha ederede Igbo dika ọrụ nka

YUNIT 1 NKENUỤDỊ ỌDỊNỊGHA EDEREDE IGBO DỊKA ỌRỤ

MMỤTA (NONFICTION/LITERATURE OF KNOWLEDGE)

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Ndina isiokwu ọrụ kpomkwem
 - 3.1.1 Edemedede akomako
 - 3.1.2 Edemedede nkowasi
 - 3.1.3 Edemedede nkowami
 - 3.1.4 Edemedede mgbagha
 - 3.1.5 Edemedede nruritauka
 - 3.1.6 Edemedede ripoọt/nkopta
 - 3.1.7 Edide
 - 3.1.8 Ekwumekwu
 - 3.1.9 Edemedede leta
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutaaka

1.0 MKPOLITE

Edemedede ọdịnigha nwere ike ibu ọrụ nka maobu ọrụ amumamu mmadu tinyere echiche n'oru wee deputa, gbasara otu isiokwu maobu ozo. Dika agumagu ederede, a na-edeputa ya n'akwukwo. N'edemedede obula, o bu isiokwu ka a na-ebu uzọ dee gbado ukwu na ya wee dewezie edemedede ahụ. O bu ihe a na-edede maka ya ka a na-akpo isiokwu. Ka e wee deta edemedede ọdịnigha nke oma, onye odee nwere aka nka o ga-eji kwara ngwa ọrụ. Nke a putara na o ga-eji ezigbo echiche ya ruo ọrụ nke oma. Nke a ga-egosiputa onwe ya site n'ihazi edemedede ya nke oma. Ihazi edemedede nke oma bu ihu na okwu kwesiri ibu uzọ buru uzọ nke kwesiri ino n'etiti anoro n'etiti, nke kwesiri ikpe azu, o kpere azu. Ihe ozo di

mkpa n'edemede ọdiniigha bu na odee ga-agba mbọ hụ na asusu ya na-aga were were n'ogugu, hụ na o webatara ilu, atumatu okwu di iche iche mgbe ha kwesiri. Nke ozọ dika ibe ya bu na odee ga-etinye ntupo kpom, akara uhie, webata iwu nsupe Igbo n'ebe ha kwesiri tinyere ihe ndi ozọ ga-eme ka a ghotu edemede ya nke oma. Na mmechi, odee kwesiri ichikota edemede ya nke oma site n'ikwu ihe ole na ole banyere isiokwu o dere maka ya. Odee edemede ga-ebu n'uche na a na-ewepu akara maka ndehie obula a huru n'edemede.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- ikwuputa nkenudi edemede odiniigha dika oru mmuta nkiti
- ideputa usoro e si ede edemede odiniigha mmuta obula a kowara
- ikowaputa njirimara edemede odiniigha obula a kowara
- ideputa edemede odiniigha obula etu kwesiri ekwesiri
- ikowaputa ndiche di n'etiti edemede na ederede.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Nkenudi odiniigha edemede

3.1.1 Edemede akomako (Narrative essay)

Edemede akomako bu udi edemede odiniigha na-agba mbọ ikowa etu ihe siri mee mgbe gara aga. Udi edemede a anaghi akowa maka ihe na-eme eme maobu ihe na-aga ime kamaobu ikowa etu ihe mere mgbe gara aga siri mee. O bu oru onye na-edede udi edemede a iche echiche dee ka ihe siri mee. Otu ebe udi odiniigha a si putu iche na nke oru nka bu na edemede akomako na-aka agbado ukwu n' akuko ihe a huru mere eme karia akuko oru nka na-aka esitekaru n'ekemeke uche mmadu. Ya bu na odiniigha oru nka ka abu aromarọ karia nke mmuta/Iheomumu nkiti. Imaatụ:

- a. Ubochi mbu m batara na Mahadum.
- b. Ihe ndi obodo m megasiri n'onwa isii gara aga iji mee ka e nwee ezigbo mmekorita n'etiti mmadu na ibe ya.
- c. Ubochi m zutere ndi oji egbe ezu ohi n'uzo ebe m na-eme njem dgz.

N'udi edemede ndi a mmadu nwere ike ikọ nke mere eme maobu nke nwere ike ime dika o mere okokoko. Udi edemede ndi a nwere ike inwe akara niile e ji mara iduuzi ma na o naghị eto ogologo ka iduuzi. O naghị enwebe otutu agwa n'ime ya ka iduuzi. Udi

edemede ndi a na-enwekwa usoro akuko e nwere ike ihuta n' iduuzi dika: o mmalite ngawanye, orurugha, mkpebi akuko, dgz.

Omumaatu: Koro ndi enyi gi maka otu mmemme i gara nke adighi nchefu

Mmemme ncheta omumu enyi m nke adighi nchefu

Umụ ibe, ubochi Satodee gara aga adighi nchefu na ndu m. Gini ka m na-akoro unu? O bu ubochi enyi m nwoke bu Soporuchi Aboh mere mmemme ncheta omumu ya nke o mere n'ulo ezumezu noketere ebe obibi ya di n'Odenigwe, Nsuka.

N'ehie ubochi Satodee ahụ m na-agwa unu, akwadoro m nke oma, tachie, kpochie dika nwa gai na-aga ileta enyi ya nwanyi nke mbu. Echiche m di mbu wee na-agwa m na ubochi mmemme ahụ ga-akpu oku n'onu n'ihie etu Soporuchi si wee na-akwado maka ya bu mmemme. Unu ma na o nwetere oru ohuru na mahadum dika onye nnyemaka ndi nkuzi lekchora. Ozọ bu na o choro iji ohere ncheta omumu ya kelee Chukwu maka nturuugo nke mbu o tuuru n'ule digrii ya na mahadum ahụ.

Mu na ndi enyi m ndi ozọ so bata n'ebe a na-eme mmemme ncheta omumu ahụ. Ozugbo anyi batara, ebe niile na-akpotu akpotu na-azutu azutu. Anyi e jiri anya hu na ugo eberela na mgbagbu. Ebe niile di sam n'anya ma na-ekpo isi utu. E jicha nno okooko ndi Bekee di iche iche no n'udi agwara di iche iche wee choo ebe niile mma. N'ezikwu, onye zobatara ukwu n'ebe ahụ ahula onwe ya n'alaeze maka na ndi choro ebe ahụ mma ziputara aka na anya nka di egwu n'ebe ahụ. Onye na-akpo egwu ji egwu na-azu dim dim dim na-anara ndi mmadu uche ha. Nke kacha tobaa m n'uburu bu ufodu egwu Fleevo a horo ahọ o ji wee na-akpali mmuo umuntorobia juru ebe ahụ. E ji akwa machara mma wee kpuchichaa oche ndi mmadu ga-anọ odu n'elu.

Umugboghobia ara juru n'obi no ebe ahụ na-edubata ndi mmadu ma na-egosikwa onye obula ebe o ga-anọ ala. A kwanyere ma onye ukwu ma onye nta ugwu dika ndi obia puru iche na ya bu mmemme. Akpaghie oke obula n'etiti ndi ji ego na ndi ejighi ego. Umugboghodie ndi nnabata a chapuchara achapu n'anya nokwa na-ewetere ndi mmadu ihe ntatu ole na ole ha ji were na-echere oge.

Ka o ji okara gafee elekere anọ nke mgbede, a nabatara Soporuchi ka o were onodu n'ebe a kwadooro ya dika isi a huru kwaba okpu na mmemme ahụ. Ka e kpechara ekpere, e nyere Soporuchi ohere ka o nabata ndi biara iso ya nuri onu maka ndu Chukwu nyere ya. O bu

mmemme ncheta afọ nke iri abụọ na atọ Sọpụruchi. Sọpụruchi hụ tara ya dịka ihe kwesiri ekwesị imere ndị ogbo ya, enyi na ikwu na ibe saraka maka ihe oma niile Chukwu jirila choo ya mma ma tuo ya ugo n'ubochi ndu ya niile. Ndi niile nuru ozi ekele nnabata ya wuru ya aka nnabata ekele ya. Aka okuku a na-ada ebe niile.

Egwu bidokwara daba ozo maka mmepe ogbugba egwu. Ka nke a na-eme, otutu ndi enyi na ikwu na ibe gakwara n'ihu na-abata n'udi ejiji dacha iche iche. Nke bu na mmadu amaghizi nke o na-ekiri ekiri maobu ndi o ga-ekiri ekiri. Ndi onyonyo a na-akpaghari ebe niile na-ese. Umugboghobia na umukorobia asi ha anọ ihe a na-emebi. Ha ji ukwu na ukwu ekwe "gbaa ya agbaa". Ndi o kacha bu umugboghobu ndi ji ukwu na-agba ikwokirikwo nke na i lewe ha i gaghi ama mgbe i ga-eji kpoghee onu ijiji efebba na ya.

Ka egwu ndi a na-aga, ndi na-enye ihe oriri awuchiela buru efere nri di iche iche na-esoghari ndi mmadu na-aju nke onye ga-eri. Ndi a nari eri, ndi a na-ata ata na ndi a na-anu anu juru bara abara. Nri bu aturu taba. Mmanya aburu nuru ike gi. Ka egwu ka na-aga n'ihu, na-azu n'ikuku ka i ga-ahu na o nwere ndi ike egwu anaghi agwu agwu. Onye ritu, nutu ma tatu, o ga-gbabilata nke bara ya ahụ ka o nwekwaa ohere itinye ozo n'onu.

Ihe kacha too m obi utu bu ka e si hazie ihe niile n'uzo udo chiri n'ebe ahụ. O bira di ka a horo ndi bira mmemme ahụ ahọ hopy ndi ajo obi na ndi ogbaghara. Ihe niile no na-aga n'usoro o kwesiri. Onye hu ibe ya, o kwanyere ya ugwu. Mmadu nwere ike iche na mmanya niile doro ebe ahụ ga-anara ufodu uche inubiga mmanya oke mana o nweghi ihe di etu ahụ a huta n'ebe ahụ ma o bu n'akuku ya. N'ezie, ka onye di ka ihe ya na-adi.

Ka oge gaturu, nna na nne Sọpụruchi batara n'ogbo. Etu nna Sọpụruchi si konye nne Sọpụruchi aka n'olu wee bata n'ogbo gosiri na Sọpụruchi si n'ezinaulo udo na ihunanya na-achi. Anya niile wee wukwasị ha. Umugboghobu abuo mma zuru ahụ bu ogbe achicha ukwu a kporo keeki wee na-eso ha n'azu ka ha na-abata. Mgbe nna Sọpụruchi na nne Sọpụruchi kelechara ndi mmadu, ha cheere Sọpụruchi ogbe achicha ahụ n'ihu wee kpekwaara ya ekpere ogologo ndu na ahụ isiike. Ha were ngozi wu ya ahụ ma kelekwa ya nke ukwu ka o si bugide ezigbo nwa site na mgbe ha muru ya wee rukwaa ubochi ahụ o burula nnukwu mmadu.

Nke kacha nke bu mgbe nne nne Sọpụruchi putara n'ogbo wee tuba mpete wee na-etucha Sọpụruchi; aka a na-awu ebe niile maka ike juru agadi nwaanyi ahụ n'ume. O susuru Sọpụruchi onu wee chilie aka elu kelee Chukwu onye nyere ya ndu ogologo na ohere ihu nwa

nwa n'ogo a Sọpuruichi rurula. Ndi eserese foto juru na-akpatu ibe ha aka. Ndi onyonyo vidyo a na-enyo ma na-ekpokota ihe niile na-eme. Nne nne Sọpuru jikwa ohere ahụ gwa ndi ntorobia na ohanaze niile no ebe ahụ okwu. Mgbe nke a na-eme, egwu niile kwusiri. Ebe niile dara juu nke na onye tupu mkpuruaja n'ala, a ga-anu uda ya. Okwu ndumodu agadi nwanyi ahụ nyere bara onye obula n'umi. Na nchikota, o mere ka onye obula mara na o bu naani aka aja aja na-ebute ezigbo onu mmanu mmanu. O si na o chaa o chasighi si gbute nke a na-ahu n'umu agba ohu na-ebute onwu.

Ka ha nyechara okwu ndumodu ha, egwu gawakwara n'ihu. Ndi mmadu di iche iche ewetebe ihe onyinye di iche iche. Otu n'ime umunna Sọpuruichi ji nnukwu ego ji otu ugboala ohuru zobatara n'ogbo. Ihe a nuru bu Zuum! Zuum! Zuuuum! n'onuzo ulo ezumezu ahụ. Ndi maara ya bu nwoke a na-etiri ya mkpu na-achiliri ya aka elu, na-etu ya Ochiriozo. O bidoro wuliwere ndi mmadu ego elu. Onye ghotara nke o ghotara, o buru nke ya. Mgbe o ruru ebe Sọpuruichi no, o tinyere aka n'akpa weputa otu otugwa ugboala ohuru wee kpanye ya n'aka. Mkpu ewee zubazie nke bu ya. N'ezie, o bu ubochi ahụ ka m kweere na ezi ndu na ihe oma na-enwe nwanne. O bu ezigbo ndu Sọpuruichi biri na agbammbu ya dubara ya n'onodu o no. I lee anya gburugburu ya, i hu na umunne na ikwu na ibe ya niile nwere afujuju n'ebe o no.

Umunnaa, mmemme ncheta omumu Sọpuruichi a m gara adighi nchefu. O dzi m ka o ya bu na unu so m wee gaa gbaara anya unu Ekeresimesi.

NNWALE ONWE

- a. Gini bu edemede odinigha akomako?
- b. Were otu isiokwu n'edemede abuo ndi a dee otu echiche gi si gbaziere gi maka nke i horo n'ime isiokwu ndi a :
 - i. Ubochi mbu m batara na Mahadum.
 - ii. Ihe ndi obodo gi megasiri n'onwa isii gara aga iji mee ka e nwee ezigbo mmekorita mmadu na ibe ya.

3.1.2 Edemede nkwasị (Descriptive essay)

Edemede nkwasị odinigha bu udi edemede na-akowa etu ihe a na-edemede maka ya di. Onye na-edemede a ga-abu onye mara maka isiokwu o na-edemede maka ya nke oma. Odee edemede n'udi edemede a no onodu ka onye aka ebe ihe mere maobu ihe o na-edemede maka ya. Imaatụ:

- a. Edemede maka ubochi ahia ukwu n'obodo m.
- b. Edemede maka ezigbo enyi m, nke m agaghị echefu echefu dgz.

Ch. Edemede maka nne m/nna m

c. Ụlọ akwukwọ m.

Edemede maka ụbọchị ahịa ukwu n'obodo gi

Ahịa Nkwọ Ibagwa

Ahịa Nkwọ Ibagwa bụ otu n'ime ahịa ukwu e nwere n'otu ime obodo dị na Nsuka. Ọ bụ ahịa ndị ime obodo dị iche iche na-ebute ihe ha na-arụputa (ma n'ubi maọbụ site akaorụ ndị ọzọ). Ọ bughị naanị ndị Nsuka na-ebutekwa ahịa n'ahịa ime obodo a. Ndị obodo dị iche iche dika ndị Benue na Kogi, bụ ndị agbataobi Nsuka, na-ebutekwa ihe ha na-akọputa n'ụbọchị Nkwọ a. Nke a mere na ụbọchị Nkwọ ọbụla, ọ dika onye ọbụla a na-eche ihu n'uzọ Ibagwa maka na ọ na-akpotụkarị akpotu na-azutụ azutụ. Otu ihe mere otutu mmadu ji abia ahia a bu na ngwaahia na-adikari onuala na ya bu ahia karia ahia ndi ozononobi n'ebe mepere emepe. Otutu ndi na-ere ahia n'ebe mepere emepe na-abia n'ahia azuru ihe ndi ha ga-ere, okachasi ngwa nri di iche iche.

Ahịa a na-ebidokari n'ezigbo ututu mgbe ndi nruputa na-ebutere ndi mgbere ka ha zuru tupu ndi ozononobi abiawa. I rute n'ahia n'ihe dika elekere itoolu nke ututu, i mara na uzononobi agaghizi aga aga. Dika ọ na-adị mgbe ọbụla, ọgbaghara na-adikari n'onuuzo e si abanye ahia ahia. Uzononobi niile na-akpochi akpochi. Ndi ji ukwu anaghi ahia ohere ha ji abanye na ya bu ahia. Ndi ji ugboala anaghi kwa ahia ohere gaa. Ndi ọ na-aka n'ahia bu ndi na-anya ugboala a kporo mini bos. Ọ bụ ndi a na-ebute ọgbaghara mgbe ọbụla. Ha buru ndi ahia puta, ha ebuchie ha n'onuuzo e si abanye n'ahia ahia; norokwa ebe ahia na-etinye ndi ozononobi zurcharala ahia n'ime ugbo ha. O nweghi mgbe uche ha na-agwa ha nsogbu ha na-ebute ebe ahia. O nweghi mgbe ha na-achọ iso iwu ndi nleta ahia nyere maka ebe a ga-ebusa na ebe a ga na-eburu ndi mmadu. Etu uzononobi na-esi akpochi n'onuuzo ahia ahia na-ebute na opupu na mbata na-abu ihe na-atu n'onu. Otutu mgbe, onye chorọ ibanye n'onuuzo ahia ahia ga-afanye onwe wee banye n'ime ahia ahia. E nwere otu ugboala dika e doweere ya onodu puru iche n'onuuzo ahia ahia nke na mgbe ọbụla mmadu biara n'ahia ahia, ọ na-anokari ebe ahia a na-anokari dika a ga-asị na ọ naghị aga aga maobu na e mebere ebe ahia maka ya naanị. Ihe e dere na ya bu ugboala bu: "Ogbenye Enwe Enyi". N'akuku ya nke ozononobi, e dee, "Oke akwukwo abughi ya na-enye nri." Nke a na-etiba mmadu n'echiche ime di iche iche ya na iju ajuju n'obi mmadu dika: "O putara na udi onye nwe ugboala a enweghi ihe o kporo agumakwukwo, o putara na o chere na o bu naanị ibi udi ndu a o na-ebi bu ihe nwere ike ime ka mmadu buru ogaranya, o chere na iburu ugboala nochie uzononobi ebe o kwesighi bu omume ndi ka mara ihe maobu ndi ga-aka akpata ego. Ọ bụ nkwuchi uzononobi di etu a o kwuchiri ga-eme ka o kpata ego osososo buru enyi oha?"

Otu nsogbu mmadụ na-enwe ma echiche ndị a nara ya uche bụ na o nwere ike ikpòkwuru ndị iwe ọ̀nọ̀dụ a a na-ahụta na-ewesi ike. Ndị dī etu a bụ i zute ha, ha ewere iwe nuo gī aka nwere ike ime gī idanyere mmadụ ọ̀zọ maọ̀bụ ndị ọ̀gbatumtum ndị na-afanyekwa onwe ha ka ha gafee n'uzọ. Tupu mmadụ atugharia ka ọ juọ ese ihe na-eme, o zute nke kariji nke mere. O nweghi ohere ọbula mmadụ nwere iji juọ ajuju maọ̀bụ kpesawa mkpesa ihe ọbula mere ya n'onuuzọ ahia a. Mgbe ọbula i biara n'onuuzọ ahia a, ndi okwo ugboala na-ejuputa ya na-akpo ndi gabanyere ha n'ugboala n'olu ike digasi iche iche. Ihe a na-anu bu, "Nsuka! Nsuka! Nsuka!; Ogrute! Ogrute! Ogrute!; Ette! Ette! Ette!; Akpanya! Akpanya! Akpanya!" dgz.

A nokata o dika o bu ndi okwo turorok na ndi okwo baro ka o ka n'isi. Ha anaghi achọ ima onye ha ji turorok na baro kwabie ukwu. Ha jiri aka hichaputa osuso na-awu ha n'ahu, ha efesa ya onye ọbula no ha nso. Ha rute gi nso, ha ewere uwe ha dokachara adoka a na-amaghi mgbe o huru mmiri ikpezu chie gi n'ahu. I biarute ha nso, isi si ha n'ahu na abụ wee na-ekpoputa akpachie gi ume. Udi ihe a a na-ahuta n'onuuzọ ahia a na-adi etu a n'ubochi Nkwọ ọbula. Onodu a dizi ka oria na-enweghi ngwota.

N'agbanyeghi onodu ojo o a na-ahu n'onuuzọ ahia Ibagwa, onye jisiri ike banye n'ime anaghi akwa ariri ihe mere o ji bia ahia ahụ. A ka hazie ime ahia ahazi karija onuuzọ mbata ya. Ime ahia niile nochia n'ahiri n'ahiri. Ahiri ahia ọbula nwere ihe ha na-ere. Ndi ose nwere odu ha. Ndi ji nwere odu ha. Ndi okpa na ebe a na-akwo ya nwechara odu ha. Ndi na-ayoro mmadụ ihe a kworo akwo na-enwe onodu ha. Ngwaahia niile ọbula a na-ebute nwere onodu ebe e dowere maka ha. Nke a mere na onye amaghi uzọ ebe o na-aga, o na-adi onye ma uzọ igbaziri ya ebe o na-aga n'uzọ o ga-adi mfe.

Ihe ozọ dikwa mma n'ime ya bu ahia bu na a na-enwebe ndi obu ngwongwo na-enyere ndi mmadụ aka ebu ihe ha na-azu na nkata maobu na baro ma sikwa n'uzọ di etu ahụ na-akpata ego ha ji azu onwe ha nri. Otutu n'ime ha na-abukari umuokorobia na umuaka umunwoke. Umunwaanyi na-ebukwa ahia di iche iche n'isi okachasi ngwa nri di iche iche ha zutara n'aka ndi nruputa na-ereghari dika ndi mgbere. Ahia ndi dikariri etu a na-abu ahia akwukwonri, mkpuruosisi di iche iche, ogiri na okpei e ji esi ofe dgz.

Ebe ihe na-agakwa n'usoro ya ka a na-enwekwa ndi biara ahia na-akpa nkata maka izu ihe ibe ha ji bia ahia. Ma n'ebe o na-aka adiri ndi di etu a mfe izute ihe bu n'onuuzọ e si abata ahia a bu ebe na-akpachi akpachi mgbe ọbula. Onye a naara akpa ya maobu ego ya mara na o burula ihe dabara n'ime osimiri makana o naghị adi mfe imata onye kpara ya bu aru site n'etu ebe ahụ si ekwo ekwo. Onye zuchakwaa ahia na-aputa

aputa, o na-ezutekwa nsogbu isi n'ime ahia puta. Mgbe ufodu, onye bu ibu ahia kworo kwofere, onye nwe ibu nwere ike o nwee ike gbochiri iputa ososo. Nke a na-ebutekari ndi ibu ahia iburu ahia mmadu gbafo banye otu ebe n'ime ulo ndi no nso ebe ahia. Nke a bu nsogbu a na-enwekari kwa Nkwọ obula. Nke a mere o ji adi ka mkpachi na-adi n'onuzo mbanye ahia o bu nkata a ma uma wee na-akpa.

N'ezie, onye na-aga ahia Nkwọ Ibagwa ga-azuta ihe n'onuala ebe o di mma. O nweghi ihe a na-achọ achọ na ya bu ahia nke adighi onuala. Mana onye ga-aga ya bu ahia ga-eke aji n'ume, kee nkwucha maka ihe o nwere ike izute okachasi n'onuzo mbanye ime ahia ahia.

NNWALE ONWE

- i. Nye nkenke nkowa ihe bu edemede odinigha. nkowasi.
- ii. Deputa otu okpurukpu ihe bu isi sekpu nti n'edemede nkowasi.

3.1.3 Edemede nkowami (Expository essay)

Edemede nkowami bu udi edemede nke odee na-eziputa ihe niile o nwere ike iji kowami ihe niile o maara maka ihe o na-edede maka ya. Udi edemede a na-abukari nke na-enye ntuziaka maka usoro a haziri ahazi a na-agbaso iji meputa maobu rupuuta ihe. Dika aha ya siri di, o bu udi edemede na-akowami ihe o na-ekwu ma were omumaatu na-eziputa isiokwu ndi o rutugasiri aka. N'udi edemede, odee edemede no onodu dika onye ogha ama, onye nkowa na onye ndumodu, etu a ga-esi kwalite isiokwu o na-edede maka ya. N'udi edemede a, odee nwere ohere inye ntunyere uche. Otu ihe di mkpa n'udi edemede a bu eziokwu maka ihe a na-edede maka ya. Odee ya na-adi ka onye nkuzi.

Nhazi udi edemede a na-adibakwa ka nhazi edemede akomako na edemede nkowasi ndi e ziputarala omumaatu etu e si ede ha n'ihe omumu. A na-ahazigasi ndinaiisiokwu na-abata na ya na nkebedemede na nkebedemede. O nwekwara ike idi ogologo maobu di nkenke. Mana otu ihe di mkpa irutu aka n'edemede nkowami bu na odee anaghi ekwu uche ya kama o na-ekwu ihe etu o si diri kpomkwem.

Imaatu udi edemede a gunyere:

- a. Nsogbu ukọ nwoke n'ezinulo ala Igbo.
- b. Uru oru ugbo bara
- c. Etu e si esi nri m hukarichara n'anya
- d. Onodu ntorobia

Anyi ga-eji mmalite na mmechi isiokwu nke ikpezu ebe a wee nye omumaatu etu e nwere ike isi dee edemede nkowami.

Ọnọdụ ntorobịa

Ọnọdụ ntorobịa maọbụ ihe ọfọdụ na-akpọ evutu bụ ọnọdụ na-echekariri mmadụ aka mgba n'uzọ dị iche iche na ndụ mmadụ. Ọ bụ n'ọnọdụ dị etu a ka mmadụ na-ahụta ọtụtụ nsogbu, mkpagbu na ihe ọ maghi ka ọ ga-esi mee ya na ndụ. Ọ na-abụkarị ọnọdụ na-adị n'agbata ngafe ọnọdụ ụmuaka na ibanye n'ọnọdụ okenye. Ọnọdụ a na-abụ ọnọdụ siri ike n'ebe ụmuaka na ndị mụrụ ha maọbụ ndị nleta ha nọ. N'ọnọdụ ngafere a (ya bụ site n'ọnọdụ ụmuaka banye n'okenye), ndị ntorobịa na-ebido icho uzọ nke onwe ha na ọnọdụ nke onwe ha n'ime ụwa ha nọ na ya. Ọ bụ ọnọdụ ha na-agba mbọ inwe mmekọrịta nke ha na ibe ha n'ime obodo ha nọ na ya. Ọ bụ ọnọdụ ha na-achọ ihụta ma gosipụta ihe ha chere bụ mkpa na etu ha na obodo ha nọ n'ime ya ga-esi hụrịta onwe ha....

Maka ndị nne na nna, ọ bụ oge a ka ha kwesiri jima na ụmuaka banyere n'ọnọdụ ntorobịa na-agba mbọ isonye ndị ntorobịa ibe ha n'ihe ha na-eme maọbụ n'otu dị iche iche. Ọ bụ oge a ka ha kwesiri jima na omume dị iche iche na-esi n'ime ndị ntorobịa a wee na-apụta. Ndị ntorobịa na-ezipụta onwe ha n'uzọ dị iche iche nke ndị nne na nna kwesiri ikpachapụ anya wee hūtachaa. Mana ndị nne na nna kwesikwara ikpachapụ anya etu ha si eso ndị ntorobịa n'oge dị etu a. Nke a bụ maka na ndị ntorobịa a, n'agbanyeghi na a ka na-ahụ ha dika ụmuaka, ekweteghizi n'onwe ha na ha ka bụ ụmuaka. Onye gbajọọ etu o si eso ha n'oge a, o nwere ike ibutere onye ntorobịa ahụ imemina maọbụ zomie onyinye pụrụ iche na ndụ ya. Ya bụ na omume ọbụla onye ntorobịa ji wee pụta n'oge a dị mma ka a mata ihe butere ya na ebumnuche ya maọbụ ebe ya bụ onye ntorobịa ahụ bu n'obi iji ụdị omume ahụ wee gaa. Ọmụmaatụ, ọ bụrụ onye ntorobịa bidoro inwe nsogbu n'ulọakwukwọ maọbụ izo ihe ọbụla ọ na-eme ezo maọbụ izo ndị enyi ya maọbụkwanyụ ino n'ụdị ejiji dị aña, o kwesiri ka e were nwayọọ n'oge a chọpụta ihe ndị butere omume ndị a ma mekwaa ka ya bụ onye ntorobịa ghọta ebe omume ndị ahụ du mmadụ aga.

Oge a bụ oge ọ na-abụ onye gbajọọ maọbụ zujọọ, nke o ji efunahụ ya. Mana onye kpachapụ anya, zụọ okwe ya nke ọma, ọ zụta mmadụ.

NNWALE ONWE

- a. Gini bụ edemede nkowami?
- b. Dee edemede otu ihu akwukwọ na okara kowa etu gomentị etiti ala gi ga-esi kwado ndi na-enweghi oru ka ha buru ndi kwururu onwe ha.

3.1.4 Edemedede mgbagha (Argumentative essay)

N'ụdị edemedede a, odee edemedede na-esite n'edemedede ya egosiputa mbunuche ya n'isiokwu a na-ekwu maka ya. Ọ na-esite n'edemedede a gosiputa nkwenye maọbụ mgbagha n'ihe e ji mere isiokwu. Ọ na-enyekwa nkwado dị iche iche maka ihe kpatara o jiri kwado isiokwu maọbụ ihe kpatara o ji agbagha isiokwu. Imaatụ edemedede mgbagha gụnyere:

- a. Nwoke ka mkpa n'ezi na ụlọ karịa nwaanyị.
- b. Ọrụ ugbo ka mkpa karịa ọrụ ndị ọzọ.
- C h. Ọchịchị ụmụnwaanyị n'obodo ka mma karịa ọchịchị ụmụnwoke dgz.

A na-atụ anya na onye na-edede ụdị edemedede a ga-ebu ụzọ kwuputa isiokwu ya ma kọwatụ ụfọdụ okwu ndị dị mkpa n'isiokwu tupu odee ekwuo ebe ọ kwụ n'ihe a na-ekwu maka ya. Ọmụmaatụ etu edemedede mgbagha nwere ike isi gaa:

Ọrụ ugbo ka mkpa karịa ọrụ ndị ọzọ

Onye sị na ọrụ ugbo akaghị mkpa karịa ọrụ ndị ọzọ, ya cheere agụụ akamgba ka a mara mbe naabọ nke bụ oke. Na nkọwa n'ụzọ dị mfe, ọrụ ugbo pụtara iruputa ngwa akụkụ ubi dị iche iche, izu na ichikwa anụ dị iche iche mmadụ ji azụ onwe ya nri. Ọ bụ isi a hụrụ kwaba okpu n'akunaaba obodo. N'akụkụ mba ụwa niile, ọrụ ugbo bụ mbụ na-ebute na mmanụ na-aba mmadụ ọhụ. E kee ụwa niile abụọ n'ime atọ a bụ ndị chekwubere n'ọrụ ugbo karịa ọrụ ọzọ a na-arụ na ndụ. Ha bụ ndị ji ọrụ ugbo eri karịa ọrụ ndị ọzọ a na-arụ. Ọrụ ugbo abụghị naanị maka ikpata ego na ndụ mana ọ bụ ụzọ e si azọ ndụ. Ọ bụ ụzọ mmadụ si ahụ nri ọ na-eri. N'ezie, onye agụụ na-agụ anaghị ahụ ume o ji eme ihe ọzọ. Ụbụrụ onye agụụ na-agụ anaghị achikọta ọhụ ịgụ akwụkwọ maọbụ mụọ ọrụ aka ọzọ.

Ọ bụ naanị nke a? Ọrụ ugbo bụ ụzọ dị ọkpurukpụ e ji ewube ma na-ewuli akunaaba obodo. Obodo gbaketere ọrụ ugbo azụ bụ obodo tinyegoro onwe ya n'ụzọ ogbenye ọhụntụ. Dịka anyị kwuru na mbụ, nke a bụ maka na ọrụ ugbo bụ ide ji akunaaba mba ụwa dị iche iche. Ọ bụghị naanị n'akunaaba obodo ka ọrụ ugbo bara uru, ọ bakwara n'uru n'ihe gbasara mmekọrịta mmadụ na ibe ya. Ọ bara uru n'ihe metụtara ọchịchị obodo na omenaala dị iche iche. Obodo agụụ dị, ọchịchị ha na-akpụ afọ n'ala. Onye agụụ na-agụ anaghị ekwu okwu omenaala....

Ọtụtụ oge ka ndị mmadụ na-arụ ụka na-asị na agụmakwụkwọ bụ mbụ karịa ihe ndị ọzọ a na-eme. Ndị dị etu a na-asị na ọ bụ agụmakwụkwọ na-emepe akwụkwọ mmadụ ime nke ọbụla ọ na-eme n'ụzọ ka mma.

N'agbanyeghi eziokwu nwere idi n'echiche di etu a, o kwesiri ka o doo anya na o bu onye rijuo afo, o kwewere chi ya egwu oyoko. E kwube maka uru oru ugbo bara, o di ka ihè nke na-adighi mfe ikpuchi aka. N'agbanyeghi na oru ugbo bu uzò e si akpata ihe oriri ma na-enyere ndu aka, o bu oru ugbo na-ebute oganiihu n'onodu inwete ngwa e ji ewulite ma na-ahu maka oganiihu uloru di iche iche. O na-akwalite onodu azumahia nke na-adi n'etiti obodo na obodo. O na-enyekwa otutu ndi akaoru n'uzò di iche iche. O na-eme ka uloru di iche iche na-enwe akorongwa ha ji aruputa ihe di iche iche.

Ya bu, onye leghaara oru ugbo anya elegharala ngalaba obodo ndi ozò niile anya. Obodo leghaara oru ugbo anya di ka onye isi nke na-aghotaghi uzò o na-aga aga. A na-ebu onu agu akwukwo? O kwa onye di ndu nwee ahike, o guo akwukwo ma mee ihe ndi ozò.

NNWALE ONWE

- a. Kowaa ihe bu edemede mgbagha.
- b. Deputa edemede nke agaghi akari nari okwu abuo na o kara iji gosiputa ebumnuche gbasara onodu a.
 - i. O ka mma ibi na ngwuru ulokwukwo aga akwukwo kari isi n'ulo nne na nna aga ulokwukwo na Mahadum.
 - ii. Oru bekee ka izu ahia mma.

3.1.5 Edemede nrurita uka (Debate)

Edemede nrurita uka bu idi edemede ozò ebe a na-enwe mgbagha okwu. N' idi edemede a odeè na-ede ya ka okwu nkiti a na-ekwu n'onu. A na- eji ekele amalite ya. Onye na-arurita uka na-ekwuchitere ndi otu o kwenyere na ya. Odee edemede a na-ewere onwe ya di ka onye na-ekwuchitere otu o no na ya okwu. Odee ga na-edekwa iji gosi na e nwere ndi no onodu ka ndi ngere maobu ndi nlere anya. (onye obula na-agu ya bu nrurita uka ederede odinigha.). Odee ga ekwuputakwa isiokwu nrurita uka na ebe o kwu na ya bu isiokwu. Omumaatu isiokwu edemede nrurita uka gunyere:

- a. A hoputara gi ka i nochite anya ndi otu gi na nrurita uka e ji agbagha na oru ugbo ka mma kari izu ahia, deputa echiche gi n'isiokwu a
- b. Di ka onye na-ekwuchitere ndi klaasi gi, deputa okwu i ga-ekwu iji kwado na o ka mma izu nwaanyi n'akwukwo kari izu nwoke.

NNWALE ONWE

- i. Deputa otu ndiche di n'edemede nrurita uka na edemede mgbagha.
- ii. Dee otu ihu akwukwo na okara wee gosiputa dika onye nnochite anya ndi otu gi na i kwadoro okwu nke siru na ezinaulo ka oru ibu agha megide mpu dijiri karja oha na eze.

3.1.6 Edemede ripoot/nkoputa (Report Writing)

Otutu oge, anyi na-anu maobu ahụ ka onye ka mmadu, dika onye nkuzi na-enye mmadu iwu ka o kpesa maobu koputa ihe mere n'otu onodu maobu ozu. O nwere ike buru n'onodu ihe mberede, ugu maobu ogbaghara. O na-abukari onye no ebe ihe mere ka a na-atu anya ka o gbaa akaebe maobu koputa ihe o jiri anya ya wee hu. Mgbe mmadu dere edemede n'udi isiokwu ndi a a ruturu aka n'ebe a, i mara na o bu edemede ripoot maobu nkoputa ka o na-edede. Otutu oge, a na-atukari anya umuakwukwo ide udi edemede di etu a.

N'uzo di nkenke, anyi nwere ike ikowa edemede ripoot maobu nkoputa dika otu n'ime edemede nke na-adikwa n'udi odinigha ma burukwa udiri edemede nke na-ewebata akomako n'udi mkpesa maobu nkoputa. N'udi edemede a, a na-enwekwa nkowasi etu e si huta ihe merenu ya na ogo ihe mere ruru. N'udi edemede a, a na-eji asusu seputa enyo ihe a huru n'anya. Nke a na-eziputa na edemede ripoot maobu nkowaputa bu udi edemede na-ejikota akomako na nkowasi wee na-aru oru. A na-atu anya na nkoputa ga-aga n'usoro ihe jiri wee mee. Nke a putara na onye nkoputa ga-edede nkoputa ya n'usoro ihe jiri gaa n'uzo o ga-edo anya. O ga-ejikwa okwu ndi ga-eziputa enyo ihe o na-agba ama n'uzo onye anoghi mgbe ihe mere ga-ahuta ihe mere. Ihe ndi na-abata n'edemede ripoot maobu nkoputa na-abukari:

- a. Isiokwu nkoputa
- b. Aha odee maobu onye nkoputa,
- ch. Akara mbinye aka onye nkoputa
- d. Adresi onye nkoputa maobu ogo onye nkoputa

O di mkpa irutu aka na edemede ripoot maobu nkoputa di iche n'edemede leta n'agbanyeghi na a na-enwe aha odee na akara mbinye aka onye odee maobu onye nkoputa.

Omumaatu udi edemede nwere ike idaba dika udi edemede ripoot gunyere:

- a. Dee edemede nkoputa ga-enyere ndi uweojii obodo gi aka ime ezi nchoputa maka mwakpo a wakporo gi n'uzo ubochi i si njem na-ala n'ulo gi.

- b. Dịka otu n'ime ndị isi ụmụakwụkwọ na-ahụ maka ngalaba egwuregwu n'ụlọakwụkwọ gị, deere onyeisi ụlọakwụkwọ edemede nkọpụta maka ahụ nwaakwụkwọ gị meruru n'amaegwuregwu ụlọakwụkwọ unu na mbọ a gbara iji nyere ya bụ nwaakwụkwọ aka.

ch. Dịka onye akaebe hụrụ ọgụ gara n'etiti ụlọakwụkwọ gị na ụlọakwụkwọ nọketere unu mgbe e mechara asọmpi egwuregwu, deere onyeisi ụlọakwụkwọ unu ripoot maọbụ nkọpụta kọwara ihe mere na ya bụ ọgụ n'uzọ a ga-amata ndị ikpe mara.

N'iwere ajujụ nke ikpeazụ dika ihe mgbakwasị ụkwụ n'ụdị edemede ya bụ,

Dịka onye akaebe hụrụ ọgụ gara n'etiti ụlọakwụkwọ gị na ụlọakwụkwọ nọketere unu mgbe e mechara asọmpi egwuregwu, deere onyeisi ụlọakwụkwọ unu ripoot maọbụ nkọpụta kọwara ihe mere na ya bụ ọgụ n'uzọ a ga-amata ndị ikpe mara.

Lee usoro a ga-agbaso:

- i. Ndubata: N'ebe a, a ga-ekwu ụbọchị ihe mere kpomkwem, oge maọbụ awa ihe mere na ebe ihe ahụ nọrọ mee.
- ii. Ahụ edemede: N'ebe a, a ga-ekwuputa ihe butere ọgụ ahụ a luru. O nwere ike ịbụ onye maọbụ ihe butere ya bụ ọgụ. Ndị bụ isi a hụrụ kwawa okpu na ya bụ ọgụ. Ọzọ dika ihe ya ebe a bụ nkọwaputa ka ọgụ ahụ siri dịrị maọbụ sie ike, ụdịrị ngwa e ji luo ọgụ ahụ. Ihe ọzọ ga-abatakwa n'ahụ edemede a bụ ụdịrị ahụ ndị mmadu meruru dika: ndị a kwara isi, ndị a gbajiri ụkwụ dgz. Nke ọzọkwara bụ etu e si gbalia n'ihu na onodu ogbaghara a bụ ihe a kwusiri maọbụ ihe biara n'isi njedebe. N'ikpeazụ n'ahụ edemede a, a ga-atunye onu na ndị a hutara dika ndị ikpe mara na ya bụ ọgụ.
- iii. Mmechi edemede: A ga-enwe ntuta aro ụdịrị ihe e kwesiri ime maka igbochi ụdịrị onodu di etu a n'odinijihu. A ga-akokwa ụdịrị ntaramahuhu a ga-enye ndi luru ọgụ. N'ebe a ka a ga-eweputa aha onye dere ya. Omumaatu:

Abọh,
Sọpuruichi

Abokis

Onye

nkuzi ụmụakwụkwọ

NNWALE ONWE

- i. I bụ otu onye n'ime ndị hụrụ ihe mberede okporouzo ebe onye ogbatumtum küturu nwatakiri na-ala akwukwo ma gbaa oso, deere ndi uweojii ripoot maobu nkoputa ga-enyere ha aka ichoputa onye kpara ya bu agwa.
- ii. Dika otu onye n'ime ndi no mgbe ndi ohi biara n'ebe obibi unu, deere ndi uweojii ripoot maobu nkoputa ga-enyere ha aka inweta ama ha ga-eji ruo oru maka ichoputa ndi biara ya bu ohi.

3.1.7 Edide (Article writing)

Edide bu edemede zuru oke n'onwe ya nke onye odee edemede bu n'uche na a ga-ebiputa edemede ya n'akwukwo mgbasaa ozi bu akwukwo nta akuko, magazine wdg. Udi edemede a nwere ike inabata nkwasii na nkowami maobukwanu arumaru. Edide bu udi edemede na-enye ode ohere ikwu uche ya gbasara ihe di iche iche na-eme n'obodo na-enye mmadu nsogbu maobu nke a chorokoro ka oha na eze mara maka ya n'obodo. Otutu isiokwu di iche iche a na-edegasi n'udi edemede a bu: nsogbu na oghom di n'ilu ogu aghara aghara n'obodo, iji umu aka tuo mgbere na igba akwuna umu nwaanyi, ime mkpuka, ogbaghara di iche iche na-adaputa n'obodo – Boko Haram, etu ndi Fulani si akpa ike n'obodo di iche iche na Najirija, enweghi oru ndi ntorobia n'obodo Najirija, dgz. Udi edemede a kwesiri ka oha na eze mara etu ihe si kwuru gbasara isiokwu ndi a maka na udi isiokwu ndi a bu ihe na-emetuta oha na eze ma ha achoro ma ha achoghi. O bu ya mere e ji ebiputa udi ozi ndi a n'akwukwo mgbasaa ozi di iche iche. Udi edemede a nwere usoro e ji ahazi ya na ka e si agbaso ede ya. Njirimara edide gunyere:

- i. Edide na-enwe isiokwu.
- ii. A na-enwe ahụ edide nke gunyere mmalite maobu okwu Mkpolite, ahụ edide na mmechi edide.
- iii. Odee ga-ebinye aka n'akwukwo.
- iv. Aha odee niile.
- v. Adreesi odee.

Edide nwere udiri abuo e ji ede ya. Nke mbu bu nzimozi nke isiokwu (original article). Nke abuo bu nzaghachi ozi isiokwu (response article). Nzaghachi ozi isiokwu di n'udi abuo:

- i. Nzaghachi nkwardo ozi nke mbu n'isiokwu (confirmation article)
- ii. Nzaghachi Mgbagha ozi nke mbu n'isiokwu (rejoinder)

i. Nzaghachi nkwado ozi nke mbụ n'isiokwu

N'ụdị odide a, odee na-azaghachi ozi nke mbọ e degoro n'isiokwu n'edide.

Ịma atụ: **Ime nkwughari ụmụaka ụmụ nwaanyi: ndi nne na nna ka uta diiri.**

O teela m ji agụ ọtụtụ odide ndi mmadu n'isiokwu a bu ime nkwghari ụmụ nwaanyi. Ọtụtụ odide ndi m guru na-arutụ aka na o bu ndi nne na nna ka uta diiri. Ekwere m n'eziokwu na nkowa ndi mmadu na-enye n'ihe odide ha. N'eziokwu, enweghi ezigbo ozuzụ sitere n'aka nne na nna bu ihe na-ebutekari ime nkwughari ụmụ nwaanyi maka na nne na nna enweghizi oghere ileru ụmụ ha anya nke oma ebe ha na-achụ ego oyibo...

ii. Nzaghachi Mgbagha ozi nke mbụ n'isiokwu (rejoinder)

N'ụdị odide a, odee na-agbagha ihe e derela n'otu isiokwu. N'uzo di ọtu a, odee na-agbali igbagha otutu echiche e nwegoro maka otu isiokwu site n'igba mbọ mee (Nzaghachi Mgbagha nke si n'aka Ezinne)

Obi adighi m mma mgbe m guru otutu edide ka oha na eze legharia ihe otutu ndi mmadu chere abughi eziokwu gbasara isiokwu anya.

Ịma atụ: **Ime nkwughari ụmụaka ụmụ nwaanyi: o nweghi ka o si buru uta diiri nne na nna**

ndi mmadu ebe ha na-ekwu si n'ime nkwughari ụmụ aka ụmụ nwaanyi bu uta diiri nne na nna. Echiche ndi odee ndi a abughi ihe ima aka nye nne na nna kamaobu ihe abughi eziokwu. Ufodu ndi na-ekwu udi okwu a echefuola na nne na nna ga-anwacha oke ha zuo nwa ha mana ụmụ aka ndi a ga-emecha zute ndi otu ogbo ibe ha ndi ga-eme ka ihe nne na nna kuziri buru ihe lara n'iyi... dgz.

NNWALE ONWE

Deputa njirimara odide ise i maara.

3.1.8 Ekwumekwu (Address)

Ekwumekwu bu edemede odiniigha ederede nke e ji edeputa okwu mmadu na-agwa ogbakọ maobu otu onye ebe e nwere ogbakọ. N'odide ya, odee ga-enwe ekele mmalite na ekele mmechi, aha odee nakwa onodu ya. Mgbe odee na-ede udi edemede a, o na-ede ya ka a ga-asị na o na-ekwu ha ozugbo ahụ n'ihu onye maobu ndi o na-agwa. Omumaatu isiokwu edemede ekwumekwu gunyere:

- a. Dịka onyeisi ụlọakwụkwọ unu, depụta ozi ikpeazụ ị ga-aguputara umu akwụkwọ na mmechi afọ.
- b. Dịka onye nkuzi Igbo, depụta okwu ị ga-agwa ndị ọha na eze ịji gosi ha na asụsụ Igbo tosiri ka ndị Igbo gbado anya na-amụ ka e si ede na ka e si asụ ya n'ebe dị iche iche.
- ch. Ị hụ tara onwe ị n'ọnọdụ ọchịchị dịka onye isi ọchịchị kansul n'obodo ị, depụta okwu ị ga-agwa onye isi ahụ ike na steeti ị ụbọchị ọ bịa ileta mpaghara ime obodo ị.
Na mmalite ụdị edemede a, odee ga edubata ekwumekwu ya site n'ikele ndị isi oche na ndị ọbia ndị ọzọ pụrụ iche dịka;
Onye isi oche, kọmishona na-ahụ maka mmụta na steeti a, ndị isi ụlọ akwụkwọ anyị, ndị ọbia pụrụ iche, nke onye chiri ya zere. Ekelere m unu maka ohere e nyere m ikwupuputara nnukwu ọgbakọ a pụrụ iche okwu n'oge njem nlete ụlọ akwụkwọ anyị...

Ekwumekwu na-enwekwa ahụ edemede ebe a na-arụtuga isiokwu ndị ị mkpa aka, dika, nsogbu ndị ị mkpa na a ga-elebara ha anya dgz. Na mmechi ya, a ga- edepụtakwa ozi ekele maka ntị nke e gere onye kwuru okwu.

NNWALE ONWE

- i. Kọwaa ihe bụ ekwumekwu
- ii. Jiri omuma atụ ekwumekwu ọbụla masịrị ị depụta mmalite na ngwucha ekwumekwu ị ga-ekwu ụbọchị kọmishona steeti ị ga-abia ilete ụlọakwukwo unu.
 - a. ch. Dịka onye nkuzi depụta okwu ị ga-agwa ọha na eze ịji gosi ha n'asụsụ Igbo ị mkpa maka mmepe ala Igbo.

3.1.9 Edemede Leta (Letter Writing)

Edemede leta ọdịnigha bụ ụdị edemede mmadụ na-edegara onye nke ya, onye ọ maara nke ọma, enyi na ikwu na ibe maọbụ ụlọ ọrụ ịji rịọ ha ihe maọbụ ideputa ihe ị onye odee mkpa. Edemede leta ọbụla na-ebu adreesi, tinyere oge nke gụnyere ụbọchị, ọnwaa na afọ. Edemede leta na-enwe ekele mmalite na ekele mmechi. Mana, adreesi, ekele mmalite na mmechi na-adịwaga iche na leta ọbụla.

Edemede leta ị ụdị abụọ: leta nke onye na leta anamachoihe maọbụ anamachọrụ.

A. Leta nke onye (Personal letter)

Ụdịrị edemede leta a bụ nke mmadụ na-edegara onye nke ya. Ịma atụ: leta mmadụ na-edegara nne ya, nna ya, nwa ya, nwanne ya nwoke maọbụ nwanne nwaanyị, enyi nwoke maọbụ enyi nwaanyị, dgz. Ụdịrị

leta a na-ebu otu adreesi, ekele mmalite, etiti na mmechi. Mgbe e tinyere edemede a n'ime akwukwo e ji piachie ya bu envelopu, a na-edenyekwa aha onye nwe ozi ahụ na ebe o na-aga ya n'adreesi onye nwe akwukwo ozi ahụ. Mgbe ufodu, a na-edenyekwa aha n' adreesi onye dere ya n'ihu akwukwo mpiachi ahụ. Nke bu na mgbe ufodu, leta nwere ike nwee nsogbu ebe a na-eziga ya, aha ahụ e dere n'ihu ya bu ka o nwee ike laghachi azu n'onye zipuru ya.

Lee usoro e si ede ya

1. O na-ebu otu adreesi.
2. Ekele: Onye na-edede nwere ike kelee ekele etu ya na onye o na-edegara lete si etu onwe ha aha maobu ihe ha ji mara onwe ha. Ima atụ: Oyoo, Chisco, Nkem dgz.
3. Okwu a na-ekwu n'ahụ udi leta a bu ka o siri masi onye na-edede ya.
4. Mmechi: Naanị aha onye dere edemede a ka o ga-edede. Aha nna ya maobu deruo aha n'isi adighi mkpa n'ihu na onye o na-edegara maara ya nke oma. Ima atụ:
 - i. Abụ m,
Chi chi
 - ii. O bu m,
Ezinne.

Onye ode nwere ike iji uzọ ka ya mma mechie edemede leta a.

B. Leta anamachoihe (Formal letter writing)

Udiri leta a bu nke mmadu na-edegara onye o maghi maobu mgbe ufodu onye o maara kama na ebumnuche onye na-edede ya bu ka o nweta ihe di ya mkpa. O buru onye o maara nke oma, o ga-eleghara anya dee ihe o na-edede ka onye amaghi onye o na-edere maobu huta ya na o bu ofisi ka o na-edegara.

Ima atụ: Usoro leta anamachoihe

1. Udiri leta a na-ebu adreesi abuo, nke onye na-edede na nke onye a na-edegara bu nke ga-eso ebe adreesi onye na-edede kwusiri.

No. 12 Alvin
Loving Street,
Mahadum
Naijira,
Nsuka.
27th May, 2019

Onyeisi Ngala,
Lingwiistiks, Igbo na Asusu Naijiria ndi ozọ
Mahadum Naijira,

Nsuka.

2. Ekele – Nna anyị ukwu,
3. Isiokwu – LETA IJI RIỌ KA M GAA EZUMIKE OTU IZU
 ỤKA
 Etiti Edemede...
 Mmechi - Abụ m,
Onye
 kwesiri ntụkwasị obi (Ebe a ga-
 ebinye aka) Ezinne
 Ugwuoke.

NNWALE ONWE 9

- a. Kọwaa ndịiche atọ dị n'etiti leta onye na leta anamachoihe.
- b. Deere enyi gị nọ n'obodo ọzọ leta iji kọrọ ya etu n'ọta ọ l'otara na mgbe gara aga jiri buru gị ihe iriaba ama.
- ch. Deere onyeisi ulọ oru gị leta riọ ya ka o nye gị ezumike otu izu ụka maka na ahụ agbasighi gị ike.

4.0 MMECHI

N'otutu edemede di iche iche anyi lerela anya, anyi ga-achoputa na edemede bu enyo e ji enyo akọ na uche odee. O bu edemede mmadu dere ziputara mmadu na uche ya. Mmadu na uche ya putara udiri onye dere edemede; o bu mmadu nwere akọ na uche ka o bu mmadu akọ na uche ya ezughị ezu? Mgbe obula mmadu na-edede edemede gbasara isiokwu obula, o bu ozi ka o na-ezi nye oha na eze gbasara ya bu isiokwu. Ozi ndi ahụ odee na-eziputa ga-adị ire maoburu na ogu ghota ihe odee dere nke oma. Nke a putara na mgbe obula mmadu na-edede edemede, onye ahụ ga-agba mbọ hụ na o hazichara edemede ya na nkebi edemede na nkebi edemede dika o kwesiri idi n'odinigha obula. Nkebi edemede nke obula ga-agbaso ibe ya n'uzo kwesiri ekwesị. Ihe ndi a na-egosiputa na onye odee ga-ahazi edemede ya nke oma. Nke ozọ dika ibe ya bu na mbido edemede obula, odee ga-ejisi ike ka o jide uche ogu site n'ikowa ihe n'uzo di nke nke ma dikwa utọ na nti.

Na mmechi, odee ga-agba mbọ chikota echiche ya nke oma ka ogu ghota isiokwu nke oma nwekwaa afọ ojuju n'edemede. Onye odee edemede n'Igbo ga-agba mbọ were asusu dabara adaba ruo oru.

5.0 NCHIKỌTA

N'Iheomumụ a, anyị ahụla na edemede bụ enyo bụrụkwa ọdiniigha na-eziputa akọ na uche mmadụ. Ọ bụ ngwa nzimozị n'uche dị iche iche. Ihe anyị na-ariọ bụ mmadụ ejila edemede mebie ihe site n'iji ya tinye ọgbaghara n'echiche mmadụ dị iche iche n'ụwa. Mmadụ jiri echiche ya n'edemede na-eme ka ịdịkọ n'otu na ịhụnanya na-achị n'ụwa niile. Mmadụ ejila edemede na-abughị eziokwu kwara ngwa ọrụ. Edemede mmadụ ga-ebe bụrụ ihe ga na-eweta udo n'ụwa niile.

6.0 IHE OMUME

1. Dee edemede, o pekata mpe mkpuruokwu narị abụọ na ise, n'otu n'ime edemede ndị a:
 - a. Dee n'uju ọghom dị n'ime akwamiko
 - b. Etu e si emeputa mmanụ akwụ
 - c. h. Mkpaitaaka dị n'etiti Ngozi na Nkechi maka mpụ ule juru obodo anyị ugbu a.
 - d. Dịka onye isi ụmụ akwụkwọ, deputa okwu ị ga-agwa ụmụ akwụkwọ ndị nọ n'afọ ikpe azụ etu ha ga-esi bie ndụ n'ụlọ maọbụ ebe ha na-aga achọ ọrụ.
 - e. Dee leta degara nwanne gị nọ na mba ofesi kọrọ ya ka mmepe si aga n'obodo kemgbe otu afọ.
2. Deputa njirimara edide ise nke onye na-edede edide ga-agbakwasị ụkwụ dee ya. Mgbe ị na-eme nke a, jiri ezigbo omuma atụ na-egosiputa nke ọbụla.
3. Dịka otu onye n'ime ndị nọ mgbe ndị ohi bịa n'ebe obibi unu, deere ndị uweojii rịpọot maọbụ nkọputa ga-enyere ha aka inweta ama ha ga-eji ruo ọrụ maka ịchọputa ndị bịa ya bụ ohi.

7.0 NRỤTỤAKA

Attipoe, G. Y. (1998). *Tips for English paper: A complete guide to essay writing*. Accra: Attipoe Publishing Services.

Ngoesi, M. C. (2000). *Nchikọta Iheomumụ nke asụsụ Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Okonkwo, M. N. (1975). *A complete course in Igbo grammar for secondary schools and teacher training colleges*. Lagos: Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

YUNIT 2 NKỌWA NTUGHARỊ NA NKENỤDỊ NTUGHARỊ DỊ ICHE ICHE NKE IKỌWAPỤTA NTUGHARỊ ỌDỊNỊGHA GA-ABỤ IHE MGBAKWASỊ ỤKWỤ

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọmkwem
 - 3.1 Nkenụdị ntugharị Igbo na nkọwa n'uju ntugharị ọdịniigha Igbo
 - 3.1.1 Ntugharị ahiriokwu naani
 - 3.1.2 Ntugharị ọdịnogbara
 - 3.1.3 Nkọwa n'uju ntugharị ọdịniigha (Translation of prose passage)
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Nnwale onyenduzi ga-elenye anya
- 7.0 Nrutuaka

1.0 MKPOLITE

Ntugharị bụ otu n'ime ederede Igbo nwere ike inọ n'udị ọdịniigha. N'isi Iheomumụ nke anyị ka mechapuru emechapu, anyị lebara anya n'udị edemede dị iche iche dika ọrụ ọdịniigha mmụta nkịti. Edemede dika anyị huru gunyere ihe odee jiri akọ na uche ya dee mana ederede bụ ihe onye ọzọ e dere nke ndị ọgụ jiri ruo ọrụ.

Ntugharị bụ otu n'ime ederede Igbo. Ntugharị dika aha ya siri dị bụ mmadu isite n'otu asusu degharịa ederede maobu edemede n'asusu ọzọ a chorọ ka o dee ya. Ntugharị bụ isugharị ihe dị n'otu asusu ka ọ dị n'asusu ọzọ e nyere iwu ka a sugharịa. Mgbe odee na-eme nke a, ọ ga-ehi asaa n'anya hu na echiche, nghota na mputara ederede maobu edemede ọ na-atugharị ga-abu otu ma n'asusu mbufe ma n'asusu onata. Maka ntugharị asusu Bekee n'asusu Igbo, o nwere ihe mgbakwasị ukwu dị mkpa nke onye na-eme ntugharị n'asusu ndị a ga-agbakwasị ukwu.

1. Okwu Bekee na nke Igbo na-aditụ iche. Onye na-atugharị edemede maobu ederede n'Igbo ga-iji usoro Igbo wee tugharịa ihe e nyere ya.
2. Mgbe e nyere gi ihe ka i tugharịa, ihe mbu onye na-eme ntugharị ga-eme bu iji nwayoọ guda a ihe ahụ e dere na Bekee nke oma.
3. Onye na-eme ntugharị agaghị etinye echiche nke ya maobu wepu ewepu.
4. Mgbe ọ na-atugharị, ọ ga-achoputa ma ederede ahụ ma e dere ya na ndinijihu, ndinaazu maobu ndiugbua.

5. E nwere ilu, ụkabụilu, asinilu, na atumatụokwu Bekee, a ga-eji nke Igbo ya na nke Bekee ahụ nwere otu echiche na mpụtara tugharia ya.
6. E nwee aha aka, a ga-ahapụ ya ka ọ dịkwa ka ọ dị. A naghị atughari aha aka atughari ma e nwere ike ide ya na nsupe Igbo. Ima atụ: Peter bụ Pita.
7. Oge dị n'afọ, aha onwa na aha ụbọchị ga-adikwa ka ha dị ma e nwere ike jiri nsupe Igbo dee ha. Ima atụ - December – Disemba dgz.
8. E nwee nzere, e nwere ike ide ya n'Igbo dika:
 - Mr – Mz/Maazi
 - Mrs – Odz/Odoziaku
 - Miss – Nwaada
 - Master – Maazi nta
9. A ga-edede aha mkpirisi etu ọ dị. Ima atụ: U.B.A.; U.N., U.N.N. dgz. N'otutu ihe ndi e nwere ike idezi n'asusu Igbo, odeede ga-edede ha maka na ọ bụ uzọ di etu a ka asusu obula si eto.

2.0 MBUNUCHE

Mbunuche Iheomumu a bu na mgbe Iheomumu a ga-abia n'isi ngwucha, umu akwukwo tosiri

- Ikowaputa ndiche di n'etiti ederede Igbo na edemede Igbo dika oru mmuta.
- Ideputa ndiche di n'etiti ntughari ahirikwu naani, ntughari odinogbara na ntughari odiniigha.
- Ihuta ka isite n'otu asusu mee ezigbo ntughari ga-enwe ezigbo nghota nwere ike isi gaa.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Nkenudi ntughari Igbo na nkowa n'uju ntughari odiniigha Igbo

3.1.1 Ntughari ahirikwu naani (Sentence translation)

Ntughari ahirikwu bu otu n'ime ntughari a na-enwe n'asusu Igbo. Udi ntughari a na-agbado ukwu n' obere ahirikwu nke e nyere ka a tugharia. Mgbe ufodu, a na-edeputa ahirikwu ndi a ma si odeede tugharia ha n'uzo di mma. Ima atụ:

- a. When a goat that does not eat yam follows the one that eats yam, it learns to eat yam.
- b. There is no smoke without fire.
- ch. My niece put to birth today.

Mgbe ụfọdụ n'ụdị ntughari ahiriokwu, a na-enye ahiriokwu maka ntughari ma nyekwa ntughari ha n'uzo di iche iche, ka onye na-eme ule horozie ntughari nke dabara adaba bu ezi ntughari nke ahiriokwu ahụ. Ima atụ: Too often Nigerians are faced with political unrest.

E nwere ike nye onye na-eme ntughari ihe ederede o ga-esi na ha horo nke bu ntughari maka ahiriokwu Bekee ahụ e nyere dika;

- a. E nweghi ezumike ochichi na-adị mgbe dum na Najirija.
- b. O nweghi mgbe a na-ekwe ka ochichi Najirija zuru ike.
- c. h. Ogbaghara ndoro ndoro ochichi na-adikari mgbe obula na Najirija.
- d. Kwa mgbe, ogbaghara n'ochichi obodo na-echekariri umu Najirija aka mba

E nwere ike ihota nke ikpeazu n' ihe ndi a e nyere dika nke kacha daba na ntughari okwu nke e dere na bekee.

NNWALE ONWE

Tugharia ahiriokwu ndi a n'asusu Igbo.

- i. My daughter was delivered of a baby girl yesterday.
- ii. I should have come before now.

3.1.2 Ntughari odinogbara (Translation of verse)

Udi ntughari ozo a na-enwe n'asusu Igbo bu ntughari odinogbara. Odinogbara ederede na-adị n'udi abu. Na ntughari odinogbara o, onye na-eme ntughari ga-edeputa ntughari ahụ n'ogbara n'ogbara dika o si huta ya na bekee. Ntughari ederede nke Igbo ga- eziputakwa echiche na nghota zuru oke dika nke e nyere na bekee siri di.

Ima atụ 1:

Little bird on a tree

Sing song for me

Little bird on a tree

Sing song for me

Little bird on a tree, on a tree, on a tree

Little bird on a tree, on a tree, on a tree

Sing song for me.

Ntughari ederede a ga-adị etu a:

Nwa obere nnunu no n'osisi

Kweere m ukwe

Nwa obere nnụnụ nọ n'osisi
 Kweere m ukwe
 Nwa obere nnụnụ nọ n'osisi, nọ n'osisi, nọ n'osisi
 Nwa obere nnụnụ nọ n'osisi, nọ n'osisi, nọ n'osisi
 Kweere m ukwe
 Ima atụ 2: Ederede na-ezipụta ọfọ nwa amaala Igbo na-agoro onye ọbịa
 My guests, you are welcome.
 I feel satisfied that you came.
 You are welcome.
 In the Igbo proverb, we say
 A visitor should not be a threat to his host
 In his going let him not develop a hunchback
 You will live long life
 Let no one die premature and
 Let no one get lost.
 You are welcome.

Ntughari ederede a ga-adi etu a:

Ndi ọbịa m, nnọọ nụ.
 Afọ juru m na unu bịa.
 Nnọọ nụ.
 Ndi Igbo na-atụ ilu si
 Ọbịara be onye abịagbula ya
 Mgbe ọ ga-ala mkpu mkpu apụla ya n'azụ.
 Unu ga-ebi ogologo ndụ
 Onye anwụchula ma onye efula
 Nnọọ nụ.
 Ọ di mkpa irutụ aka na ntughari nke a abughị nke ọdịnigha kama o
 socha n'ụdi ntughari igbo ndi e nwere ike inwe n'ederede Igbo.

Nnwale onwe 2

Tugharia ederede a n'asusu Igbo
 My daughter, listen to me
 A stitch in time saves nine
 Be sure of people you go with
 It is by your friends
 That you are known
 Tell me your friends
 I will tell you who you are
 A word is enough for the wise.

3.1.3 Ntughari odinigha ederede (Prose translation)

Ederede odinigha bu ederede nke di n'igha mana otu echiche jikoro ederede a onu. Ahiriokwu ederede odinigha anaghi ebidocha n'otu ebe. Ha na-adi na nkebi edemede na nkebi edemede. Otu nkebi edemede na-eziputa okpurukpu okwu metutara nkebi ozu na-esote ya. Echiche nkebi ederede odinigha na-ebido ebe nke ozu kwusiri nke ga-adi na nkebi nke ya kwadokwa echiche jikoro ha onu.

Mgbe mmadu na-atughari ederede odinigha, o ga-eme ya ka ntughari ya dikwa na nkebi edemede na nkebi edemede dika nke ederede ahụ e nyere ka a tugharia. O ga-enwekwa nghota na echiche dika ederede ahụ e nyere ka a tugharia .

Omumaatu A:

Jesus looked round and saw rich people dropping their gifts in the temple treasury. He also saw a very poor widow dropping in two little copper coins.

He said, "I tell you that this poor widow put in more than all the others." For the others offered their gifts from what they had to spare of their riches, but she, poor as she is, gave all she had to live on".

Maka ntughari ederede a, a ga-enwe nkebi ederede abuo dika o di na na bekee nkwa ka a kwara n'ihe mgbakwasị ukwu ntughari. Agaghi atughari aha aka dika aha mmadu maobu aha obodo. E nwere ike dee ha na nsupe Igbo maobu hapu ha ka ha dikwa ka ha di.

Lee ntughari ederede (A)

Jizos lere anya hu ka ndi ogaranya si etinye onyinye ha n'igbe onyinye. O hukwara otu nwaanyi ogbenye di ya nwuru anwu nke biara tinya naani afu abuo.

O gwara ndi na-eso uzu ya si, "N'ezie agwa m unu nwaanyi ogbenye a etinyela ego kariya nke ndi ozu niile tinyere. N'ihia na otutu ndi ozu sitere n'ego maputara ha nye onyinye ha, ma nwaanyi ogbenye a enyela ihe niile o nwere.

Omumaatu (B)

After the test, the teacher called the entire students together and warned them for the last time about students' malpractice in any examination. He told them that any student caught in the future will be expelled.

In the next test, the class prefect was caught in the net and was given the boot. He pleaded guilty but asked for leniency promising to turn a new leaf.

His pleadings and the fact that he was the class prefect notwithstanding, he was shown the door. The class teacher then emphasised that whoever is caught no matter his position will be made to face punishment.

Ntughari ederede a ga-enwe nkebi edemede atọ dika nke e nyere na Bekee. Onye na-eme ntughari ga-agba mbọ hụ na e nwere ezigbo ntughari ga-enwe echiche na nghota yitere maobu gosiri ederede a.

NTUGHARI B

Ka e mechara obere nnwale nke klaasi, onye nkuzi ha kpokobara umu akwukwo niile wee dọọ ha aka na nti nke ikpe azu maka idi na-eme mpu n'ule. O gwara ha na a ga-achụ nwa akwukwo obula a ga-anwudo n'odinihu.

N'ihe nnwale ozo, onyeisi umuakwukwo nke ndi klaasi ka a nwudere wee chuo ya. Nwata akwukwo a kwetara na ikpe mara ya ma riu ka e meere ya ebere. O kwere nkwa iwepu aka enwe n'ofe.

N'agbanyeghi ihe niile o rioro tinyere n'ezie na o bu onye isi umu akwukwo klaasi, a churu ya. Onye nkuzi klaasi ahụ were kwudosie ike na onye obula e jidere, n'agbanyeghi onye o so ya buru, na a ga-achukwa onye ahụ ka e si chuo onye nke ahụ.

Ihe e ji Iheomumu a eziputa bu na ntughari so na ihe ederede nwere ike idi n'udi odinigha. Mgbe oru e nyere ka a tugharia di n'igha, ntughari oru ahụ ga-adikwa n'igha.

NNWALE ONWE 3

Tugharia ederede a n'asusu Igbo:

All of us often make mistakes, but if a person never makes a mistake in what he says, he is perfect and he is also able to control his whole being. We put a bit into the mouth of a horse to make it obey us, and we are able to make it go where we want or think of a ship big as it is and driven by such winds, it can be steered by a very small rudder and it goes wherever the pilot wants it to go.

So it is with the tongue small as it is, it can boast about great things. The tongue is like a fire occupying its place in our whole being.

4.0 MMECHI

Ọtutu mgbe ka ụmụ akwụkwọ na-amabanye na ntughari na-aghotaghi isiokwu a nke oma. Nke a abughi ezigbo usoro maka ime ezigbo ntughari n'asusu obula. Onye obula na-eme ntughari kwesiri ighota ederede ahụ nke oma site n'igu ya ugboro ugboro tupu o mebe ntughari ahụ.

Ezigbo onye ntughari ga-abu onye maara asusu e ji dee ihe marakwa asusu a siri ya tugharia ya na ya. Ima atụ, onye na-eme ntughari na bekee gafere n'asusu Igbo ga-abu onye maara asusu abuo ndi a nke oma. O ga-abu onye maara iwu nsupe na iwu na-achi asusu ndi a nke oma ka ihe o na-eme na ntughari nwee ezigbo otu echiche na nghota n'asusu abuo e ji eme ntughari ahụ.

5.0 NCHIKOTA

Ntughari bu otu n'ime ederede maobu edemede Igbo. O bu isite n'otu asusu tugharia maobu sugharia okwu n'asusu ozọ. Iheomumu a arutugo etu e si eme ntughari aka ya na uzọ ntughari di iche iche e nwere n'asusu Igbo. Ntughari ndi a gunyere ntughari ahiri naani, ntughari odinogbara na ntughari odiniigha. O bukwa ebumnuche Iheomumu sa ime ka umu akwukwo mara ihe mgbakwasị ukwu di iche iche mgbe ha na-eme ntughari site n'asusu obula e nyere gafere n'asusu Igbo.

6.0 IHE OMUME

1. Tugharia ahiriokwu a n'asusu Igbo:
 - a. My daughter was delivered of a baby girl yesterday.
2. Jiri ezigbo ahiriokwu dabara na ndi a gosiputa ntughari ahiriokwu a;
 - a. "I should have come before now".
 - a. Agaara m abia tupu oge a.
 - b. Agaara m abia kemgbe ahụ.
 - ch. Aka m ibia ebe ahụ.
3. Tugharia ederede a n'asusu Igbo.
 - 3i. My daughter listen to me
A stitch in time saves nine
Make sure whom you go with
It is by the company you keep
That you are known
Your friends tell a lot about you.
 - 3ii. Jesus looked round and saw rich people dropping their gifts in the temple treasury, and he also saw a very poor widow dropping in two little copper coins. He said, "I tell you tha this poor widow put in more than all the others."

For the others offered their gifts from what they had to spare of their riches, but she, poor as she is, gave all she had to live on”.

7.0 NRỤTUAKA

Goodnews Bible.

Ngoesi, M. C. (2000). *Nchịkọta Iheomumụ nke asụsụ Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Okonkwo, M. N. (1975). *A complete course in Igbo grammar for secondary schools and teacher training colleges*. Lagos: Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Xiaoshu, S.C.D. (2003). *Literary translation*.
www.translationjournal.net/journal/23style.htm

YUNIT 3 NKENỤDỊ ỌDỊNỊIĞHA EDEREDE IGBO DỊKA ỌRỤ NKA

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọmkwem
 - 3.1 Nkenụdị ọdịniigha ederede Igbo site n'ogo ya
 - 3.1.1 Ọdịniigha ntakiri
 - 3.1.2 Ọdịniigha ogologo
 - 3.2 Nkenụdị ọdịniigha ederede Igbo dika ọrụ nka site na ndina ya
 - 3.2.1 Iduuazi nké na mgba ama (Novel of Espionage)
 - 3.2.2 Iduuazi mkpa ọchi
 - 3.2.3 Iduuazi ikpè na nkọcha (Satire)
 - 3.2.4 Iduuazi anumanu
 - 3.2.5 Iduuazi akuko ifo
 - 3.2.6 Iduuazi mmefe oke
 - 3.2.7 Iduuazi sayensi
 - 3.2.8 Iduuazi agburu
 - 3.2.9 Iduuazi agha
 - 3.2.10 Iduuazi ariri
 - 3.3 Nkenụdị ọdịniigha ederede Igbo site na emereme
 - 3.3.1 Iduuazi emereme
 - 3.3.2 Iduuazi ụwa nrọ (Fantasy)
 - 3.3.3 Iduuazi njikoro emereme na ụwa nrọ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nnwale n'Iheomumu ndinaiokwu
- 7.0 Nrutuaka

1.0 MKPOLITE

E nwere otutu ọdiniigha ederede Igbo dika ọrụ nka di iche iche. O buru na e kewaghi agumagu dika ọrụ nka a n'udi n'udi, o ga-ahia ahụ imata nke bu nke. Dika o si metuta ọdiniigha Igbo, Emenajo (1982) kewasiri ọdiniigha oloro ohuru Igbo dika ọrụ nka n'uzo ato: site n'ogo ya, site na ndina ya na site na emereme ya. Nkenudi a na-enye aka imata ebe iduuazi Igbo nke obula dabanyere na ya. Nkewa ndi a aputaghi na enweghi ka otu nkenuudi si metuta ibe ya.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha nkebi Iheomumụ a, i nwere ike huta:

- ọdịniigha Igbo site n'ogo ya
- ọdịniigha Igbo site na ndina ya
- ọdịniigha Igbo site na mmereeme ya.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Nkenụdị ọdịniigha ederede Igbo site n'ogo ya

A bịa na nkewa ọdịniigha ederede Igbo gbadoro ụkwụ n'ogo ya, e nwere ike inwe ọdịniigha ntakiri/nkenke (novellete) na ọdịniigha ogologo (novel).

3.1.1 Ọdịniigha ntakiri

Ọdịniigha ntakiri bụ iduuzi ndi ahụ na-anaghi eto ogologo. Ọdịniigha ntakiri anaghi enwe otutu isiokwu na ndinainisiokwu. Ọdịniigha ntakiri anaghi enye ohere ka a hapu isi sekpu nti a na-akọ kowa ihe ozo. N'Igbo, ọdịniigha ntakiri gunyere: *Ala Bingo* na *Elelija na Ihe O Mere* nke D. N. Achara dere nakwa *Nkapi Anya Ukwu* nke Chianakwalam dere.

3.1.2 Ọdịniigha ogologo

Ọdịniigha ogologo bụ iduuzi ndi ahụ nke ihu akwukwo ha ruru iri isaa gbagowe. N'ọdịniigha ogologo Igbo, agwa di n'akuko na-agbanwe. E nwekwara ike isite n'ihe a na-akọ banye n'ihe ozo. Ozo dika ibe ya bu na a bia n'ọdịniigha ogologo, nhazi akuko na-ezu ezu nke na a na-enwe mbido, etiti, orurugha na mkpebi. Omumaaatu ọdịniigha ogologo ederede Igbo gunyere: *Isi Akwu Dara N'ala* nke Tony Ubesie dere, *Omenuko* nke Pita Nwana dere, na *Ihe Ojoo Gbaa Afo* nke Chinedu Ofomata dere.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu ọdịniigha ntakiri?
- ii. Kedu ndiche abuo di n'etiti ọdịniigha ntakiri na ọdịniigha ogologo?

3.2 Nkenụdị ọdịniiğha ederede Igbo dika ọrụ nka site na ndina ya

3.2.1 Iduuazi Nké na Mgbaama (Novel of Espionage)

Nke a bụ ụdị iduuazi e nwere ike ikọ maka ndị bịara n'obodo ọzọ na nzuzo iji chọputa ihe ndị na-eme n'obodo ndị ahụ dika ike ha, etu goọmentị ha si dī, akụ na ụba ha dgz. Nwadike (1992) mere ka a mata na o nwere ike ibụ onye isi obodo ga-ezipụ ndị ga-aga ụdị njem a n'obodo ọzọ. N'ụdị iduuazi a, a na-ahukarị onye/ndị njem na-ezutekarị ntaramahụhụ dī iche iche n'ụdị ije a. Na bekee, e nwere ihe dika *The Thirty-nine steps*, *The Deadly Affair*. N'Igbo e nwere ike isi na iduuazi Elelija na ihe o mere dabakwara na ebe a. Ọ bụ eze obodo Elelia zipurū Elelija ka o mee njem nchọputa nwagboghọ nke bi n'ebe mmiri Ekoi. Njem nchọputa a Elelija mere adighi mfe ma otu. Ka o sila dī, ụdị iduuazi a adibeghi ọtutu n'ọdịniiğha Igbo.

3.2.2 Iduuazi Mkpa Ọchị

Nke a bụ ụdị iduuazi na-akọ ihe na-akpalikarị mmadụ ọchị ya na ihe obi ọma. Ọnwụ anaghị adikabe na ya. Ọnwụ dīgodu ya, ọ na-abuba ọnwu onye o ruuru. Akukọ ya na- ebikari n'ihe mkpa obi ọma dika, *Omenukọ na ukwa ruo oge ya ọ daa dgz*

3.2.3 Iduuazi Ìkpè na Nkọcha (Satire)

Ụdị iduuazi a na-ekpe ikpe ma na-akọcha ọnọdu ihe maọbụ onye na-anaghị eme ihe otu o kwesiri, maọbụ ihe adighi etu o kwesiri. N'ụdị iduuazi a, e nwere ike ikọcha nwoke, nwaanyi, ulọ ụka, goọmentị gbasara ihe ojọọ ha na-eme. Dika o si dī n'*Anụ Gbaa Ajọ Ọsọ* nke Chinedum Ọfomata dere, a kọchara ndụ ezumohi Ikipendū onye ji izu ohi na-etinye ndị obodo ya n'ọnọdu obi erughị ala. N'*Uru Nwa* nke Maduekwe dere, ebe ahụ ka odee nọ katọọ akparamagwa Wogu onye chulara nwunye ya na-ebughị ụzọ mata ma ebubo o boro ya ọ bụ ezie. Maduekwe katokwara akparamagwa inwe obi okwute.

3.2.4 Iduuazi Anumanu

Ụdị iduuazi a abuchaghi maka ụmụ anumanu. Ọ bughị naanị maka ụmụ anumanu ka o nwere ike ikọ maka ya. E nwekwara ike iji ụmụ anumanu mere agwa n'akukọ ya. Ọmụmaatū nke a n'Igbo bụ *Mmadu Ka A Na-aria* bụ ntugharị Chuma Okeke tughariri *Animal Farm* nke George Orwell dere. N'iduuazi a e ji ụmụ anumanu gosiputa ndorondoro na ekworo e nwere ike ihuta na ndu mmadu.

3.2.5 Iduuazi Akukọ Ifo

Nke a na-agbado ukwụ n'akukọ ifo. Ihe a na-akọ na ya na-eyitebe ihe a na-ahụ n'akukọ ifo. Omumaatu ya gụnyere: *Ala Bingo, Elelia na Ihe O Mere, Osondu* dgz. N' *Elelia na Ihe O Mere*, a hū tara ụfọdụ akukọ a na-ahụ n'akukọ ifo na ya dika mmadu inu asusu umu nnunu nakwa nnunu inyere mmadu aka ibuputa azu loro kalari a na-achọ achọ dgz.

3.2.6 Iduuazi Mmefe Oke

Nke a bu iduuazi ebe e nwegasiri ihe na-akpalite mmuo ebe o di ukwu ma buru nke agwa dika na ya na-abu nke e mere ha akaria etu ha nwere ike idi n'udi ha na nkiti. Omumaatu: *Elelia na Ihe O Mere, Ala Bingo* dgz. N' *Ala Bingo*, e mefere ihe oke mgbe D. N. Achara kwuru na Eze Ogara N'afọ Lota N'afọ bi n'elugwe ma birikwa n'owa.

3.2.7 Iduuazi Sayensi

Iduuazi a na-akọ akukọ njem e mere maka ichoputa otutu ihe ekere digasi iche iche n'owa dika onwa maobu planeeti ndi ozo. Udi nchoputa a bu nke a na-ebu n'obi iji ihe a choputara rupu maobu meputa otu ihe maobu ozo. Ntolala akukọ a nwere ike ibu n'onwa, mmiri, urukpuru, ogba, dgz. Omumaatu bu *Twenty Thousand Leagues under the Sea*. Nke a si n'aka onye France aha ya bu Jules Verne. O dere maka ihe ndi bi na mmiri. A hutabeghi onye Igbo dere udi iduuazi a n'Igbo.

3.2.8 Iduuazi Agburu

Nke a bu ogologo akukọ maka agburu aku na uba ha di ukwu site n'otu ogbo ha ruo ogbo nke anọ ha. E nwebeghi udiri iduuazi a n'Igbo.

3.2.9 Iduuazi Agha

Nke a bu iduuazi na-akọ gbasara ihe mere n'agha. Ka a luhara ogu Biafra na Naijiria, otutu ndi odee iduuazi Igbo ejirila ihe mere n'oge ahụ dee iduuazi. Omumaatu iduuazi a bu *Juọ Obinna na Isi Akwu Dara N'ala* nke Tony Ubesie dere. Na Juọ Obinna, Ubesie kwara ka Obinna siri jiri aghughọ na-agbanari ndi soja ka ha ghara ikporo ya gawa agha. Mgbe e mechara kpuru ya, odee gosiputara etu e si luọ agha na ihe ndi luru agha huru n'ogbo agha. Iduuazi Ogbonnaya Okoro nke a kporo *Nwata Tichaa Akị Tufuo Nkume* bukwere omuma atu iduuazi agha.

3.2.10 Iduuazi Ariri

Nke a bu iduuazi nke ihe mere na ya na-agu anya mmiri. O nwere ike buru na mmadu di oke mkpa nwuru maobu na odachi dakwasara obodo.

Na *Juochi* nke Nzeako dere, mgbe Ekwuigbo, di Udumma nwuchara, Udumma na nwa ya nwaanyi bu Juochi banyere n'oke akwa ariri. Nke bu mbu bu na umunna Ekwuigbo, Okpananjo na Ohieburu bjara nakoro ha ala ha n'ihu na Udumma amutaghi nwa nwoke. Mgbe Juochi na-agbara Adamma odibo, ariri ya gawara n'ihu n'ihu na Adamma mere ya ka o hu nti ya.

NNWALE ONWE

Deputa nkenudi odiniigha Igbo ise dika oru nka site na ndina ya, ma nye omumaatu nke obula.

3.3 Nkenudi odiniigha ederede Igbo site n'emereme ya.

Uzo ozo e nwere ike isi kewa iduuzi bu site n'uzo emereme ya. Ya bu uzo nke nwere ike ime eme na nke enweghi ike ime. N'ebe a, e nwere: iduuzi emereme (realistic novel), iduuzi uwa nro (fantasy), na iduuzi njikoro uwa nro na emereme.

3.3.1 Iduuzi emereme

Iduuzi emereme bu udi iduuzi ahụ na-akowaputa udi ihe ndi nwere ike ime na ndu mmadu nkiti. Ihe ndi a na-akowaputa n'udi iduuzi a bu ihe na-eme n'uwa mmadu. N'udi iduuzi a, dika Nwadike (1992:69) siri kwu, "agwa ndi a na-ahụ bu mmadu nkiti, onye Chineke kere na-adighi ike; onye ihe o nwere ike ime bu nke mmadu nkiti nwere ike ime." O gara n'ihu ikwu na a bia na emereme, odachi na-adi, nsogbu na-abiakwasị mmadu; onwu na ihe ufu na-adi; esemokwu, agha, ekworo, ohi, anya ufu, ndoro ndoro, oria, ahuhu, mkpagbu, aguu, na odachi uwa di iche iche. Ihe niile ndi a na-abiakwasị mmadu. Site na mgbalị ya dika mmadu na site n'enyemaka Chineke, mmadu na-enwe ike site n'ihu ndi a puta. Mgbe ufodu, ha erie isi onye ahụ. A na-enwe onu, ihe oma na oganiihu. O di mkpa irutu aka na n'uduuzi emereme, ihe niile na-aga dika chi si kee ya n'uwa mmadu. E nweghi enyemaka agbara na anwansi nke ga-eme ka ihe ghara iso usoro ya.

Otu iduuzi Igbo dabara n'udi emereme. *Omenuko* bu akuko ihe na-eme na ndu. O dighi uwa nro di n'ime ya. Mgbe ihe niile Omenuko ji aza ogaranya fusiri n'ime mmiri, obi loro ya mmiri nke na o chewere ka o ga-esi zoputa onwe ya. O bu ya mere o ji refusie ndi na-eburu ya ibu n'ohu. Site na mgbalị na nchehari ya, o mechara buru aka ji aku.

Ihe Odilora koru n'*Okpa Aku Eri Eri* bu ihe ndi na-eme na ndu uwa a. E nwere ndi dika Akubuzo ndi na-aghara ndu kpaa aku. N'*Adaeze*, o bu ihe a na-ahuta na ndu ihu nwoke dika Uchekwu onye kwenyere na izu nwaanyi n'akwukwo bu imefu ego n'ihu na o bu nwoke ozo nwe

nwaanyi. Iduuazi Igbo ndi ozo e nwere ike ihuta ihe ndi na-eme na ndu mmadu gunyere *Odi Uko na Mba, Uwa bu Agha, Onye Rere Nkita Zuta Enwe na Mmiri Oku E Ji Egbu Mbe*.

N'aka nke ozo, Nwadike (1992:105) kwara na edendu bu otu uzo e si emebe iduuazi emereme. Edendu di uzo abuo: edendu onwe nke bu mmadu iji aka ya dee maka ndu ya, na edendu onye nke bu onye ozo ide maka ndu onye ozo. *Omenuko* bu edendu onye Pita Nwata dere maka Igwegbe Odum, onye ntutu aha ya bu *Omenuko*. *My Odyssey* bu edendu onwe nke Nnamdi Azikiwe ji aka ya dee maka onwe ya. *Emeka* bu edendu onye nke bu akuko gbasara ndu Odumegwu Ojukwu nke onye ozo dere.

3.3.2 Iduuazi Uwa Nro (Fantasy)

Iduuazi uwa nro bu nkenudi iduuazi ahụ nke ihe niile a korọ na ya bu nke na-enweghi ike ime na ndu mmadu nkiti. N'idiuazi uwa nro, mmadu anaghi anwu anwu; o nwugodu, site n'otu ihe maobu ozo, o bilitekwa. Nwadike (1992:70) kwuru na ihe niile na-aga were were na-enweghi nsogbu. Nsogbu digodu, agwa nzoputa na-abia zoputa onye no na mkpa. Ihe ndagide na mkpagbu na-abu nwa oge, ihe niile adirikwa mma. N'udi iduuazi a, o dighi ihe na-enweghi ike ime eme. Naani ola a gba n'aka maobu okwu onu ga-eweta aku na uba.

Ufodu iduuazi Igbo ndi dabara ebe a bu; N'Ala Bingo, Eze Ogara Oru n'Afo Lota n'Afo bi n'elugwe ma birikwa n'uba. Ihe niile mere n'akuko a dapuchara adapu n'uba mmadu. A bia n'Elelia na Ihe O Mere, e nwere ebe a korọ na Elelia na-anu asusu umu anumanu. E nwekwara ebe Elelia zokwasiri ukwu n'elu mkpisi o wee buru ya buga ya ebe di iche iche. Omumaatu ndi ozo putara ihe na *Dinta* na *Osodu*.

3.3.3 Iduuazi Njikoro Emereme na Uwa Nro

Na nkenudi iduuazi a, o na-abu a kotu ihe nwere ike ime n'uba mmadu, a korọ nke na-enweghi ike ime na ndu mmadu konye na ya. N'Ukpana Okpoko Buuru, Ubesie korọ na mmuo Obijiofo, nna Jidefo putara sere Jidefo n'aka, puo n'ezi gbaara ya ama maka agha na-akwadebe ida. N'Ahubara Eze Ama, Oraka webatara akuko nwa ogbenye, onye sitere n'ike ola agbara mmiri nyere ya wee baa ogaranya. Onye iro ya zuuru ola, e mecha nkita na nwa ologbo ya esie imi n'ala welata ya. Akuko ndi ozo gara n'akwukwo a bu ihe ndi na-eme n'uba mmadu.

N'Uwadiogwu nke Obodo dere, akuko Nwadiobimma ('Ekweghi ekwe na-ekwe n'ute ekwere') na nke Ugoona na Ilo ('Oji oso efo ero na-efo ero mmuo') bucha akuko uwa nro. Ha apughi ime eme n'uba nkiti. Mana akuko ndi ozo: 'Uwadiogwu', 'Onye ogo ya gburu' na 'E jighi

ututu ama njo ahia bu akuko emereme. Odee gwakotara udi akuko abuo a n'otu akwukwo (Nwadike (1992:70-1).

NNWALE ONWE

Kedu ndiche di n'etiti odinigha iduuzi emereme na uwa nro?

4.0 MMECHI

N'imechi nkebi Iheomumu a, a ga-achoputa na odinigha ederede Igbo buru ibu nke na o buru na e tinyeghi ha na nkenuudi ha, o ga-ahia ahụ imata ihe ndi odee kacha ede gbasara ha. Uche anyi dabanyere na nke Nwadike (1992) onye kwuru na o di mkpa ichetara nwata akwukwo na ihe a abughi nkenudi niile iduuzi Igbo. N'otu aka ahụ kwa, o di mkpa irutu aka n'ebe a na o bughi iduuzi niile ka e nwere ike ikwuwa n'otu nkenuudi. Otu iduuzi nwere ike idaba na nkenuudi abuo maobu karia. Ozokwa, e nwere ike ijikota otutu iduuzi n'otu nkenuudi. Omumaatu; *Omenuko* bu edendu onye ma burukwa nke nkocha na nke mkpa obioma dgz.

5.0 NCHIKOTA

Nkebi Iheomumu a akowaputala nkenuudi odinigha ederede Igbo site n'ogo ya, ndina ya na emereme ya. A bia na nkenuudi odinigha Igbo site n'ogo ya, e nwere iduuzi ntakiri na iduuzi ogologo. A bia na nkenuudi site na ndina ya, anyi huru iduuzi mkpa ochi, nkocha, agburu, agha, na ndi ozo. Nkenuudi odinigha Igbo site n'emereme ya gbadoro ukwu na iduuzi ihe ha na-ako maka ya bu ihe na-eme na ndu, nke uwa nro na njikoro emereme na uwanro.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa ma kowaa odinigha ederede Igbo isii dabara na nkenuudi site na ndina ya.
2. Nye omumaatu iduuzi ndi nwere njikoro emereme na uwa nro.

7.0 NRUTUAKA

Nnabuihe, C. B. (2005). *Agumagu ederede Igbo: 1933-2003*. Lagos: Green Olive.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

Nwana, P. (1933). *Omenuko*. Ibadan: Longman.

Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na nnyocha agumagu Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.

MODULU NKE ATỌ (3) - NDỊNA/MMEBERE AGUMAGUỌDỊNỊGHA DỊKA

ỌRỤ NKA

Yunit 1	Nhazi ọdịnịgħa ederede dika ọrụ nka
Yunit 2	Ọdịnaya/ndina ọdịnịgħa ọrụ nka
Yunit 3	Agwa na akparamagwa
Yunit 4	Kesirihụ
Yunit 5	Ntọala
Yunit 6	Asụsụ

YUNIT 1 NHAZI ỌDỊNỊGħA EDEREDE DỊKA ỌRỤ NKA

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọmkwem
 - 3.1 Usoro akụkọ n'ọdịnịgħa ọrụ nka
 - 3.1.1 Mmalite
 - 3.1.2 Ngawanye
 - 3.1.3 Orurugħa
 - 3.1.4 Mkpebi/njedebe
 - 3.2 Ndọkọrịta
 - 3.3 Nka akọmakọ
 - 3.3.1 Nkoobinelu
 - 3.3.2 Mkpọghachi uche azụ
 - 3.3.3 Obu ụzọ
 - 3.3.4 Olu odee
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka

1.0 MKPỌLITE

N'Iheomumụ a, a ga-agbadokarị ụkwụ n'usoro nhazi akụkọ iduuazị dika ọdịnịgħa ederede Igbo. Isiokwu ebe a bụ ilenye anya na nka mma iduuazị ndị ahụ na-eme ka nhazi na ọgụgụ akụkọ gaa n'usoro kwesiri ekwesị. Nke a ga-enyere ọgụgụ aka ighota na ihuta ihe ndi a na-ekwu maka ya n'ihe o na-agu. Mgbe a na-ekwu maka ndina akụkọ ọdịnịgħa, a na-ekwu maka ihe ndi ahụ mebere ya bụ akụkọ wee nye ya ọdidi ya. Otu

n'ime ihe ndi a na-elebanye anya na ya bu nhazi maobu usoro nhazi akuko. Nke a metutara etu akuko si gaa maobu etu e si hazie akuko odinigha maobu usoro akuko batara na ngalaba agumagu obula. O bukarị usoro a gbasoro wee hazie akuko. Usoro akuko na-ekpebite odidi akuko obula. O bu n'ih i nke a ka otutu mmadu ji ahuta nhazi usoro akuko dika ntala agumagu odinigha oru nka. O bu na ya ka mmebere akuko odinigha ndi ozo na-agbakwasị ukwu.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- huta onodu nhazi odinigha weere n'ebe mmebere agumagu odinigha no
- kowaa ihe jikoro nhazi odinigha na ihe ndi ozo mebere odinigha maobu akuko
- rutu aka na ndina/mmebere agumagu ndi ozo
- huta ihe ndi ozo na-abata maobu e nwere ike irutu aka n'okpuru nhazi usoro akuko.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Usoro akuko n'odinigha oru nka (plot)

N'ebe a, ihe a na-arutu aka bu emereme ndi ahụ na-agakorita onu maka imebe akuko obula n'onwe ya. Emereme ndi a na-agakorita onu n'usoro ga-ejikota akomako na isiokwu ya onu. Odidi iduazi maobu oru odinigha obula na-agbadokari ukwu na nhazi emereme ndi a n'usoro akuko. Nke a mere na e nwere ike ikwu na nhazi usoro akuko bu ntala akuko ma buru nke di mkpa n'odinigha. O bu n'elu nhazi usoro akuko ka mmebere odinigha dika agwa, akparamagwa, ntala, na ndi ozo gbadoro ukwu. Mgbe a na-ekwu maka nhazi akuko, ihe ndi e nwere ike ilebanye anya na ha buga: usoro akuko, ndokurita, mkpoghachi uche azu na obuuzo.

A bia n'usoro akuko, e nwere ike ilenye anya na mmalite akuko, ngawanye, orurugha na mkpebi.

3.1.1 Mmalite akuko

Aha ozo e nwere ike ikpo nke a bu Mkpelite akuko. O bu na mmalite/Mkpelite akuko ka e nwere ike idubata isi agwa na ufodu agwa ndi ozo e nwere ike izute n'akuko. O bu kwa ebe a ka e nwere ike idubata ntala akuko o kachasi ntala onodu maobu ntala nsirikwuru. Na mmalite akuko a kwa ka e nwere ike idubata maobu huta nsogbu

maṅbụ ndọkụrịta dị n'akụkọ nke nwere ike buru akụkọ nupu njem ka ụgbọ.

3.1.2 Ngawanye akụkọ

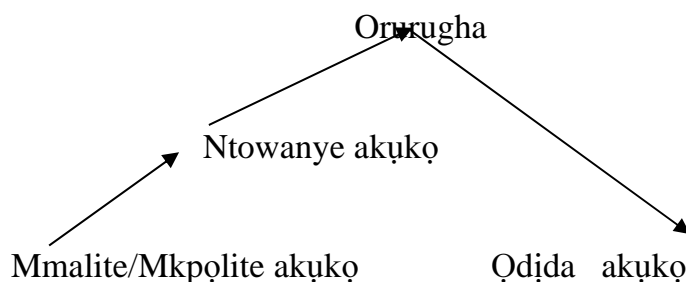
N'ogo ngawanye akụkọ, akụkọ enupula njem ya. Emereme dị n'akụkọ ariwala elu. Ndọkụrịta dị n'akụkọ aputawanye ihe. N'ogo akụkọ a, a matawala ọtụtụ agwa ndị dị n'akụkọ; ma agwa ukwu ma agwa nta. N'ebe a, e nwekwara ike ikwu onye bụ isi agwa na onye bụ ọdọkoro. Ọ bụkwa n'ogo usoro akụkọ a ka ndọkụrịta ndị nọ n'akụkọ na-esiwanye ike, nkoobinelu a na-adịwanye ike.

3.1.3 Orurugha

Ebe a na-ahụta dika orurugha akụkọ bụ ọnoḍu ahụ ndọkụrịta/nsogbu na nkoobinelu dị n'akụkọ rịkarịchara elu. Oge a ka mmasị ọgụḅ n'ihe ọ na-agụ na-akachasi ari elu. Oge a kwa ka ọgụḅ na-aka enwe ihe mmetụta n'ahụ gbasara ihe ọ na-agụ. Oge a ka ọgụḅ ga-eji uche ya na-ajuzi ihe ga-emezi. Ọ na-adika oge Igbo na-asị na isi mkpi atọla n'ite. Ajuju aburuzie ma isi mkpi ọ ga-anọzi n'ite mgbe ebighi ebi ka a ga-akwuwa ite weputa isi mkpi? Ya bụ na ọ bụ n'orurugha akụkọ ka odee na-akpali mmụọ ọtụtụ ajuju n'obi ọgụḅ.

3.1.4 Mkpebi/Njedebe akụkọ

N'usoro akụkọ, mkpebi akụkọ na-abukari oge ọtụtụ ihe mgbagwoju anya dị n'akụkọ bidorola dowe anya. Ọ bụ oge a ka ọnoḍu ọtụtụ agwa nọ n'akụkọ bidoro dowe anya. Ọ bụ oge a ka e nwere ike nwee mkpezi maṅbụ odido anya maka ndọkụrịta ndị ahụ dị n'akụkọ. N'oge a ka ọgụḅ nwere ike hụtawa ọsisa maka ọtụtụ ajuju ndị ahụ o ji obi aju onwe ya. Ọtụtụ oge, ọ bụ ebe a ka a na-agba ihe niile n'anwu. O nwere ike buru oge eziokwu na-aputa ihe maṅbụ nkata ekpudo onye aghugho. Mmechi maṅbụ mkpebi akụkọ nwere ike buru n'onu maṅbụ n'odachi. E nwere mgbe odachi ahụ na-abu n'onwu isi agwa akụkọ ahụ. E weputa ihe a na-ekwu ebe a, n'udi eserese e nwere ike isi na usoro akụkọ odinigha nwere ike idi etu a:

NNWALE ONWE

- i. Gịni na gịni mebere usoro akụkọ ọdịnịgha?
- ii. Kedu ihe e nwere ike ịkpọ ogo akụkọ ebe akụkọ nupurula njem, ebe ndokurịta na nkoobinelu na-apụtwanye ihe?
- iii. Kedu ihe abụọ nwere ike ime n'ogo orurugha akụkọ?

3.2 Ndokurịta

Ọnọdu ndokurịta bụ ihe ọzọ dị mkpa irutụ aka na ya mgbe ọbụla a na-ekwu maka nhazi akụkọ dika ọrụ nka. Akụkọ ọbụla na-enwe nka mma ndị na-enye aka n'otu ụzọ maọbụ ọzọ n'ime ka ọrụ agumagu na-atọ ụtọ ọgugu, igere egere na nti, maọbụ ikiri ekiri. Ihe ndị a nwere ike imetuta akparamagwa agwa ndị dị n'akụkọ, ọnọdu ntọala akụkọ, usoro akụkọ dgz. Ma na ndokurịta bụ otu n'ime nka mma metutara nhazi akụkọ ma na-enye aka ebe ọ dị ukwu n'iwelite ụtọ na mmasị a na-enwe n'ọrụ agumagu ọdịnịgha. Na nkowa ndokurịta, ọ bụ nsogbu, ihe nhị ahụ na ndogha niile na-abata n'akụkọ maka iji nye aka wee buru usoro akụkọ na-aga n'ihu wee ruo na mkpebi akụkọ. E wezuga ndokurịta na-abata n'akụkọ, ọ dighị mfe akụkọ ahụ ịga n'ihu maọbụ nwee nkoobinelu. Ọ bụ ndokurịta na-eme ka ọgụu maọbụ onye ngere akụkọ nọgide n'akụkọ ahụ ka ọ mata ka e si pụta na nsogbu ahụ batara n'akụkọ ahụ. E nwere ụdị ndokurịta dị iche iche n' akụkọ. Site n' ọnọdu a hụ tara ndokurịta n' ọrụ akụkọ ọdịnịgha ha nwere ike ịbụ: ndokurịta ime mmụọ/ime onwe na ndokurịta elu ahụ. Ma site n' oge ndokurita batara n'akụkọ, enwere ike inwe ndokurịta praimari na ndokurịta seondiri

3.2.1 Nkenuudi Ndokurịta site n' ọnọdu ya n'akụkọ

3.2.1.1 Ndokurịta ime mmụọ/ime onwe

A na-ekwu na e nwere ndokurịta nke ime mmụọ mgbe agwa nọ n'akụkọ nwere ndokurịta, mkpagbu, ndogha, mgbalu maọbụ nsogbu n'ime onwe ya. Ụdị ndokurịta dị etu a na-abukarị n'ime isi agwa maọbụ ọdookoro ka a na-ahutakarị ya. N' ụdị ọnọdu dị etu a, isi agwa ga-anọ n'oke ihe nchekasị ahụ maka nsogbu bjakwutere ya nke adighiri ya mfe ịma ihe ọ ga-eme ya eme. E nwere ike ịhuta ụdị ndokurịta nke ime mmụọ a ebe agwa a kpọrọ *Omenukọ* nọ, n' iduazị *Omenukọ*. Dika isi agwa, *Omenukọ* rere umu ahia ya, ufodu, ndi ibu ya na otu nwanna, ka o wee weta ego maka na ibu ahia ya fusiri na mmiri nke ha dakpuru na ya. Ka o mesiri nke a, ọ banyere na ndokurịta nke ime mmụọ, (nchekasị). N'ihu akwukwo nke asaa, okokukọ sirị:

Mgbe ha na-eje n' ụzọ, *Omenukọ* nọ na-eche ihe ọ ga-eme banyere umu ndi ọzọ o refusiri. Mgbe ahụ, mmụọ ya na-ama ya ikpe na ihe o mere adighi mma...

A gakwaa n'ihu akwukwo nke itoolu, a ga-ahụ ebe Omenuko na-akoputara umu nne ya ihe o mere o wee si, "n'ihu nke a onwu ka m ndu utu ugbu a..."

Okwu ndi a e si n' *Omenuko* kebite na-egosi ndokurita maobu mkpagbu nke ime mmuo nke na-aga n'ime ndu isi agwa bu Omenuko. Nsogbu a bu nke sitere n'ihe Omenuko cheputara n'onwe ya mgbe o nwere ndokurita nke sitere n'ihe mberede o zutere n'uzo ahia. Mgbe Omenuko meziri ihe ojoo megide umu ahia ya, ya na ime mmuo ya anozie na mgba na ogu. Ya na mmuo ya lugidere ogu wee ruo mgbe o kpebiri ikoro umu nne ya aru o kpara ma norokwa n'elu ya kpebie na onwu kaziiri ya mma karia ndi obodo imata ihe o mere. O bu ndokurita ime mmuo a mere ka Omenuko kwuputa ihe o mere nke mere ka umu nne ya tuta alo ka ha gbapu n'obodo ha nke ha mechara mee. Etu a ka ndokurita si ebu akuko na-aga wee ruo na mmechi akuko ahụ ebe ndokurita kwusiri n'akuko ka a na-enweta mkpebi n'akuko. Ya bu, a bia na ndokurita nke ime mmuo, o nweghi onye maobu ihe o bu ya na agwa o metutara, kamaobu agwa ahụ na ihe na-eri ya echiche n'ime onwe ya.

3.2.1.2Ndokurita nke elu ahụ

Nke a bu udi ndokurita nke na-anaghi esite n'ime onwe isi agwa maobu agwa ukwu no n'akuko, kama o na-esite na ndi maobu ihe ndi gbara isi agwa maobu agwa ukwu ahụ okirikiri. O nwere ike site n'aka odokoro maobu agwa ndi ozo, ndi na-agbaso isi agwa mgba. O nwekwara ike site n'onodu ndi gbara isi agwa gburugburu bu ndi na-echere ya aka mgba. Anyi lekwa anya n'akuko *Omenuko*, a hutara udi ndokurita a ebe ogwe mmiri dōbiri, Omenuko, ndi ahia ya na ibu ahia ya wee dakpuo na mmiri. Ihe mberede di etu a butere ibu ahia Omenuko niile ifusi na mmiri na-enweghi nke ha ji aka. O bu ndokurita nke a, na-esiteghi na mmadu ozo kama n'onodu Omenuko hutara onwe ya na ya (onodu ngafe ogwe mmiri na eriri ogwe mmiri idobi) dubara Omenuko n'agwa ojoo nke o ji cheputa ma ree umu ahia ya.

E nwere ike ihutakwa udi ndokurita a di n'etiti isi agwa na onodu gbara ya gburu gburu n'iduazi *Nwata Kpata Ego* nke Okoro, Mark Ogbonnaya dere. Na mmalite akuko ahụ, a hutara ndokurita n'etiti isi agwa bu Uchendu na onodu a mnyere ya na ya. Uchendu no n'ihe mgbu nke obi. Ochicho obi ya niile bu isoro ufodu ndi enyi ya dika Okoro gaa akwukwo mana onodu ubiam a mnyere ya n'ime ya enyeghi ya ohere. N'ihu nke mbu, akuko a si "...ma nsogbu bu na nna ya erighi nri toro ma ya fodu inyu nsi ten..." Ndokurita di n'etiti Uchendu na onodu ojoo cheere ya aka mgba iga n'ihu dubara isi agwa a na ndokurita ime onwe. Uchendu na mmuo ya bidoro gbariwa ihe o ga-eme onodu a buteere ya ogbatuhie. N'ihu akwukwo nke abuo, a ga-ahụ na okokuko si, "O teela nne ya bidoro juwa ya ihe kpatara ya oke echiche"

(ndokurita nke ime mmuo). Ndokurita nke a n'aka nke ozo dubara ya na ndokurita isi agwa na agwa ndi ozo gbara ya gburu gburu. Agwa ndi a buga nna ya na umu nne ya niile. Ndi a niile busoro Uchendu agha maka na o mepere onu ya si na ya chorọ igu akwukwo. O nweghi onye n'ime ha kwetere nke a o na-ekwu. Nsogbu dagidere n'etiti ha wee ruo mgbe Okeke nwanne Uchendu chorọ igbu ya nke butere opupu Uchendu n'ezi na ulo a muru ya. Udi ndokurita di iche iche dagidere n'akuko a wee ruo na njedebe akuko mgbe Uchendu weterela ihe o na-achọ na ndu ya.

3.2.2 NKenụdị ndokurita site n' oge o batara n'akuko

3.2.2.1Ndokurita praimari

E nwere ike ikpo nke a ndokurita nke mbu maobu otu ndokurita ndi nke mbu n'akuko. O bu udi ndokurita a na-arụ oru mkpalite nsogbu ndi ozo noga n'akuko. Ndokurita praimari na-agba ama onye/ndi na ihe buga isi a huru kwaba okpu n'akuko. Omumaatu, n'iduuzi, *Odi ukọ na mba*, a hutara udi ndokurita a n'ihu akwukwo nke abuo ebe okokoko si, 'Eze uzochi...no Legos...ziteere ndi ebe ha ozi ka a chowara ya nwagboghọ gurula akwukwo isii pasia o ga-alu. Ndi be ha abaa ohia, maa imi n'ala ruo itu hu Adaku ...' Na mmalite akuko a, a korọ na oge a na-ekwu maka ya bu oge o rara ahụ ihu nwaanyi gara akwukwo maka na ulo akwukwo adibeghi ubara oge ahụ. Ya bu na ndokurita ebe a (ndokurita ime onwe) bu nke onodu mmadu hutara onwe ya butere. Isi sekpu nti n'iduuzi, *Odi ukọ na mba* bu alimdi na nwunye. Eze na Adaku, ndi bu isi agwa n'akuko a ka nsogbu niile gbasara alumalu a gbara okirikiri site na mgbe Eze na-achọ onye masiri ya ruo na nsogbu ndi ozo. Ndokurita praimari na-akpalite nsogbu ndi ozo batara n'akuko. Nsogbu (ndokurita ime onwe) ilu onye gara akwukwo duru ndi ulo Eze ha gaa obodo tere aka ichota Adaku, onye wara anya, onye ekweteghi na nke niile di kwuru ga-eme. Nsogbu nke a, (ya bu ndokurita ndi mbu a) esekpuruzie akuko banye n'otutu nsogbu ndi ozo. Mgbe ufodu, okokoko nwere ike iji aka nka obuuzo wee ziputa udi ndokurita a.

3.2.2.2Ndokurita sekondiri

Ndokurita niile na-abia maobu na-eso ndi nke praimari ka e nwere ike ihuta dika ndokurita sekondiri. Udi ndokurita ndi a na-ebu akuko aga site n'otu emereme ruo n'emereme ozo. A bia n'iduuzi *Odi ukọ na mba*, mgbasa alimdi Eze na Adaku, nsogbu Adaku na ndi muru ya, nakwa ndi umu nwoke ndi ozo ya na ha mekorọ ihe, umu Adaku ihapu ya sobe nna ha bu Eze dgz socha na ndokurita sekondiri batachara n'akuko *Odi ukọ na mba*.

Nchikota isiokwu anyi ebe a bu na o bu udi ndokurita di iche iche na-ebute akuko idi na-agawanye n'ihu ruo mmechi akuko ebe ndokurita

niile dị n'akụkọ ga-ebi. Ihe niile gbara isi agwa okirikiri nwere ike ịbu ebe ndokurita si abia dika: odokoro, agwa ndi ozọ nọ n'akụkọ, onodu elu ala, na obodo isi agwa nọ na ya. Ndokurita nwekwara ike isite n'ime mmuo/onwe isi agwa akụkọ maobu agwa ozọ wee puru.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu ndokurita n'akukọ?
- ii. Kedu ihe atọ nwere ike ibute ndokurita n'akukọ?
- iii. Jiri otu omumaatu maka nke obula ziputa udi ndokurita ndi e nwere ike inwe n'akukọ.

3.3 Nka Akomako

E nwere ike ikowa nka akomako dika aka nka ndi ahụ puru iche e ji eme ka oguu akukọ nwee mmasi iguru na-aga n'ihu. Nka ndi a gunyere: nka nkoobinelu, mkpoghachi uche azu, obuuzo (mkpojeuchei), ogharaokwu, odimara/nhurunuche, olu odee dgz.

3.3.1 Nkoobinelu

Dika aha ya siri di, nkoobinelu bu mkpali mmuo nke oguu na-enwekari mgbe o na-agu akukọ di n'iduuzi. O bu ndokurita na emereme ndi ozọ digasi n'akukọ na-ebutekari udi onodu nkoobinelu. Onodu di etu a na-ebute oguu iju onwe ya ajuju na-asi, "Gini ga-emezi ozọ site na nke mere eme? Gini ka ihe a mere ga-ebutezi?" O buru na akukọ enweghi ndokurita na emereme ndi na-ebute nkoobinelu, oguu akukọ agaghi enwe mmasi idi na-agu ya bu akukọ wee na-aga n'ihu. Omumaatu: Mgbe mmiri buchaara ngwaahia Omenuko, oguu ga-achozu imata ihe o ga-eme na ihe ga-abuzi onodu ya n'ụwa. Mgbe Omenuko rechara umu ahia ya, mmuo ya ebido ipia ya utali, oguu ga na-achọ imazi ihe o ga-eme maobu ihe o ga-agwa ndi muru umu ndi ahụ o rere. N'akukọ *Nwata Kpata Ego*, mgbe Okeke miputara mma ya, matia ya "koi!" n'isi Uchendu, Uchendu wee kwusi iku ume, o putara onwu? O buru onwu, gini ga-emezi Okeke? dgz.

Ya bu na ndokurita na nkoobinelu nwere ihe jikoro ha. Ndokurita na-akpali mmuo ajuju n'ime oguu. Uzọ ndi ozọ e nwere ike isi nwete nkoobinelu bu site n'ikpu agwa ndi na-akpalite nsogbu tara akpu n'ebe o di ukwu n'oru agumagu. Omumaatu udi agwa a bu odokoro, onye bu agwa na-agbaso isi agwa mgba ebe o di ukwu. Ndokurita na-adi n'etiti isi agwa na odokoro na-akpalitekari nkoobinelu. Nke dika ibe ya bu site n'iwebata onodu nhabaa (puzzle) maobu onodu amaghi ka a ga-esi mee ya. Udi onodu a na-ekwu maka ya bu nke ga-eme ka oguu na-ahuta na nsogbu di, wee na-achigharizi n'uche ya ka a ga-esi mee ya bu nsogbu. Mgbe ufodu, odee nwere ike iji ogharaokwu nkeejije wee rota

nkoobinelu n'akuko ya. Nke a bu mgbe o rotara onodu emereme ndi oguu matarala ihe mere ma agwa ndi ozonon n'akuko amabeghi ihe mere.

Uru nkoobinelu bara n'akuko bu na o na-enyere odee akuko aka ikpuru oguu na-aga n'oru akuko ruo na mmechi akuko ya. O na-akpali mmuo mmasi n'ime oguu. O na-eme ka ihe a na-ako na agwa ndi di n'akuko na-emetuta oguu n'ahu n'uzo puru iche.

E nwere ike ikowa mkpoghachi uche azu dika nka akomako ebe a na-enwe onodu ebe ihe merela mbu na-abata n'agbata usoro akuko si aga n'akomako. Nke a na-abukari maka inye ntola ihe a

3.3.2 Mkpoghachi uche azu

na-ako maka ya aka iputawanye ihe. Nka mkpoghachi uche azu na-enyere odee aka ime ka oguu ghatakwo ihe o na-agu. O nwere ike ibu ihe kpatara otu agwa ji akpa agwa a hutara na ya n'akuko. Omumaatu: A gaa n'iduuzi *Omenuko*, n'ihu akwukwo iri itoolu na ato, a ga-ahu ebe okokoko hapuziri ihe o na-ako wee laghachi azu rutu aka na ndu Omenuko mgbe o di na nwata. O si, "Omenuko sitere mgbe o di na nwata nwee ego ma ruo mgbe o toruru dimkpa, ego ya wee gbanari ya, iwe na onuma wee si ya gaa nwuo..." Mkpoghachi uche azu a bu ime ka oguu ghota ihe mere Omenuko ji daba n'onwunwa ire umu ahia ya mgbe ngwa ahia ya niile dara mmiri wee fuchaa n'ihu akwukwo nke ato ruo na nke ano. Oko akuko na-eziputakri mkpoghachi uche azu dika ihe mgbata n'obi mgbe a na-edek akuko nke na-enye aka akowaputa onodu di ohu n'akuko.

3.3.3 Obuuzo (foreshadowing)

E nwekwara ike ikpo nke a mkpoje uche ihu. O bu nka odee na-ewere mgbe o buru uzo tupenye oguu ohi uka maka ihe o na-aga izute n'akuko. Obuzo na-abiakari na mmalite akuko maobu n'isi akuko. Mgbe ufodu, agwa no n'akuko nwere ike na-aru oru ka obuuzo akuko dika o dikwa n'*Omenuko*. Dika aha akuko si di, akuko Omenuko bu maka nwa amadi kpara ike di egwu wee kpaa aku n'uba, wuo ulo elu, zuo umu ya niile n'akwukwo mgbe ihe na-esiri di mmadu ike. Ya bu na aha a bara akuko a bu nke mmadu ga-aghotacha nke oma mgbe o guchara akuko; mana esitela n'aha e nyere akuko tupenye azu ihe isiokwu akuko a ga-abu. Ozonon bu na tupu a malite akuko a kpomkwem, odee bu uzo nye obu uzo n'akuko ya n'ihu akwukwo nke mbu ebe o si "...a na-asia maoburu na onye obula agaa n'obodo ozonon biri n'ebe ahu dika obia, ma o di mma, maobu onye ebere...mgbe dum ihe ufodu ga na-echetara ya na ya onwe ya bu obia...."

Ihe nkebite akukọ a na-ekwu bu ihe e mechara hutu na ndu Omenuko n'akukọ di n'Omenuko.

3.3.4 Oghara okwu

Mgbe ufodu, odee na-enwe aka nka ebe onodu a hutara bu azu ihe a natu anya ya. Ihe e kwuru bu azu ihe e bu n'uche, etu e si ahuta ihe maobu agwa abughu ihe agwa ahụ maobu ihe ahụ bu kpomkwem. Nke a mere na e nwere ike inwe ogharaokwu n'udi ndi a:

- i. Ogharaokwu nkeokwu onu (verbal irony). E nwere ike ikpo nke a ekwuecheozo. Nke a bu mgbe odee na-abu kama ikwu ihe ka o di, o kwuo azu ya. E nwere ike ihuta nke a n'iduuzi Nwadike a kporo *Adaeze*. N'ihu akwukwo iri ise na isii (56), okokuko si, "Ulo oru na-ahu maka oku eletiriki aghaghi inata ikwe ekele n'oru oma ya n'ihu na oku eletiriki na-anyu kwa mgbe kwa mgbe. Nke a bu ihe oma n'ihu oku agbakarjala ebe niile..." O nweghi mgbe okokuko a na-eto ndi na-enye oku eletiriki n'ezikwu, kama o ji azu okwu na-ekpe ndi ahụ ikpe maka na obodo anaghi ahụ ezi aka oru ha.
- ii. Udi ogharaokwu ozu bu ogharaokwu nkeejije (dramatic irony) nke bu mgbe oguu maara ihe agwa ndi ozu no n'akuko na-amaghi. Omumaatu bu mgbe ahụ Omenuko rechara otutu umu ahia ya bia gwa ndi ibu ahia ya foduru na ndi nke o rerela ere na-echere onye ahia ya ka o bunye ha ahia ha ga-ebu wee lota obodo ha. Oguu a marala ihe mere site na mgbe a na-ekwe onu ahia ndi ahia ruo na mgbe e rere ha. Mana agwa ndi ozu, bu ndi ibu Omenuko aghotabeghi nke na-eme. Udi ogharaokwu a na-enye aka ewelite ma jigide nkoobinelu akuko. Oguu ga na-achọ ka o mara ma agwa ndi ozu no n'akuko a ga-emecha mara nke bu ezikwu na etu ha ga-esi mara ya bu ezikwu.
- iii. Udi ogharaokwu ozu bu ogharaokwu keonodu maobu nsirikwuru (situational irony). N'udi ogharaokwu a, azu ihe a turu anya ya bu nke na-eme. Mgbe eze ndi mborogwu na-akwado inwu, a turu anya na o ga-enye otu n'ime ndi umu nna ya maobu ndi obodo ya ofo eze nwa ya nwoke ka o jidere ya ganye na nwa ya e toruo ijidere ya onwe ya. Mana o meghi nke a, kama o nyere Omenuko, bu onye mbiarambia, ka o jidere nwa ya ofo eze ya ahụ. O nweghi onye turu anya na o ga-aga etu a. Etu ahụ kwa ka o di n'iduuzi *Adaeze*. Nne na ezi na ulo *Adaeze*, onye bu isi agwa akuko ahụ, na-atu anya na a tachaa ikikere eze zuchaa *Adaeze* n'ogo akwukwo di elu na o ga-enwete nnukwu oru luo di nwere ego ga-enyere ya aka lete nne ya na umu nne ya ndi ozu. Natughu anya, *Adaeze* mabara ichi Sista mgbe otutu mmadu na-ele ya anya ihe ozu.

3.3.5 Ọdịmara/Ndịmara/Njịmara

Nka ọdịmara metụtara ihe niile odee na-eziputa; ndị bu ndị e ji anya uche ahụta. O nwere ike imetuta agwa na ihe ndị digasi n'ime akukọ ndị nwere ihe ha na-egosi. Nka ọdịmara bu iji ihe di okpurukpu maobu ihe a na-ahu anya wee nochite maobu ziputa echiche. Omumaatu, e nwere ike iji agu ziputa 'ike' were mbe ziputa 'aghugho' maobu 'ako'. N'idiuuzi *Nwata Kpata Ego*, e nwere ike iji Uchendu ziputa 'nnagide', 'ntachi obi', 'agbamumbo na mmeri.'

Otutu oge, odee na-ejikari odimara ekwuputa ihe o bu n'obi n'uzo o nweghi onye o ga-aru aka kpomkwem. Otu odimara nwere ike inwe otutu mputara. Odee na-ejikari odimara eziputa ihe miri emi. Ya bu agwa maobu ihe ahụ e ji ruo ruo dika odimara na-enwe nghota nkiti na nghota miri emi. Omumaatu, Omenuko ire ndi ahia ya nwere ike ghara iputa naani ikporo ha kponye onye na-agba ahia ohu nara ego. Omume Omenuko a nwere ike iziputa 'anya ukwu, oke ochicho, nhubiga onwe n'anya, obi ojoo, afo ita mmiri dgz.'

3.3.6 Olu odee

Olu odee na-arutu aka n'onodu okokuko weere n'ihe o na-edede maobu isiokwu ya. Olu odee na-egosiputa ka odee si huta ihe na-eme na ndu bu nke o na-arutu aka na ya. E nwere ike isi na olu odee na-eziputa echiche odee na ka ihe o na-ekwu maka ya si metuta ya n'ahu. O bu nti ime mmuo oguu ka o ji anuta olu odee. Olu odee nwere ike i bu olu otito, olu mkpari, nkocha, nkaru, mkpu, mwute, ochi, mba, njakiri, dgz. Omumaatu: n'akuko *Omenuko*, e nwere ike inuta olu nkuzi na olu ajamiike dgz. Olu odee nwere ike isite n'otu gaa n'ozo dika odee na-ekpughe echiche ya wee na-aga n'akuko. O bu olu odee na-enye aka eziputa onodu ime mmuo odee; ya bu muud odee dika mgbakasi ahụ, onu, iwe, ihu mgbaru, ihu ochi, ntakasi anya dgz. Ihe ndi na-enyere odee aka ime ka olu na onodu ime mmuo odee puta buga okwu nkowa na enyo okwu ndi odee webatara n'akuko ya. E nwere ike isite n'idiuuzi *Adaeze* nke Nwadike (1998) dere wee hutatu omuma atu ihe anyi na-ekwu maka ya. N'ihu akwukwo iri na ano (14), okokuko kwuru si: '...o kwara ariri etu e si wepu ndi ocha aka n'oku, nke ichupu agu wee kpobata odumna- egbuagu.'

Na nkebite akuko a e ji nye omuma atu, e nwere ike inuta olu nkocha na nkaru n'ime ya. E nwekwara ike iji anya uche huta onodu ihu mgbaru n'ebe okokuko no. Okwu a bu 'akwa ariri' nyere aka ziputa obi adighi mma na ihu mgbaru. Okwu bu 'ichupu agu wee kpobata odumna- egbuagu' bu enyo okwu e ji ziputa ndi oke ajo omume, ndi omekome. Ma agu na odum enweghi nke na-emere mmadu ebere. Ya bu na odee ji okwu ndi a na-akocha ma na-akarukwa onodu isi n'otu ajo ihe gaa na

nke ka ya njo. Odee anabataghị na ọchịchị nke mbụ na ọchịchị nke na-anọchi nke mbụ.

Anyị anaghị ekwu na olu na muud/ọnọdu ime mmụọ odee bụ otu ihe. Muud a hụgara n'akụkọ na-arụta aka n'ọnọdu ime mmụọ maọbụ ọnọdu e ziputara maka gburugburu ihe a na-akọ. Muud metutara ka akụkọ si metụ ọgụ n'ahụ karia odee ebe olu na-eziputa ọnọdu odee weere n'ihe a na-akọ.

NNWALE ONWE

- i. Kedụ ihe anọ e nwere ike ilenye anya na ha mgbe a na-ekwu maka nka akomakọ?
- ii. Gịnị bụ mkpoghachi uche azụ?
- iii. Kedụ otu ihe na-enyekarị aka ewelite nkoobinelu n'akụkọ?
- iv. Kedụ otu ndịiche dị n'etiti obu ụzọ na mkpoghachi uche azụ?
- v. Gịnị bụ ọdịmara?
- vi. Kedụ ụdị nghota abụọ ọdịmara nwere ike inwe n'akụkọ?
- vii. Kedụ ihe e nwere ike iji ọdịmara rụọ n'akụkọ?

4.0 MMECHI

N'iheomumụ a, anyị lebara anya n'ihe gbasara nhazi ọdịnigha, ọ kachasị n'akụkọ ederede dika ọrụ nka. E lebara anya na nka mma niile dị mkpa na nhazi akụkọ dika usoro akụkọ, ndokurita, nke e nwere ike inwe ndokurita nke ime mmụọ na nke elu ahụ/ala maọbụ ndokurita nke praịmarị na nke sekondirị. Na nka akomakọ, anyị lenyere anya n'ihe ndị dika nkoobinelu, mkpoghachi uche azụ, obu ụzọ, ọdịmara na olu odee.

5.0 NCHIKỌTA

N'isi iheomumụ a, anyị ziputara nhazi ọdịnigha ọrụ nka ederede dika ngakorita ọrụ nka mma ndị na-enye aka eme ka ọrụ ọdịnigha, ọ kachasị akomakọ gaa n'usoro kwụ chīm ma weputa ezi nghota. Otu isiokwu dị mkpa a hūgara na nhazi ọdịnigha dika akụkọ bụ usoro nhazi ya. Nke metutara mmalite akụkọ, ngawanye ya, orurugha na mkpebi ya. Nka mma ndị ọzọ metutara nhazi akụkọ na-emetuta usoro nhazi akụkọ n'otu ụzọ maọbụ ọzọ. Ndokurita bụ ụgbọ e ji ebu akụkọ na-aga n'ihu ebe nka akomakọ bụ nka mma ndị ọzọ na-enye aka na-eme ka ọgụ nọgide n'ihe ọ na-agụ. Nka mma ndị a hūgara n'okpuru nhazi akụkọ nwechara ụzọ ha na ibe ha si metuta

6.0 IHE OMUME

1. Gịnị bụ nhazi akụkọ?
2. Kedụ nka mma atọ dị mkpa na nhazi akụkọ?

3. Kedu ọrụ ndokurịta n'usoro akụkọ?
4. Gini jikoro ndokurịta na nkoobinelu na nhazi akụkọ?
5. Kedu onodo olu odee na nhazi akụkọ?

7.0 NRUTUAKA

Kirszener, L. G. & Mandell, S. R. (2007). *Literature: Reading, reacting, writing*. Boston: Thomson and Wadsworth.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers Limited.

Nwadike, I. U. (1998). *Adaeze*. Obosi: Pacific Publishers Ltd.

Nwana, P. (1963). *Omenuko*. Ikeja: Longman.

Okoro, M. O. (2013). *Nwata kpata ego... Okenye ejegbuo onwe ya n'ozu*. Onitsha: Perfect Image Publishers.

Uzochukwu, S. (1990). *Nnyocha agumagu Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.

YUNIT 2 ỌDỊNAYA ỌDỊNỊGHA DỊKA ỌRỤ NKA

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Isiokwu ọdịniigha kpomkwem (subject matter)
 - 3.2 Ndinaisiokwu ọdịniigha (theme)
 - 3.3 Ndina ọdịbara gboo (recurrent themes/motif)
 - 3.3.1 Agwa
 - 3.3.2 Ọnọdu
 - 3.3.3 Ntọala
 - 3.3.4 Ntọoge
 - 3.3.5 Emereme
 - 3.4 Uru ọdịnaya bara
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Nnwale onyenduzi ga-elenye anya
- 7.0 Nruṭuaka

1.0 MKPOLITE

Anyị maara na e nwere ọtụtụ agụmagụ ọdịniigha ndị gụnyere: akụkọ nchọpụta, akụkọ mgbagwo, edendụ onwe, akụkọ ọgaranya, akụkọ nchọpụta dgz. Nkewa dị etu a gbagwasiri ụkwụ n'isiokwu/ndina, agwa, ọnọdu, ntọala na emereme dị n'agụmagụ ahụ nweta aha a na-akpọ ha. Akụkọ ọbụla nwere ihe ọ na-akọ maka ya nwekwa ọnọdu e jiri kọpụta akụkọ ahụ. Ọ bụ ụzọ dị iche iche ndị a ka odee, ọgụ na-ele anya were wepụta isiokwu maọbụ ndina n'ime akụkọ ọbụla.

Site na ntuzi aka Rockwell (1974), anyị ghọtara na agụmagụ bụ maka mmadụ n'ụwa ọ nọ n'ime ya, ọ bụ maka mmadụ siri hụta ụwa na ihe gbara ya gburugburu. Ọ bụ maka mmadụ na ngosipụta etu mmekọrịta mmadụ na ibe ya si adị n'ụwa ha hụ tara onwe ha. Ọ bụ etu a ka odee na-agbado ụkwụ depụta agụmagụ ọbụla.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- ikowa isiokwu ọdịniigha kpomkwem
- ikowa ndinaisiokwu ọdịniigha
- ikowa isiokwu ọdịbara gboo
- ikowa Ụzọ e si enweta/ahụta ọdịnaya n'ọdịniigha

- ikowa uru ọdịnaya bara n’ime ọdịnịgha.

3.0 NDỊNA KPOMKWEM

3.1 Isiokwu ọdịnịgha kpomkwem

Isiokwu ọdịnịgha bụ ihe akụkọ na-akọ maka ya. Akụkọ ọbụla nwere ihe ọ na-akọ maka ya. Odee agụmagụ nwere ike igbakwasị ụkwụ n’ihe akụkọ na-ekwu maka ha nye agụmagụ ọdịnịgha isiokwu. N’isiokwu akụkọ, o nwere ike bụrụ maka anụmanụ, mmụọ maọbụ mmadụ. Ima atụ n’akwụkwọ F. Chidozie Ogbalu ọ kpọrọ *Nza na Obu*. “Nza na Obu” bụ isiokwu. Ọzọ kwa n’akwụkwọ ya bụ *Mbediogu*, mbediogu bụ isiokwu. N’akwụkwọ *Ukwa Ruo Oge Ya* nke Ubesie, ụkwa ruo oge ya bụ isiokwu ya. Etu ahụ ka ọ dị n’akwụkwọ ọ kpọrọ *Isi Akwụ Dara Ala*. Nke a bụ isiokwu. Ụfọdụ oge ndị odee agụmagụ na-ejikarị isiokwu eme aha akwụkwọ ha. E nwechara mgbe a na-esite na ihe e dere n’akụkọ kpebite ihe ga-abụ isiokwu akụkọ ahụ. N’iduuazị, *Adaeze* nke Nwadike dere, ọ bụ eziokwu na *Adaeze* bụ isi agwa akụkọ ahụ mana e nwere ike isi na isiokwu ya bụ, ọzụzụ nwaanyị, obodo ajọ ihe na-achị dgz. Isiokwu bụ njikọta maọbụ nchikọta niile maọbụ ebumnuche odee gbasara agụmagụ ya. Akụkọ niile odee na-edede n’ime akwụkwọ ya na-agbado ụkwụ n’isiokwu edemede ya.

NNWALE ONWE

- i. Kọwaa ihe ị ghọtara bụ isiokwu agụmagụ.
- ii. Deputa ọdịnịgha Igbo atọ ị maara na isiokwu ha nakwa aha odee nke ọbụla n’ime ha.
- iii. Deputa ụzọ abụọ odee si enweta isiokwu agụmagụ ya.

3.2 Ndịnaisiokwu ọdịnịgha

Ndịnaisiokwu bụ echiche ndị batara n’isiokwu akụkọ. E nwere ike ikọwa ndịnaisiokwu dika ọkpurukpu echiche di n’agụmagụ. Ọ bụ isi sekpu ntị e ji mere akụkọ, ejije na abụ. Ndịnaisiokwu dika e si ahụ ya n’agụmagụ ọdịnịgha dika ọrụ nka na-abụkarị ihe na-eme n’ụwa mmadụ nọ n’ime ya. Ya bụ na ndịnaisiokwu di n’akụkọ na-abụ ihe e ji akuziri mmadụ ihe nke na-arụtu aka n’usoro obibindu, nsirihụwa mmadụ. Okebalama, (2003) kọwaputara ya dika foto ahụmihe dum a na-ahụ n’isiokwu agụmagụ. N’ime otu isiokwu agụmagụ, a na-enwe ọtụtụ ndina nke na-agbado ụkwụ n’isiokwu agụmagụ ahụ.

N’ala Najjiria, ọdịnịgha agụmagụ dika ọrụ nka na-ehibekarị ndịnaisiokwu ha site n’ihe gbara ha gburugburu, usoro obibindu ha, ihe kwesiri ka a na-eme na nke ekwesighi ka a na-eme n’obodo. N’otutu iduuazị Igbo ọlọrọ ọhuru, a na-ahuta ndịnaisiokwu ndi dika agha,

agbamohu, ezumohi, agumakwukwo umunwaanyi, mmegbu na ihe ndi ozọ. N'idiuazi *Juọ Obinna* na *Isi Akwu Dara N'ala* nke Tony Ubesie dere, a huru ndinaiokwu agha n'ime ha. N'idiuazi abuo ndi a ka a no kowaputa etu e si luo agha Najiri na Biafra. Odee kowara onodu a nahuta n'oge agha. *N'Isi Akwu Dara N'ala*, a hutara ka Chike bubu ogaranya tupu aluwa agha siri na-ariozi nri mgbe a na-alu agha. Na *Juọ Obinna*, site n'akparamagwa Obinna, a hutara ka ufodu ndi mmadu si ezo ka a ghara ikpuru ha gaa agha. A hutakwara ndinaiokwu agha na *Nwata Tichaa Aki Tufuo Nkume* n'etiti ndi obodo Umukpara na Umukwe.

Ndinaiokwu ozọ a nahutakwa n'idiuazi oloroohuru Igbo bu agbamohu. N'*Omenuko*, a kowaputara ka Omenuko siri resia ndi n'agba mgbere ohu ndi ibu ya ka ngwa ahia ya dakpuchara mmiri. N'*Ahubara Eze Ama*, a hutara ka ndi mmadu si buru ohu nyere Ogbuiri eze na-achi obodo Urueze. E wepu iduuzi ndi a e ji maa atu, a nahutakwa ndinaiokwu agbamohu n'ufodu iduuzi Igbo ndi ozọ.

Ezumohi bukwu ndinaiokwu ozọ a nahuta n'idiuazi oloroohuru Igbo. Ikpendu n'*Anu Gbaa Ajo Osọ* nke Ofomata dere bu onye e ji izu ohi mara. Na *Mmiri Oku E Ji Egbu Mbe* nke Ubesie dere, Enyi gosiputara akparamagwa izu ohi nke na o zugidere n'Enugu wee gakwuo n'obodo Zengu di n'ugwu Awusa wee zuo ohi n'uloaku. N'*Ukpana Okpoko Buuru*, ihe e ji mara Ndi Odogwu bu izu ohi nke na ha na-echi onye otu ha gara ohi ugboro asaa turu ugo lota Ekwueme. N'aka nke ozọ, a nahutakwa ndinaiokwu mmegbu n'idiuazi oloroohuru Igbo. Na *Juochi* nke Nzeako dere, ka Ekwuigbo nwuchara, ndi umunna ya bido megbuwe nwunye ya bu Udumma na nwa ya nwaanyi bu Juochi. Mmegbu a mere ka Udumma kporo nwa ya laa obodo nna ya. A hutakwara mmegbu ozọ n'aka Adamma onye na-anaghi enye Juochi nri etu o kwesiri. Na *Mmiri Oku E Ji Egbu Mbe*, Nneka megburu Enyi n'ih na o naghie enyeju ya afo. Oge o huru Enyi ka o na-ata azu, o boro ya ebubo na o bu azu o dowere ka o tara. Onodu ojoo a Enyi hutara onwe ya mere ka o buruzie onye ohi a zuru azu. Mnwete ndinaiokwu n'agumagu nwere ike buru site n'agwa, onodu, ntala maobukwanu n'usoro emereme di n'akuko.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu ndinaiokwu?
- ii. Deputa otu ndiche di n'etitiokwu na ndinaiokwu.
- iii. Jiri otu akwukwo nwere isiokwu gosiputa ndinaiokwu ato sitere n'ime isiokwu ahụ.

a. Ndina ọdịbara gboo

Ọtutu mgbe ka ndinaiokwu na-aputa ugboro ugboro n'oru agumagu ogologo oge. N'ime isiokwu akuko obula, a na-enwe isiokwu bu o jechaa o gwu. Ima atu, n'amamihe agumagu *Mbediogu*, aghugho bu ihe putara ugboro ugboro n'agumagu a. Ihe e ji mara mbe n'ala Igbo bu aghugho na amamihe. Ya mere odee jiri Mbediogu mere isiokwu maka na aghugho bu ihe juputara n'akwukwo agumagu ahụ. N'ime agumagu a, aghugho/amamihe bu ndina ọdịbara gboo.

Aghugho/amamihe bu ihe dibara gboo. Ndi bekee na-akpo ya motif. Ndina ọdịbara gboo bu ndina ndi dibara okputorokpu nke o nweghi onye nwe ha. O nwere ike ibu agwa e ji mara mmadu niile nke onye obula nwere ike igosiputa n'uzo di iche iche. O bu agwa/isiokwu a na-ahu kwa mgbe kwa mgbe n'akuko di iche iche nke dzi ka o bu odinala. Ndina ọdịbara gboo na-aputakarị ihe n'akuko site n'agwa, onodu, ntala, ntoge na emereme.

3.3.1 Agwa

E nwere agwa ndina ọdịbara gboo a na-ahu n'akuko uwa dum nke gunyere: onye nzuzu, aghugho, amamihe, anya ukwu dgz. Agwa ndi a niile bucha agwa a na-ahu n'akuko di iche iche n'awa dum. O nweghi onye maobu ndi ga-asị na o bu ya/ha meputara ha. Ha bu agwa si n'okpu, ha bucha odinala.

3.3.2 Onodu

E nwere onodu a na-ahukari n'akuko uwa dum. O nweghi ebe onodu di etu a na-adighi. Ima atu: ukwo - ukwo nwa, ala, ego, ihe oriri dgz. A na-enwe onodu ogbaaghara, iro, okwu na uka. A na-enwe onodu nzuko, ikpe ikpe. N'ihi na onodu ndi a na-aputa ihe n'agumagu uwa niile, o bu onodu ọdịbara gboo.

3.3.3 Ntala

Ntala ndina ọdịbara gboo bu ntala a na-ahukari n'akuko uwa dum nke na-enweghi onye weputara ha maobu webatara ha n'akuko uwa. Omumaatu ntala a gunyere: ahia, ime obodo, ugbo, ama egwuregwu, obi eze, ama oha obodo dgz. Ntala ndi a na-adi n'akuko uwa niile dika asusu ndi obula si di.

3.3.4 Ntọoge

E nwere ntọoge dị iche iche n'ụwa dum. E nwere oge ụtutu, ehie na abali, e nwere mgbe e ji akọ ihe na mgbe e ji eweputa ihe a kọrọ n'ubi, e nwere oge ọruru na oge oriri, e nwere oge akwa na oge anuri. Oge ndi a niile na-eji aka ha abia. O bu ntọoge di etu a ka a na-akpo ntọoge odibara gboo.

3.3.5 Emereme

Emereme ndina odibara gboo bu emereme zuru uwa niile onu na-enweghi onye maobu onye mbu meputara ha. Emereme ndina odibara gboo bu ihe a na-ahu n'akuko uwa dum. O bu ihe omenanro oge ufodu, mgbe ufodu o buru ihe mmadu na-emeputa mana a maghi etu o si bido maobu malite. Ima atu: ichu aja na igba aja, igwo ogwu, ofufe, oriri odinala di iche iche. Ihe ndi a niile na-esocha emebete odinaya akuko.

NNWALE ONWE

- i. Kowaa ihe bu ndina odibara Igbo.
- ii. Deputa uzọ anọ ndina odibara gboo si eziputa onwe ha n'agumagu akuko.
- iii. Jiri omumaatu akwukwo akuko deputa akuko na-eziputa ndina odibara gboo aghughu maobu amamihe.

3.4 Uru odinaya odiniigha bara

1. Odinaya no onodu ka enyo e ji ahụ uwa na ihe di ya n'ime. O di n'udi foto ahumihe dum a na-ahu n'ụwa.
2. Odinaya bu uzọ di iche odee jiri gosiputa ebe o na-arụ aka na ndu, n'agumagu ya nke o ji akowaputa echiche ya maka uwa na ihe di n'ụwa.
3. E ji odinaya di n'odiniigha akowa ufodu mmewere isiokwu dika amamihe, agha, mmeri, dgz.
4. E ji odinaya eziputa onodu, ntọoge, ntọala na emereme di n'odiniigha ederede.
5. E nwere ike site n'ihe odee dere na ndina ya/ Odinaya mata agwa odee, olu odee na udi mmadu odee bu.
6. Ihe odee jiri mee ndinaiokwu ya ga-eme ka ogu nwee mmasi gbasara isiokwu ya.

AJUJU NNWALE ONWE

1. Deputa uru ise odinaya odiniigha nwere ike iba.

4.0 MMECHI

N'ime edemede a, anyị ahụla nkọwa ọdịnaya ọdịnigha dika ọrụ nka. Anyị amarala na n'isiokwu ọdịnigha na e nwere ndịnaisiokwu. Edemede meghekwarara anya anyị n'isiokwu ọdịbara gboo na ụzọ dī iche iche e si enweta/ahụta ọdịnaya n'ọdịnigha. Anyị nyere nkọwa uru na-esite n'ezigbo ndịna apụta maka onye na-edede edemede nakwa onye na-agụ agụmagụ.

5.0 NCHIKỌTA

N'isiokwu a, anyị amarala ihe bụ isiokwu/ndịna ọdịnigha dika ọrụ nka. Iheomumụ a mekwara ka anyị hụta njikoro isiokwu na ndịisiokwu. A rụtukwaziri aka na ndịna akụkọ nwere ike isite na ihe, agwa, onodu na oge dī iche iche puru. Ihe ọzọ bụ na a na-enwekwa ọdịnaya akụkọ ndi sitere na mgbe ọkpọtọkpụ rute n'agụmagụ ugbua.

6.0 IHE OMUME

1. Kọwaa okwu ndi a n'uzo dī nkenke:
 - a. Isiokwu ọdịnigha kpomkwem (subject matter)
 - b. Ndịna isiokwu ọdịnigha (theme)
 - c. Isiokwu ọdịbara gboo (recurrent theme)
2. Deputa ụzọ anọ e si ahuta ndina/ọdịnaya ọdịnigha ọdịbara gboo.
3. Deputa uru ise ndina bara n'agụmagụ dika ọrụ nka.

7.0 NRỤTỤAKA

Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo literature and stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Ọgbalụ, F. C. (1980). *Nza na obu*. Lagos: Thomas Nelson Ltd.

Okebalama, C. N. (2003). *Mkpolite agụmagụ ọrụ Igbo*. Enugu: Snaap Press Ltd.

YUNIT 3 AGWA NA AKPARAMAGWA

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Nkenuudi agwa site n'onodu agwa n'akuko
 - 3.1.1 Isi agwa
 - 3.1.2 Agwa ukwu
 - 3.1.3 Agwa nta
 - 3.1.4 Odokoro
 - 3.2 Nkenuudi agwa site n'emere n'akuko
 - 3.2.1 Agwa ndagharị/Agwa nzuru oke
 - 3.2.2 Agwa rari/Agwa ogbi
 - 3.3 Uru agwa na akparamagwa n'odinigha
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nnwale onyenduzi ga-elenye anya
- 7.0 Nrutuaka

1.0 MKPOLITE

Onye na-agu akuko ga-ezute agwa na akparamagwa di iche iche n'oru ahụ. Agwa bu onye maobu ndi na-eweputa akparamagwa di iche iche n'ime akuko. O bu agwa na-emezuputa emereme di n'akuko. N'akuko odinigha, agwa bu mmadu nwere ako na uche na-ekwu ma na-eme ihe ndi a koru n'akuko.

Akparamagwa n'aka nke ya bu nziputa agwa. Nke a putara nziputa ejimara agwa. E nwegara ihe ndi e jiri mara agwa obula n'akuko. N'iduuzi *Okpa Aku Eri Eri*, e nwere agwa di iche iche mana Akubuzo bu onye ziputara akparamagwa e ji guo akuko a, 'okpa aku eri eri,' n'iduuzi ahụ.

A bia n'akuko obula, e nwere udi akparamagwa e ji mara agwa obula putara n'akuko ahụ. Udi akparamagwa agwa ndi a roro n'iduuzi na-akpa na-eyitekarị agwa otutu mmadu nkiti na-akpa n'ua. Akparamagwa agwa e nwere ike ihuta n'akuko nwere ike ibu, ume ngwu, obi ebere, oke amamihe, anaghi eri ihe dika Akubuzo n'*Okpa Aku Eri Eri*, dgz. Otutu mgbe odee na-eji agwa na akparamagwa di n'akuko eziputa isiokwu na ndiniisiokwu akuko ya

2.0 MBUNUCHE

Mgbe Iheomumụ a ga-abia n'isi njedebe, i kwesiri igbalị n'ikwuputa ihe ndi a:

- nkenuudi agwa site n'onodu agwa n'akuko
- nkenuudi agwa site n'emereme agwa n'akuko
- uru agwa/akparamagwa bara n'odinigha

3.0 Isiokwu ndi di okpurukpu

3.1 Nkenudi agwa site n'onodu agwa n'akuko

E nwere ike inweta agwa di iche iche n'akuko. E nwere agwa nke e nwere ike inweta site n'onodu ya n'akuko odinigha. Agwa ndi a gunyere:

3.1.1 Isi agwa

Isi agwa n'akuko bu agwa a huru kwaba okpu n'akuko ahụ. O bu agwa akuko niile na-erughari n'isi ya. O bu agwa a ka e ji dee akuko bido n'isi akuko ruo na ngwucha akuko ahụ. Agwa a na-aputa bido na mbido ruo na ngwucha. Omumaatu isi agwa n'iduuzi *Isi Akwu Dara N'ala* bu Ada ebe isi agwa n' *Ukwa Ruo Oge Ya* bu Ngozi.

3.1.2 Agwa ukwu

Agwa ukwu n'akuko bu agwa ndi ahụ putara ugboro ugboro n'akuko. Agwa ukwu ndi putara ihe n' *Ukwa Ruo Oge Ya* bu Chike na Ngozi, Onwuka na Nne Ngozi. N' *Ukpaka Miiiri Onye Ubiam*, agwa ukwu ndi putara na ya bu: Chinyere, Nne Chinyere, Nna Chinyere, Emeodi na Amadi. Agwa ukwu niile nwere ndokurita ndi gbara ha okirikiri na-enye aka ebu akuko aga n'ihu.

3.1.3 Agwa nta

Agwa nta bu agwa ndi ahụ anaghi aputacha ihe n'akuko. O nweghi akparamagwa di okpurukpu e ji mara ha n'akuko ahụ mana ha nwechara uru ha n' akuko ahụ ha batara n'ime ya. Oru ha na-aru n'akuko bu inyere agwa ukwu aka. Enwekwara ike isite n'udi agwa a ziputa otu ndiniisiokwu maobu ozu. N' *Ukwa Ruo Oge Ya*, agwa nta bu ndi ikwu na ibe Chike, umu agboghọ, ikwu na ibe, Ada, Ukochukwu gbara ha akwukwo dgz.

3.1.4 Ọdọkoro

Agwa ọdọkoro bụ agwa nọ n'akụkọ nke ọrụ ya bụ ịbụrụ agwa ukwu ọgbatuhie maọbụ ime ihe ga-eme ka isi agwa ghara inweta ihe ọ chọrọ n'ime akụkọ. N'*Isi Akwu Dara N'ala*, e nwere ike isi na Chike bụ ọgbatuhie nye Ada; n'*Ukpaka Miiiri Onye Ubiam*, Nna Chinyere bụ ọgbatuhie nye Chinyere ebe, Uchechukwu, nna Adaeze bụ ọgbatuhie nye ya n'Adaeze nke Nwadike dere.

NNWALE ONWE

- i. Deputa ụdị agwa atọ e nwere ike inweta site n'ọnodu agwa n'akụkọ ọdịnigha ma nye nkowa doro anya maka nke ọbụla.
- ii. Kedu ọrụ agwa ọdọkoro n'iduuzi a hụ tara ya?

3.2 Nkenụdị agwa site n'emereme n'akụkọ

E site n'emereme dị n'akụkọ e nwegara ụdị agwa a na- enwebe. Agwa ndị a gụnyere ndị a:

3.2.1 Agwa ndaghari/Agwa nzuru oke

Agwa ndaghari bụ agwa na-agbanwe n'oge n'oge. Agwa ndaghari n'akụkọ bụ agwa na-enwebe mgbanwe n'emereme etu e si ahụta ọnodu ya n' akụkọ ka oge na ntọala a hụ tara ya na-agbanwe. A naghị eji agwa a n'aka maọbụ kwuo ihe ọ ga-eme n'ọdịnihu. Ọ bụ ihe chi fotere o were. N'*Isi Akwu Dara N'ala*, Ada bụ agwa ndaghari. Omume Ada na-agbanwe site n'ihe oge wetara. N'*Ukwa Ruo Oge Ya*, Ọnwuka na Amadi, Nna Ngozi bụcha agwa ndaghari.

3.2.2 Agwa rarij/Agwa ogbi

Agwa rarij/agwa ogbi n'akụkọ bụ agwa anaghị agbanwe omume ya site n'ihe oge wetara maọbụ ihe ọnodu wetere. Ọ bụ agwa na-anọrọ rarij n'ụdị ihe e jiri mara ya site na mmalite akụkọ ruo na ngwucha ya. O nweghị ihe ga-adaputa na ndu ya ọ gbanwee njirimara ya n'akụkọ ọ nọ na ya. Agwa rarij bụ akwaa akwuru n'ime akụkọ ọbụla ọ nọ na ya. Na *Dinta* nke Maduekwe dere, Ngozi bụ agwa rarij n'ihu na n'agbanyeghi na nna ya, Wogu baara ya mba otutu oge ka ọ ghara ikwute okwu gbasara nne ya ozo, Ngozi gara n'ihu na-enye nna ya nsogbu ruo mgbe o kwetara na nne ya ga-alota.

NNWALE ONWE

- i. kowaa ihe bu agwa rarij na agwa ndaghari.
- ii. Nye omumaaatụ rarij abuo sitere n' iduuzi abuo.
- iii. Gini ka a na-agbado ukwu na ya enwete nkenudi agwa rarij na agwa ndaghari

3.3 Uru agwa na akparamagwa n'odinigha

1. Agwa na akparamagwa bu enyo e ji enyo mmadu obula no n'elu uwa.
2. Agwa na akparamagwa na-eziputa ihe mmadu nkiti nwere ike ime maobu buru n'uche.
3. Agwa na akparamagwa di n'akuko na-egosiputa onodu odee gbasara isiokwu o na-eede maka ya.
4. Agwa na akparamagwa bu mmadu a huru anya n'akuko na ejije.
5. E ji agwa na akparamagwa egosiputa udiri onodu mmadu na ihe di iche iche di n'elu uwa nwere ike ino.
6. Udiri agwa na akparamagwa di n'akuko na-egosiputa nkwenye ndi mmadu, ofufe, ihe e ji kporo ihe na otutu ihe ha na-aso nsu na ndu ha.
7. E ji agwa na akparamagwa egosiputa njirimara ihe a na-akowa maka ya n'akuko. emereme agwa na akparamagwa n'akuko na-egosiputa etu agwa tosiri idi n'elu uwa.
8. E nwere ike isite na aha e nyere agwa n'akuko mata ntola ebe akuko. Mgbe a huru aha dika; Omenuko, obioha, maazi Oji dgz, dika ha di n'omenuko, o ga-enye aka imata n' a toro ntola Omenuko n'ala Igbo.
9. E nwekwaziri ike isite n'onu okwu agwa di n'akuko nwete olu ode akuko.

NNWALE INWE

Deputa uru ise agwa na akparamagwa nwere ike iba n'akuko odinigha.

4.0 MMECHI

Anyi ahula na agwa na akparamagwa n'akuko nwere nkenudi di iche iche nke gunyere agwa nke anyi nwere ike inwete site n'onodu na emereme ha n'ime akuko odinigha. Udiri agwa ndi a di iche iche nwere uru ha na-abara onye na-agu akwukwo akuko odinigha na onye choru ide akuko. Ya bu na onye obula na-agu iduuzi maobu na-eede iduuzi ga-ewebata udiri agwa ndi o choru ma buru ndi ga-aba uru n'akuko ya ka akuko were dika a choru na ka o kwesiri. Emereme agwa na-enyere oguu aka inwe mmasi n'akuko o na-agu. Ihe ndi a niile so na nka mma di n'akuko e ji achu akuko mma.

5.0 NCHIKỌTA

N'isiokwu Iheomumụ a, anyị ahụla na agwa na akparamagwa nwere uru ha bara n'odiniigha, ụdị ya dị iche iche anyị nwere ike ihụta n'akụkọ ka isiokwu a lebara anya.

6.0 IHE OMUME

1. Kedụ ihe bụ agwa na akparamagwa?
2. Depụta ma kọwaa nkenụdị agwa nke a na-ahụta site n'ọnọdụ.
3. Depụta uru ise agwa na akparamagwa bara n'akụkọ
4. Kedụ ụdị agwa abụọ ndị a na-esite n'emereme enweta?

7.0 NRỤTUAKA

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

Ubesie, T. U. (1973). *Ụkwa ruo oge ya*. Ibadan: Oxford University Press.

Ubesie, T. U. (1973). *Isi akwụ dara n'ala*. Ibadan: Oxford University Press.

YUNIT 4 KEESIRIHU ỌDINIIGHA AKUKO

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Keesirihu onye nke mbu
 - 3.2 Keesirihu onye nke ato
 - 3.2.1 Oko kachi (omniscient narrative)
 - 3.2.2 Okokachi mkpa oke (limited omniscient narrative)
 - 3.2.3 Oko nke a huru anya (objective narrative)
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka

1.0 MKPOLITE

A na-enwe okoakuko n'akuko niile di n'udi odiniigha. Nke a putara na otu n'ime ajuju ode na-aju mgbe o na-agba mbo ichikota ekemeke uche ya bu "Kedu onye akuko a ga-esi n'onu ya puta. O bu onye obula odee hoooro maka isi n'onu ya koputa akuko ya na-ekpebite keesirihu akuko obula. A naghị ahukari odee dika okoakuko n'iduuzi. O burugodu na oru ahụ di n'olu onye nke mbu; 'mu na anyi', o bu oru diiri onye akomako icheputa na ikpuputa agwa ga-akoputa echiche ya na oru nka ya. A na-elegara onye obula a hoooro ma kpuo maka iji koputa akuko ya ka onye zoro n'ime awuru (n'ime uwe mmowu). Site n'ikpebite onu ga-akoputa akuko ya, ode enyela aka kwalite nka mma akuko ya. Mgbe o na-ekpebite onye ga-abu okoakuko ya, ode nwere ike nye ya onu onye nke mbu maobu onye nke ato. Mgbe e nyere akuko n'onu onye nke mbu, a maara na okoakuko bu otu n'ime agwa ndi no n'akuko. Mana, o buru na okoakuko bu onye nke ato, okoakuko esoghi n'akuko kama o kwupuru n'akuku na-akoputa ihe ndi mere na ndu ndi ozu. A na-enwekwa akuko ndi na-enwe kariya otu okoakuko dika e nwere ike ihuta n'iduuzi *O Di Egwu* nke Chuma Okeke dere. Akuko bidoro n'onu okoakuko na-esoghi n'akuko mecha banye n'onu okoakuko so na ya bu akuko.

2.0 MBUNUCHE

Na mmechi agba Iheomumu a, i ga-enwe ike:

- ikowaa ihe bu keesirihu akuko
- ikwuputa udi keesirihu ndi e nwegara
- ikowaa ka nke obula n'ime keesirihu ndi a si aga.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Keesirihu onye nke mbu

Na Mkpolite agba Iheomumu a, anyi kwuputara naodee akuko abughi okokoko. O na-achowa agwa o ga-etinye akuko n'onu yamaka ikoputa ya bu akuko. Agwa nke a nwere ike ibu agwa di n'akuko maobu agwa kwupuru onwe ya ma na-ako ihe mere na ndu agwa ndi ozo. Oko akuko nwere ike yiri awuru nke ga-eme na a gaghị akpo ya aha n'akuko. Mgbe ufodu, okokoko aburu onye a maara aha ya n'akuko dika e nwere ike ihu ya n'*O Di Egwu* nke Chuma Okeke dere. N'akuko a, e tinyere akuko n'onu Ajoanu, bu agwa so n'akuko o kowazie ihe megara na ndu ya na ezinaulo ya. Akuko *O Di Egwu* bu otu n'ime iduuazi e ji ziputa na e nwere ike ihuta karja otu okokoko n'otu iduuazi.⁷

Ya bu na mgbe a na-ekwu maka keesirihu akuko maobu iduuazi, ihe a na-ekwu maka ya bu nka mma iduuazi na-ahu maka onu e ji koputa akuko dika onu onye nke mbu na onu onye nke ato. Mgbe akuko si n'onu onye nke mbu, o buru keesirihu onye nke mbu. N'udi keesirihu a, a na-eji nnochi aha onye nke mbu bu 'm, mu, na anyi' na-akoputa akuko dika a hutara n'*O Di Egwu*: "...o bu ubochi ahụ ka nsogbu **m** bidoro...mmiri mara **mu** bu ehi na anya...Ezemmuo gwara **anyi** na enyemaka adighi..." (18-19). Mgbe keesirihu akuko bu onye nke mbu, ya bu akuko na-esikari n'onu otu n'ime agwa ukwu di n'akuko aputa. E nwegara ufodu uru na-adi n'iko n'onu onye nke mbu (ya bu keesirihu onye nke mbu). Ndi dika Kirszner na Mandell (2007) na-eme ka a mara na mgbe a koputara akuko n'onu onye nke mbu, o na-enye aka ime ka oguu kweta na okokoko huru ma mara ihe o na-ako. Nke a mere na ndi oguu na-aka anabata ihe ha na-agu dika ihe di ntukwasị obi. Iko n'olu onye nke mbu na-enyekwara odeeka ikowami ihe o na-ako ma zeere nsogbu di n'otu o ga-esi dowe aka nka wee kowamie echiche ya maoburu na o na-ako n'olu onye nke ato. Ya bu na o bu uzo ka mfe iji kowamie echiche odee.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu keesirihu onye nke mbu?
- ii. Kedu njirimara keesirihu onye nke mbu?
- iii. Kedu uru di n'iji keesirihu onye nke mbu na-akoputa akuko?

3.1.1 Keesirihu onye nke ato

Otuotu oge,odee na-akoputa akuko site n'iji onu onye nke ato. N'udi keesirihu di etu a, a na-ahukari nnochi aha dika onye nke ato naya, dika 'o/o, na ha'. Keesirihu onye nke ato a na-adikari n'udi di iche iche. Kirszner na Mandell (2007) hutara udi ya ato n'Iheomumu agumagu ha

mere. Ụdị ya ndị a bụga: ọkọkachi, ọkọkachi mkpa oke, na ọkọ nke kwụọto.

3.1.2 Ọkọkachi (Omniscient narrator)

Aha ọzọ e nwere ike ịkpọ nke a bụ ọkọkaomarachaa. N'ụdị aka nka akomakọ nke a, ọkọakukọ na-akọzucha ihe niile megasiri na ndụ agwa niile dị n'akukọ. Ọ na-akọchasi ma nke agwa ndị nọ n'akukọ chere n'uche, mere na nzuzo maọbụ n'ihe. Ya bụ na ọkọakukọ ebe a na-amazu ihe niile. Ụdị ọkọakukọ a esoghị n'akukọ, kama ọ nọpuru n'akukọ wee na-akọ ihe mere na ndụ agwa ndị nọ n'akukọ. Ebe ha nọpuru anọpuru n'akukọ, ihe ha na-ahụ kariri ihe anya otu onye so n'ime akukọ nwere ike ihu. Odee na-eme ụdị ọkọakukọ a ọ dika Chukwu onye mazuru ma na-ahuzu ihe niile. Ọ bụ n'onu ụdị ọkọakukọ a ka e si anutacha ihe niile mere na ndụ agwa ndị n'akukọ. Ọ bụ ya na-ekpughe ihe niile zoro ezo n'akukọ maka na ọ mazu ha niile. Otutu akukọ iduuazi Igbo nọ n'ụdị keesirihu a. Omumaatu: "Gini ka Uchendu na-ebere akwa, o chetere otu nwanji a si lekota ya, zuo ya afọ isii zuru ezu..." E lee anya na nkebite akukọ a si n'iduuazi *Nwata Kpata Ego* nke Okoro dere, a ga-ahuta na ọkọakukọ ebe a kochara ihe Uchendu na-eche n'ime obi ya. Nke a bụ otu ihe e ji mara ọkọkachi.

3.1.3 Ọkọkachi mkpa oke (Limited omniscient narrator)

Nke a bụ ụdị keesirihu onye nke atọ ebe a na-enwe ọkọakukọ na-agbakwasị ukwu naanị n'ihe niile gbasara maọbụ mere na gburu gburu maọbụ na ndụ otu agwa. Ihe niile a na-akoputa n'udiakukọ a bụ nke agwa e lekwasiri anya huru, kwuru, mere, nuru maọbụ nke meturu ya n'ahu. E nwere ike ihuta ụdị keesirihu onye nke atọ a n'iduuazi Ofomata bụ *Anu Gbaa Ajo Oso* ebe ọkọakukọ lekwasiri isi agwa bụ Ikipendu anya. Akukọ ahụ niile bukarị maka ihe niile mere na ndụ Ikipendu. Dika ọ di na keesirihu onye nke atọ niile, ọkọakukọ na-enwe ohere iko ihe niile na-enweghi ihe gbochiri ya. Ọ buru na keesirihu onye nke mbu ọkọakukọ na-akọ 86ay a86e si metuta ya. Naanị etu ọkọakukọ si hu ihe ka ọ na-akọ. Ọ naghị akọ nke ọ maghi maọbụ nke ọ noghi n'ime ya. Mana ọ buru n'okokachi mkpa oke, ọkọakukọ na-akọ ka ọ mazuchara ihe niile gbasara agwa a gbadoro anya naya wee na-akọ akukọ.

3.1.4 Ọkọ nke kwu oto (Objective narrator)

Aha ọzọ e nwere ike ịkpọ nke a bụ ọkọ nke kwu zii, ọkọ ka ejije, maọbụ ọkọ nke a huru anya. Nke a bukwa otu n'ime keesirihu onye nke atọ. Ụdị keesirihu a na-akoputa akukọ n'udị ejije. N'udị keesirihu a, ọkọakukọ na-akokwa n'onu onye nke atọ. Ọ na-akokwa ihe mere na ndụ agwa ọzọ. Ọkọ akukọ esoghị n'akukọ. Ma ebe o si ditu iche na keesirihu onye nke atọ ndi ọzọ bụ na ọkọakukọ ebe a naghị aba n'ime obi agwa di

n'akukọ ma kọchaa nke agwa ahụ chere n'echiche maọbụ mere na nzuzo. N'ọkọ nke a hụrụ anya, ọkọakukọ na-akọ ihe ndị doro anya mmadụ nkịtị imata maọbụ hụta na gburugburu ya. Ka e si eziputa echiche maọbụ ihe mere na nzuzo bụ site n'inwe nkenke mkparịta ụka maọbụ mgbagha ka okwu zoro ezo maọbụ si n'echiche mmadụ si n'ọnụ ndị o metụtara pụta kpomkwem.

N'ebe a, ọ bughị ọkọakukọ na-akoputa uche agwa dị n'akukọ maọbụ ihe kpatara agwa dị n'akukọ ji eme ihe ọ na-eme. Ihe ọkọakukọ na-eme bụ inye ohere otutu oge n'ime akukọ ka e site na mkparịta ụka na emereme dị n'akukọ hụta ma kpebite ihe ndị na-eme na ndụ agwa ndị a hụgara n'akukọ. E nwere ike ihuta ụdị keesirihụ onye nke atọ a n'iduuzi *Omenuko* nke Nwana dere na *Obiefuna* nke Ogbalu dere. Omumaatu: "Omenuko wee kpọọ umunne ya,...ọ wee sịkwa ha, site n'ihia nke a, onwu ka m ndu utu ugbo a, aghaghị m inwu" (pg.9). N'ebe a, a ga-ahuta na ọkọakukọ nyeturu ohere wee hapuru Omenuko, bụ isi agwa onodu ikoputa onodu mkpagbu obi ya. Nke bụ mkpagbu sitere n'ihia o mere; bụ ire ndi na-amu ahia n'aka ya. Ọkọakukọ agaghị n'ime obi Omenuko kọchaa ka ọ machaara onodu mgbu obi ya kama e nwere onodu mkparịta ụka nke e sitere na ya koputa onodu di etu a n'agwa di n'akukọ.

NNWALE ONWE

- i. Gini bụ keesirihụ onye nke atọ?
- ii. Kedu ndiche di n'etiti keesirihụ okokachi na oko nke kwuto?

4.0 MMECHI

Aka nka keesirihụ bụ otu n'ime nka mma agumagu odee na-akpachapụ anya na ya mgbe ọ na-agba mbọ ichikota ekemeke uche ya n'oru iduuzi. Ọ bụ otu n'ime njirimara akukọ n'iduuzi. Odee akukọ na-achọ ọkọakukọ nke ọ ga-esi n'onu ya wee koputa echiche ya gbasara ndu anyi no na ya na gburu gburu uwa. Ọ bụ odee ka ọ diiri ihoro aka nka nkoputa masiri ya maka iji koputa akukọ ya. Anyi hutakwara site na nkowa e nyere n'Iheomumu na odee nwere ike igbaso kariya otu aka nka nkoputa n'akukọ ya dika anyi hutara ya n'iduuzi *O Di Egwu*. Mana otu ihe di mkpa odee na-eme bu igba mbọ hu na aka nka ọ gbasoro na nkoputa akukọ ya bu nke ga-enye aka buputachaa ihe niile o bu n'uche igwa oha mmadu.

5.0 NCHIKỌTA

Iheomumụ a akọwaputala nka keesirihụ dika nka mma di oke mkpa n'akukọ iduuazi. Odee abughị okokukọ di n'orụ iduuazi ya. Nke a mere na odee na-enwe okokukọ ya. O nwere ike idi n'udi onye nke mbu maobu onye nke ato. N'onye nke mbu, okokukọ so n'ime akukọ. N'onye nke ato, okokukọ esoghi n'akukọ. O bu ogo odee chodebere inodebe n'akukọ ya na-ekpebite udi okokukọ o na-enye akukọ ya n'onu ya.

6.0 IHE OMUME

1. Gini bu keesirihụ?
2. Kedu udi keesirihụ e nwere ike ihuta n'iduuazi Igbo?
3. Kedu otu ihe jikoro udi keesirihụ ndi a na-eji akoputa akukọ?
4. Kedu ndiche abuo di n'etiti keesirihụ onye nke mbu na onye nke ato?

7.0 NRUTUAKA

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo literature and stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Nwana, P. (1963). *Omenuko*. Ikeja: Longman.

Okoro, M. O. (2013). *Nwata kpata ego... Okenye ejegbuo onwe ya n'ozu*. Onitsha: Perfect Image Publishers.

Ogbalu, F. C. (1974). *Obiefuna*. Onitsha: Varsity Press.

Okeke, C. (2007). *O di egwu*. Enugu: Snaap Press.

YUNIT 5 NTOALA AKUKO

NDINA

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Ntoala ebe
 - 3.2 Ntoala onodu
 - 3.2 Ntoala oge
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka

1.0 MKPOLITE

Ntoala na-arutu aka n'uzo ihe ato n'akuko odiniigha: ebe, oge na onodu. Ntoala n'akuko na-egosiputa ebe, oge na etu ihe siri kwuru n'oha obodo. Ebe, oge na nsirikwuru maobu onodu ndi no n'akuko di mkpa n'ebe nkamma ozu ndi no n'akuko no. Omumaatu, ntoala a nwere nnukwu onodu n'ihe agwa nwere ike ime maobu ka ha siri chee echiche ma kpaa agwa n'akuko.

2.0 MBUNUCHE

Mgbe i ga-emecha iheomumu a, o kwesiri ka i nwee ike ikowaputa ndina ihe ndi a:

- Ntoala ebe
- Ntoala onodu
- Ntoala oge.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Ntoala Ebe

Onye odee akuko ga-enweriri ebe o bu n'uche ede akuko o na-edede maka ya noro mee nke nwere ike ibu ebe a ma ama maobu ebe a maghi ama nke odee rotara arota. Odee nwere ike toto ntoala akuko ya n'ebe ato:

1. Ebe a ma ama. N'iduuzi *Ukwa Ruo Oge Ya*, Ubesie toro ntoala akuko ya ebe a ma ama bu Enugu. Na *Juo Obinna*, Ubesie toro ntoala akuko n'Owere.

2. Odee akukọ nwere ike tọọ ntọala akukọ ya ebe na-edochaghị anya dika n'akwukwọ akukọ Odilora bu *Okpa Aku Eri Eri*. E nweghị onye ma ebe bu Abangwu. Urueze bu aha ebe edochaghị anya n'*Ahubara Eze Ama*. Odee jiri aha nhuruche mere ebe ntọala akukọ ya.
3. Odee nwere ike ide akukọ ya ma o nweghị ebe a kporo aha akukọ noro mee. N'iduuzi *Obiefuna* na *Ebubedike* ndi Ogbalu dere, o nweghị ebe a akporo aha kpomkwem a toro ntọala akukọ mana odee dere akukọ ya. N'udi akukọ di otu a, e nwere ike isite n'aha e nyegara agwa ndi di n'akukọ kpebite ebe bu ntọala akukọ ahụ

NNWALE ONWE

- i. Kowaa ihe i ghotara bu ntọala ebe.
- ii. Kedụ udi ntoala ebe abuo e nwere ike inwe n'iduuzi igbo?
- iii. Kedụ otu uzọ e nwere ike isi kpebite ntọala ebe akukọ mgbe enweghi ebe a kporo aha n' akukọ?s

3.2 NTOALA ONODU

Aha ozọ e nwere ike ikpo nkea bu ntọala nsirikwuru. O bu ihe ndi na-eme n'oha obodo maobu ka ihe siri gbata kwuru n'ebe na n'oge odee dere akwukwọ akukọ ya. Ihe ndi a nwere ike buru onodu ndoro ndoro ochichi, onodu aku na uba, onodu esemokwu, ma o bu agha dgz. N'*Isi Akwu Dara N'ala*, Ubesie toro ntọala ya n'onodu obi erughi ala maka agha. Udi onodu a bu nke ihe egwu, onodu ndi mmadu no na ya bu ogbaghara, o nweghị onye ji ndu ya aka, onodu ukọ nri dikwa n'oge ahụ, o bu umu nwaanyi na-akpatazi ihe nri ezinulo maka na ndi nwoke no n'agha na ujo nke izere ndu. Udi onodu a niile bu etu ihe siri gbata kwuru n'oge odee toro ntọala agumagu ya bu *Isi Akwu Dara N'ala*.

NNWALE ONWE

- i. Kedụ aha ozọ e nwere ike ikpo ntọala onodu?
- ii. Jiri otu iduuzi deputa etu ntọala onodu di n'iduuzi ahụ.

3.3 Ntọala Oge

Ntọala oge n'ime akukọ na-arutu aka mgbe ihe ndi a koru n'akukọ mere. Na ntọala oge, e nwere oge ato nke gunyere: oge ugbo a, oge odinihu na oge gara aga.

a. Oge ugbu a

Odee nwere ike na-akọ maka ihe ndị na-eme n'oge nke ya, mgbe ya onwe ya nọ na-ahụ ihe na-eme. N'*Adaeze* nke Nwadike dere, ihe na-eme n'oge ahụ bụ nkwenye ọtụtụ ndị mmadụ na ịzụ nwaanyi n'agụmakwụkwọ bụ imefu ego. N'*Isi Akwụ Dara N'ala*, Ubesie nọ ndụ hụ ihe mere n'agha Najirija na Bịafra jiri ya tọọ ntọala oge iduuzi a.

b. Oge ọdịnihu

N'ụdị edemede a, ode na-edede akụkọ dika onye amụma. O na-anọrọ n'edemede o na-edede mgbe ahụ dee ihe ga-eme n'ọdịnihu site n'ihe o na-ahụ na-eme n'oge ya. Ọmụmaatụ bụ *Animal Farm* nke George Orwell dere gbasara ọgbaghara dī n'etiti mmadụ nke o ji ụmụ anụmanụ ziputa bụ ihe na-emezi ugbu a.

ch. Oge gara aga

Odee akụkọ nwere ike ịtọ ntọala akụkọ n'oge gara aga na ndụ ya maọbụ ndụ onye ọzọ. Nke a ka odee na-eme iji chetara maọbụ rụturu ndi ọgụ ọgụ aka ka ihe si kwuru na mgbe ochie. *Ukpaka Okpoko Buuru* nke Tony Ubesie dere nwere ntọala oge gara aga. Ntọala ya n'akụkọ a gosiri ọgụ ka ime obodo ala Igbo dību tupu ndi ọcha abia. Ọgbalụ jikwa ntọala oge gara aga dee akwụkwọ akụkọ *Obiefula*.

NNWALE ONWE

- i. Deputa ụdiri ntọala oge atọ e nwere ike inwe n'odiniigha ma kowaa ihe i ghotara na nke obula.
- ii. Deputa iduuzi atọ i ga-eji ziputa udi ntọala oge atọ ndi anyi ruru aka n'Iheomumu a.

4.0 MMECHI

Ntọala dika a hurula bu otu n'ime nka mma agumagu ma buru ntu e ji atụ agumagu. O bu ihe mgbakwasị ukwu ọgụ ga-eji na-enyocha agumagu odee dere. Anyi ahula na e nwere ntọala oge na ntọala onodu. Ya bu na odee iduuzi ga-agba mbọ webata ntọala atọ ndi a n'akukọ ya ka o nwee ike di mma ma tọ ọgụ uto. Nke bu maka na mgbe o bula odee nwere echiche o chorọ iziputa, so na-agba mbọ debe echiche ya n'uzo o ga-aka emetuta ọgụ n'ahụ. Otu n'ime uzọ ahụ bu ikeputa ebe, oge, na onodu a ga na-elejere anya dika ntọala echiche ya.

5.0 NCHIKỌTA

N'isiokwu edemede a, anyị ahụla ihe bụ ntọala na ụdiri ntọala ndị e nwere nke ọ bụ ha na-eme ka edemede maa mma. Ntọala so n'otu n'ime ihe ndị a na-agbado ụkwụ na ha were na-enyocha ọdịniigha ederede dika ọrụ nka.

6.0 NNWALE ONYENDUZI GA-ELENYE ANYA

1. Kọwaa n'uju ihe bụ ntọala.
2. Kedu ọrụ ntọala n'ime akụkọ ederede ọdịniigha?
3. Kedu ụdị ntọala atọ e nwere ike inwe n'akụkọ Igbo?

7.0 NRỤTUAKA

Finnegan, R. (1970). *Oral literature in Africa*. London: Oxford University Press.

Emenyonu, E. N. (1978). *The rise of the Igbo novel*. Ibadan: OUP.

Boulton, M. (1954). *The anatomy of prose*. London: Routledge & Kegan Paul.

YUNIT 6 ASỤSỤ

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpòmkwem
 - 3.1 Ihe ndị na-abata na nka asụsụ
 - 3.2 Atụmatụ agụmagụ
 - 3.2.1 Atụmatụ uche
 - 3.2.1.1 Myiri
 - 3.2.1.2 Ilu
 - 3.2.1.3 Akpaalaokwu
 - 3.2.1.4 Mmemmadụ
 - 3.2.1.5 Ụkabụilu
 - 3.2.1.6 Egbeokwu
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtaaka

1.0 MKPOLITE

Ọ bụ asụsụ ka e ji emebe ọdịnịgha. Ọ bụkwa n'ihị na ọgụ na-anụ ma na-asụ asụsụ odee mere ka o nwee ike ịgụ ma ghọta ihe odee na-akọ maka ya. Ya bụ na e wepụ asụsụ, a gaghị enwe iduuazi. Asụsụ bara uru maka na a kọchaa akụkọ dị uto ma asụsụ ya adabaghị, a kwọla aka tiere ọkụkọ akị. Asụsụ odee kwesiri ịdị mfe ma dokwaa anya. Odee kwesiri iwebata atụmatụ okwu na atụmatụ uche ndị ga-enye aka mee ka nkamma dị n'ọdịnịgha dika ọrụ nka pụta ihe. Site n'ịmata ndị ọ na-edere iduuazi, ọ ga-enyere ya aka ịmata ụdị asụsụ ọ ga-eji dee iduuazi ya.

Ụzọchukwu (2012:92) mere ka a mata na dika ọ dị n'ụdị agụmagụ ọbụla, a na-ejikwa asụsụ egosiputa nka mma ndị ọzọ n'iduuazi. Ọ gara n'ihu ikwu na nke a metụtara ụzọ odee si ewere usoro uto asụsụ, usoro nsi ekwu na usoro nsi ede gosiputa mbunuche ya gbasara ọdịnaya, ndokọ akomakọ, na agwa. Ebe ọ bụ ihe kwesiri n'ebe a, buru n'uche na a ga-esi n'iduuazi nweta omuma atụ nke ọbụla. N'usoro uto asụsụ a ga-eleba anya etu odee siri were usoro okwu ya wepụta mbunuche ya, ma meekwa ka ndanusoro ọdịnịgha gbaa elu n'edemede ya. N'otu aka ahụ, a ga-elebakwa anya n'ụdị ahiriokwu dị n'edemede ya, na etu nke ọbụla siri ba uru n'iweputa echiche odee. N'usoro nsiekwu, a ga-eleru anya ka nhọ okwu na mmakọ okwu dị iche iche, na atụmatụ agụmagụ dika ilu, nkọnilu, ụkabụilu siri daba n'edemede ya, were kwalite aka nka ya. A

ga-atulekwa etu odee siri were mkpariṭa ụka na olu ndị gosiputa agwa na emereme iduuazi ya.

N'isi Iheomumụ a, a ga-eleba anya n'ihe ndị na-abata na nka asusu n'odinigha ederede Igbo nakwa ụfọdụ atumatụ okwu na atumatụ uche e nwere n'Igbo nakwa ụfọdụ iduuazi e nwere ike ihu ha.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumụ a, i ga-enwe ike:

- ihe ndi nwere ike imebe nka asusu n' iduuazi
- atumatukwu ndi na-abata n' iduuazi
- atumatu uche ndi na-abata n' iduuazi

3.0 Ndina Kpomkwem

3.1 Ihe ndi na-abata na nka asusu odinigha

Dika odee iduuazi maobu onye ntucha iduuazi, e nwere nka asusu ndi a na-ebu n'obi mgbe a na-edede maobu atucha iduuazi. Ihe ndi a di mkpa n'ihia na a bia na mmewere iduuazi niile, e wepu nka asusu n'uso, o dighi ihe a ga-ako maobu ede. Otutu ihe na-abata na nka asusu. Nwadike (1992:86-88) kwuru na ha gunyere:

- i. Iji Igbo Izugbe wee na-edede ka oha na eze ghota ihe a na-ako. E ji Igbo Izugbe ka o bu olu ndi?
- ii. Nho okwu: okwu ndi a horo na ihe a na-ako ga-adagba. O buru na a na-ako akuko agha, okwu di iche iche gbasara agha ga-abata. Etu a ka o dikwa n'isiokwu ndi ozu.
- iii. Mkpariṭa ụka na-eme ka ihe a na-ako buru ezie ma dikwa ebube.
- iv. Odidi ahirikwu: kedu ka odee si ahazi okwu ndi di n'ahirikwu? Kedu odidi ahirikwu ya? Nhazi na odidi ndi a na-eme ka ogugu akuko di mfe maobu sie ike; gaa were were maobu kpoo ogwu.
- v. Akanka: e nwere usoro odee si na-edede nke na-ekwapu ya iche n'ebe ndi odee ndi ozu no. E nweri etu o si eji asusu ede nke ndi ogugu ji mara ya.
- vi. Nhurunuche: odee, site na nkowa ya, tosiri ime ka ogugu jiri anyauche ya (nhurunuche) hu, nuru, sie, ratu ma metu ihe ndi a kowara.
- vii. Ejimaatu: kedu ejimaatu odee webatara n'akuko ya? Olee ihe ndi ahu bu o kpoo aha, ha aruturu anyi ihe ndi ozu aka? Dika omu nkwa na-egosi ihe egwu, ihe/ebe di nsu; nzu na-egosi obi ocha na ihunanya; ofo na-egosi ike ochichi na eziokwu; ogu na-egosi aka idi ocha.

- viii. Atumatụ okwu: keduga atumatụ okwu dị iche iche odee jiri chọọ edemede ya mma? Olee ọrụ ha n'ebe e webatara ha?

NNWALE ONWE

Deputa ihe anọ na-abata na nka asụsụ.

3.2 Atumatụ agumagu

Atumatụ agumagu bụ ihe ndị ahụ a na-eji achọ iduuazị mma. Ọ bụ ha na-eme ka iduuazị diwaga iche n'ebe agumagu dika ọrụ mmụta dị. A bịa n'iduuazị, e nwere ike ihuta atumatụ agumagu abụọ: atumatụ okwu na atumatụ uche. Atumatụ okwu bụ ụdị asụsụ maọbụ okwu ndị ahụ nke na-anaghị eme ka mmadụ chee echiche ime. Ha gụnyere nkwusara (mgbe mmadụ na-agwa mmadụ na-anọghị nso okwu dika onye ahụ ọ nọ ebe ahụ), ajuju nzara onwe (ajuju a na-aju nke e nweghị onye ga-asa ya); nru aka (iruturu ihe ọzọ aka) na ndị ọzọ. N'aka nke ọzọ, atumatụ uche bụ okwu ndị ahụ nke na-eme ka mmadụ chee echiche. Nghota nsenelu ahụ diwagara iche na nghota omimi ha. Ha gụnyere: myiri, mburu, ilu, nkwuma, egbeokwu, akpaalaokwu, asinilu, ukabuilu na ndị ọzọ. Ọ bụ atumatụ uche ka a ga-agbado ukwu na ya kpomkwem n'ebe a.

3.2.1 Atumatụ uche

Dika e si kowaa na mbụ, atumatụ uche bụ nka akomako ndị ahụ nke nghota nsenelu diwagara iche na nghota omimi ya. Ha gụnyere myiri, mmemmadu, ilu, ukabuilu, asinilu, egbeokwu, akpaalaokwu, nkwuma, mburu, aha onochi na ndị ọzọ. A ga-akowa ufodu n'ime ha ugbo a.

3.2.1.1 Myiri

Myiri bụ ntunyere a na-atunyere ihe abụọ nke e ji 'dika' maobu 'ka' emebe. Mbah na Mbah (2007) kowara na ihe abụọ a na-atunyere ahaghị nhatanha. Na *Juọ Obinna* nke Tony Ubesie dere, a hutara omumaatu myiri n'ihu akwukwo iri abụọ na itoolu, "Akwukwo ego e nwere ugbo a dika akwukwo mmadụ dokanyere ibe ya."

3.2.1.2 Ilu

Ilu bụ mmanu ndi Igbo ji eri okwu. Ilu bụ okwu ndi ahụ di omimi nke a na-eji achọ iduuazị mma. Ubesie na-ejikari ilu egosiputa isiokwu na ndinaiisiokwu di n'akuko ya. N'ihu akwukwo iri itoolu na otu n'akwukwo *Ukpana Okpoko Buuru*, o ji ilu ndi a were chikota isiokwu iduuazi a: "Onye a na-agwo ibi o na-eto afọ, udele na-akpo ya oku n'ajo ohia...onye chorọ ihe ukwu ga-ahụ agba enyi." N'Ogwu nke Kriagbedo

dere, a hụtakwara ọmụma atụ ilu. Otu n'ime ha bụ nke pụtara n'ihu akwụkwọ asaa ebe o dere, "E lelịa nwa ite, ọ gbanyuọ ọkụ." Ọ na-ahịa ahụ ihu iduuazị Igbo nke na-enweghị ilu na ya. Iduuazị dị etu a dika onye sachara ahụ ma gbara ọtọ gawa ahịa.

3.2.1.3 Akpaalaokwu

Akpaalaokwu bụ okwu ndị ahụ dị omimi nke odee na-esi na ya ziruo ozi ọ na-achọ izi. ọ na-adịkarị n'ụdị nkebiokwu. Na *Juọ Obinna*, a ga-ahụta ọmụmaatụ nke a: "Erimeri bụ aturu tawa."

Ịbụ aturu taba bụ akpala okwu dị n'usoro okwu a e ji maa atụ. Omụmaatụ ndị ọzọ e nwere ike ihụta n'asụsụ Igbo bụga; ime aka azụ, ire abụọ, ọkpa ehi, afọ ita mmiri. Nke ọbụla n'ime ha na-enwe nghọta nkịtị nwee nghọta mmiri emi.

3.2.1.4 Mmemmadu

Mmemmadu bụ mgbe e ji ihe adighi ndu mee ihe ndi di ndu na-eme. Onwukwe (2009) kowara memmadu dika iwere agwara mmadu nye ihe adighi eku ume. N'ebe a, okwute nwere ike ikwu okwu, elu igwe nwere ike chia ochi maobu bee akwa. Na *Juọ Obinna*, n'ihu akwukwo iri anọ na atọ, ode kwuru na ihu bụ igwe ochi ochi. A bjakwa n'ihu akwukwo iri atọ, o kwuru na afọ nri na-adighi na-akuru ya egwu, ubiam na-ekwere ya ekwere. N'omuma atụ ndi a, ọ bụ naani ihe na-eku ume, okachasi mmadu nwere ike ichi ochi maobu guo egwu mana a hutara na ihe na-adighi eku ume dika igwe chiri ochi ebe ubiam kwere egwu.

3.2.1.5 Ukabuilu

Ukabuilu bụ okwu ndi na-adị nkenke nke na-arutu ihe aka. Mbah na Mbah (2007) hutara ya dika okwu ndumodu e gburu ichafu. Ukabuilu na ilu yitere mana ebe ha no di iche bu na ukabuilu ka ilu eto ogologo. Ufodu mgbe, a na-eji okwu a bu "Nke a wee buru uka buru ilu" were na-emechi ukabuilu. A bja na *Juọ Obinna*, omuma atụ ukabuilu a hutara bu n'ihu akwukwo iri atọ na asatọ ebe odee dere:

Ka mmonwu Akokwa jere ahia mmonwu n'Uburu ka ndi otu ya kuru ekwe juo ya si 'oke mmonwu, a ga-ejekwa Uburu ozọ? O cheta ogwu a koru ya na ihe niile e mere ya n'Uburu, za ha si ka ha lota nke ha jere eje.

3.2.1.6 Egbeokwu

Nke a bụ atụmatụ uche na-akọfe ihe oke. N'ebe a, a na-enye mmadụ, ihe, maọbụ ọ̀nọ̀dụ agwara kariji ya nke na-enweghi ike idi na mmadụ nkiti. N' *Ukpana Okpoko Buuru*, Ubesie kowara Meen'ihu etu a:

Lee onye nkuzi gi anya maoburu nwoke. A tukota obi m, na nke onyenkuzi gi, na nke gi onwe gi, o bu otu a ka obi Meenihu ha. Afu onu ya bu ihe Chineke maara uma nye ya, ka onye huru ya wee mara na ihe di n'ogu were ya anya....

Ugbu a, kpolie akwa gi, lee apata ukwu gi anya. O bu otu a ka akpu aka Meenihu ha. Lezia ya anya n'ihu! Mkpuru anya ya abuo ha ka mkpuru udara akaghi aka wee daa. Kama Meenihu ga-ele gi anya iwe, o ga-aka gi mma ma a si onye ozo pia gi utari (61).

Etu e si kowaa Meenihu n'ebe a bu omuma atu egbeokwu n'ihu na odee kowafere etu Meenihu di iji gosi oguu udiri ike Meenihu kpara kwesiri ya.

NNWALE ONWE

Gosiputa atumatu agumagu ise putara ihe n'otu iduuzi obula masiri gi.

4.0 MMECHI

N'imechi nkebi Iheomumu a, a ga-achoputa na asusu di oke mkpa n'iduuzi n'ihu na e wepu ya iduuzi agaghi adi. E wepu atumatu okwu na atumatu uche ndi na-abata n'iduuzi, a gaghi enwe ezigbo ndiche di n'etiti agumagu dika oru nka na agumagu dika oru mmuta. O bu udiri asusu a na-eji achoputa iduuzi Igbo mma mere ka o na-adi utu igu, na-eme oguu obi oma, ma na-emekwa ya bu iduuzi ka o buru oru nka. Odee na-amaghi ka e si aru asusu anaghi abukari ezigbo odee iduuzi.

5.0 NCHIKOTA

Yunit nke ise a akowaputala asusu dika mmebere agumagu odinigha dika oru nka. Site na nkwa e mere, a hutara na odee odinigha ederede Igbo dika oru nka ga-eri amosu n'iji asusu a roro aru were dee iduuzi Igbo. A hutara na mgbe odee na-ele iduuzi, o ga-agba mbu buru n'uche na o bu Igbo Izugbe ka o ga-eji dee iduuzi Igbo ma horkwa okwu ndi dabara n'ihe o na-ele. A kowaputakwara na atumatu okwu na atumatu uche na-aputa ihe n'iduuzi Igbo. Na nchikota, iduuzi Igbo obula na-enweghi atumatu okwu na atumatu uche dika onye sara ahụ ma

gbara ọtọ gawa ahịa. Ya bụ asụsụ nka dịka akwa a na-eyinye iduuazi nakwa ihe e ji achọ ya mma.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa ma kọwaa ihe ise na-abata na nka asụsụ iduuazi.
2. Nye omuma atụ iduuazi Igbo ebe e nwere ike ihụta ilu na egbeokwu.

7.0 NRỤTUAKA

Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azụonye: Lectures on Igbo literature and stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agụmagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

Onwukwe, E. (2009). *An introduction to general & literary stylistics*. Owerri: Alphabet Nigeria Publishers.

Ụzochukwu, S. (2012). *Akanka na nnyocha agụmagu Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.

YUNIT 7 NNYOCHA ỌDỊNỊGHA ỌRỤ NKA SITE

N'USORO ỌKPỤ

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpomkwem
 - 3.1 Nnyocha site n'agugala na akondu
 - 3.2 Nnyocha site n'ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nnwale onyenduzi ga-elenye anya
- 7.0 Nrutaaka

1.0 MKPOLITE

E nwere ike inyocha ọdịnigha ederede Igbo dị ka ọrụ nka site n'igbaso ọtụtụ ụzọ digasi iche iche. Uzochukwu, (1990) mekwara ka a ghotā na e nwegasiri ụzọ digasi iche iche e nwere ike igbaso n'inyocha ọrụ agumagu nka; nke ọdịnigha bụ otu n'imee ha. Otu n'ime usoro ndia e nwere ike igbaso wee nyochaa ọdịnigha bụ, 'usoro ọdidi'; ya bụ usoro na-agbado ukwu n'inyocha ma weputasia nkamma ndi e ji deputa ọrụ agumagu. O bụ usoro a ka a gbasoro n'ihe omumu a mgbe anyi ruturu aka na mmebere agumagu dika ọrụ nka. Na aka nke ọzọ Uzochukwu, na- emekwa ka a mara na e nwekwere ike igbaso usoro okpu wee nyochaa ọdịnigha ọrụ nka Igbo dika o di na ngalaba agumagu ndi ọzọ. Na nkowa usoro okpu, Uzochukwu nyere nkowa ya dika ụzọ e si- enyocha agumagu sitere na mgbe di anya wee diba. Nke a bụ usoro e nwere ike isi na o sitere n'okputuruokpu igbo wee diba. Ya bụ usoro bu usoro ndi ọzọ uzo. o bughu usoro gbasoro ntuzi aka nke Lingwiistiks dika o di n'usoro ndi na-eweputa nkamma ndi batara n'oru agumagu. Usoro a abughi maka iweputa nkamma di n'oru agumagu. Usoro a di na ngalaba abuo. Ngalaba nke mbu bu nke na-agbado ukwu n'agugu ala na akondu. Ngalaba nke abuo bu nke gbadoro ukwu n'ezi agwa na n'itule ihe omimi gbasara ndu.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha Iheomumu a, i ga-ahuta:

- ka inyocha iduuazi site n'usoro okpu si aga
- ngalaba abuo di n'okpuru igbaso usoro okpu wee nyochaa ọrụ nka
- ndiiche di n'etiti ngalaba abuo ndia

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Nnyocha site n'aguguala na akondu

Na nkowa Uzochukwu (2012), nnyocha gbadoro ukwu n'agugu ala na akondu na-eleba anya etu ndu odee ma o bu agwa ndi di n'agumagu siri metuta ndu a na-ebi mgbe e dere agumagu. O gakwara n'ihu ikowa na igbaso ngalaba a bu ilebanye anya etu ihe a koru n'agumagu siri metuta ihe na-eme mgbe e dere agumagu. Ihe ndi a na-eme nwere ike ibu etu mmadu na mmadu ibe ya si emekorita, udiri ndoro ndoro ochichi ma o bu ekpemekpe e nwere n'oge ahụ nakwa echiche na-aputakarị ihe na ndu mmadu nkiti a hutagasiri n'oru agumagu. Ihe nke a putara bu na onye gbadoro ukwu n'agugu ala na akondu na-enyocha odinigha arumarọ Igbo ga-etinye uche na ihe na-eme ma o bu ihe mere mgbe e dere iduuazi iji nwee ike tucha oru agumagu o na-atucha nke oma. N'iduuazi *Ozu Nshiko* nke Kriagbedo dere, ihe a koru na ya bu iduuazi metutara ihe na-eme n'oge e dere ya bu iduuazi. A toro ntala iduuazi a n'oge ugbua. O bu'oge a na-enwe ndi ntori mmadu na ndi na-ere anu ahụ mmadu iji kpata ego. N'oge a kwa ka a na-enwe ndi uwe ojii ndi na-enye aka esi ala n'imi iji chota ndi ntori mmadu. Emereme di n'*Ahubara Eze Ama* na-akowaputa oge mmepe anya adibeghi etu o di ugbu a. Ufodu ndi oka na mmuta na-akowa na ode agumagu na-agbadokari ukwu na ihe na-eme na gburu gburugburu ya aroputa agumagu ya. A gbasoo usoro a tuchaa oru agumagu, o na-adi ka e nwere eziokwu di n'ihe a na-ekwu, maka na otutu oru agumagu na eseputakarị ihe ndi na-eme na ndu ka foto.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu igbaso usoro aguguala na akondu wee nyochaa oru agumagu?
- ii. Kedu ndiche di n'inyocha iduuazi site n'igbaso usoro ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu ya na igbaso usoro aguguala na akondu?
- iii. Gbasoo usoro aguguala na akondu nyochaa iduuazi *Omenuko* nke Pita Nwana dere.
- iv. Gbasoo usoro ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu nyochaa *Isi akwu dara n'ala* nke Tony Ubesie dere.

3.2 Nnyocha site n'ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu

N'udi nnyocha a, a na-eleba anya etu agumagu si gosiputa ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu. Ihe nke a putara bu na o buru na odinigha arumarọ Igbo, dika ihe omuma atụ, akoputaghi ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu, a na-ahuta ya bu odinigha arumarọ dika nke na-etozughi etozu. Ya bu na agumagu o bu la ga-enweriri ezi agwa o na-akuzi na ihe

omimi gbasara ndụ nke ọ na-ezipụta. Ihe mgbado ụkwụ n'usoro a bụ inyocha omume maọbụ akparamagwa dị mma nñomi na ndụ na ndị ekwesighị nñomi. Ọtụtụ oge, odee na-akpacha anya mee ka agwa dị n'akụkọ kpara agwa dị mma nñomi rite uru/elele dị mma ebe agwa dị n'akụkọ kpara agwa obodo na-agbarurū ihu zute ihe ariri na mwute. Ọ bụrū na e jiri usoro a tucha iduuzi *Uru Nwa*, a ga-ekpebi na o tozuru etozu n'ihia na a ga-esi na ya bụ iduuzi mụta ezi agwa Ngọzi kpara iji hụ na nne na nna ya bjakotakwara ọnu ọzọ dika di na nwunye. N'iduuzi a kwa, ihe omimi gbasara ndụ di na ya bụ na ọ bughị mgbe niile ka okenye na-eweta udo kama nwata nwekwara ike iweta udo n'etiti mmadu abuo na-ese okwu. N'*Elelia na Ihe O Mere*, ezi agwa a ga-esi na ya mụta bụ na o nweghi ihe ojoo ọ bula na-eme onye ọ bula aka ya di ocha. Mgbe Eze-Amaghi-Ihe-Oma choroo uzoo ọ ga-esi gbuo Elelia, n'ihia na aka Elelia di ocha, ebumnobi Eze emezughi n'ihia na onye enweghi ihe o bu enwegi nke na-anyi ya.

4.0 MMECHI

N'agba nke iheomumụ a, e dubatara gi n'uzo ozo e nwere ike igbaso wee tuchaa oru odinigha dika agumagu Igbo. Uzoo nke a ka a kpoo usoro okpu. Usoro a ka anyi ziputara dika usuoro dibara n'oge tere aka e ji ya wee na-atucha oru agumagu. Ọ bughị usoro na-agbaso ntuziaka nke Ligwiistiks bụ nke na- enyocha nkamma ndi batara n'akukọ na ihe nke obula n'ime ha na-arū maka njiko akukọ. Usoro okpu bụ nke anyi hugoro dika nke di na ngalaba abuo; ngalaba agugala na akondi, nke ozo ya aburu ngalaba ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu. Iheomumụ a dubatara anyi n'otu n'ime uzoo ndi e nwere ike igbaso wee guo ma tuchaa odinigha dika oru nka.

5.0 NCHIKOTA

Ihe a na-eme odinigha, dika oru sitere n'ekemeke uche mmadu putu, bu ogugu na ntucha. nke a bu ugwu a na-akwanyere oru nka obula. N' iheomum a anyi tinyere onu ma kowaputa uzoo ozo e nwere ike isoro wee nyochaa oru nka. Anyi si na igbaso usoro okpu bu otu n'ime uzo e si enyocha odinigha oru nka Igbo dika o di na ngalaba agumagu ndi ozo. Na nkowa usoro okpu, Uzochukwu, nyere nkowa ya dika uzoo e si-enyocha agumagu sitere na mgbe di anya wee diba. Nke a bu usoro e nwere ike isi na o sitere n'okputuruokpu igbo wee diba. Anyi hutara usoro a na ngalaba abuo; ngalaba nke gbadoro ukwu n'agugu ala na akondi. Ngalaba nke abuo bu nke gbadoro ukwu n'ezi agwa na n'itule ihe omimi gbasara ndu.

6.0 NNWALE ONYENDUZI GA-ELENYE ANYA

1. Kedụ nkọwa e nyere maka usoro nnyoacha agụmagụ gbadoro ụkwụ n'usoro ọkpụ?
2. Depụta ma kọwaa ngalaba abụọ e nwere ike ịgbado ụkwụ na ha wee nyochaa agụmagụ n'usoro ọkpụ.
3. Site n'usoro ọkpụ nyochaa otu iduuazi ị gụrụ na kọọsụ a.

7.0 NRỤTỤAKA

Achara, D. N. (1964). *Elelịa na ihe o mere*. London: Longman.

Krisagbedọ (2019). *Ozu nshikọ*. Nsukka: KUMCEE-Ntaeshe Press.

Madụekwe, J. C. (1978). *Uru nwa*. Owerri: Longman.

Oraka, L. N. (1975). *Ahụbara eze ama*. Ibadan: University Press.

Ụzọchukwu, S. (2012). *Akanka na nnyocha agụmagụ Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.